
Kaloomte

Noj-ba'ate'elo'ob yo'osal u
nojoch yuumil ti' le Maya
Lu'umo'

Yucatec

Àanalte 1

Mutul

yéetel

U Ka'an-Ajawil

Múuch'-ts'íib

3

U Lu'umil-ajawil Kaane' ku
Ba'ateltik le K'ujo'obo'

Ts'íibta'an tumen

E. K. Bolles

Oochelo'ob tumen

NamSuny Bolles

Suut ts'íibta'an tak Maya T'aan tumen

M. Ed. José Eduardo Montalvo Pool

Hugo René Ballado Poot

Ismael Eliezer Tun Canul

Noé Santos Chí

Marina Aban Chablé

Teresa de Jesús Kauil Cahum

Victor Manuel Bacab Estrada

Daniel Antonio Cahun Tun

Rocío Petatillo Balam

Ángela del Rocío Cahum Balam

Diana Aracely Chan Dzib

Leydi Marleni Canul Cen

José Fernando Dzidz Kauil

13.0.8.2.2 LC, 1 Ik', 5 K'ank'in
21 tu wíinalil diciembre tu ja'abil 2020

U Ch'i'ibalil Kaane' ts'o'ok ka'ach u topik yéetel u ti'alkúunsik u lu'um Mutul (Tikal); u jeets' lu'ume' ts'o'ok u naachtal ti' u Petenil Yucatan tak u noojol kaabalil le lu'umo'obo'. Chéen ba'ale', le je'ela' ma' ts'o'oka'an beya', U K'aay Kaane', u túumben Ajawil Dzibanchee', pakatnaj chik'in yéetel páajchaj u yilik u jeel kaaj neetsil. Baakal Waywale' (Palenque) jump'éel noj kaaj yaan tu chik'inil u xuulil ti' Maya Lu'umo'; wa ku peech' óolta'alo'obe', u k'aat u ya'ale' ku jo'olpóopesa'al u jo'olil uti'al u yokol koonolo'ob ku taalo'ob Teotihuacan. Le kaajo' bey wa mixtan u to'opol tumen u ch'i'ibalile' bey wa ku taal ti' le Óoxlaak' K'ujo'obo' táan u kanáantiko'ob u paachilo'ob. Lebéetike', Kaane' tu líik'sajubaj yo'osal túumben noj-ba'atel; jump'éel noj-ba'atel ma' wa yo'osal juntúul ajawili', tu yo'osal u xulsa'al le k'ujo'obo'.

¿9.7.9.00? (17 ti' octubre ti' 582) U k'iimbesajil Tumbéen Tun

Le báalam k'iine, ichil u múuk'yaaje', ku baytik le lu'umo', u bukiintmaj jach jats' uts múuyalo'ob nupbesmajuba'ob yéetel chowak beyxan leléemkil k'u'uk'mel boonilo'ob chak yéetel saamal chak, ku pulik ya'abkach juulo'ob yóok'ol u koolil le nalo'obo' u piixmaj u kaabalil lu'umil aktáan u yookbalil u ka'analil lu'umo'ob xaman. Yóok'ol u ka'analil wajayts'íit okomo'ob wóolis lakamo'obe', ku wiilbalo'ob je'exbix u boonil le Xoopo' (Guacamayo). Ku wiilbalo'ob tu juum le xuuxo'obo', u kilbal le lajun-paaxo'obo' yéetel u juum le baako'obo'. Tu paachilo'obe', yóok'ol u keléembalil le waxaktúul aj-kuucho'ob ti'al le pepem che'o' (piit), ku bisa'al jump'éel oochel u ti'al Yuumtsil Unen Kawiil; u yuumtsil le lu'umo' yéetel le kuxtalilo'. Le je'elo', jump'éel póolbilche' kili'ichil k'uj je'exbix jump'éel k'aatab-che', bey u che'il le nalo', yéetel u yich juntúul ma'ax, beyxan u machlamaj jump'éel u pool wíinkil. Tu yo'osal ka ts'áaba'ak kili'ich-ajawil k'uj, beyxan le kili'ich k'ujo' yaan u yoochel juntúul ch'íich'il Ketsal t'uch'ukbaj te ka'analo'

Tu paach le ajawil pepem che'ile', ku xiimbalo'ob aj-k'iino'ob, u ts'ámajajo'ob búuk yéetel u xaachetmaj u poolo'ob yéetel leléemkil k'u'uk'melo'ob. Tu tseelo'obe', le jolkano'ob (aj-ba'atelo'ob) ku xiimbalo'ob, tuláakal u bukiintmajajo'ob u yóot'el báalam, u xaachetmaj u poolilo'ob yéetel u kuuchmajajo'ob kichkelem ya'ax-tok' ts'opche'ob.

Le x-ko'olelo'ob te ajawilo'ob tán u xiimbalo'ob ichil u jeel múuch'il, leti'obe' u bukiintmajajo'ob sak u yíipilil

piíts' jejenkóochtak. U ts'áamo'ob u ch'oj-k'anil tuupo'ob xan, uts u taalo'ob yéetel u booxil boonil tu chíika'an keléembalilo'ob; je'ex nu'ukulo'obe', u machmajo'ob wiit'ito'ob ti' jump'éeel u k'ab, beeta'an yéetel sak k'u'uk'mel, beyxan jump'éeel bóoch' ichil u múuk' u k'abo'ob. Le kaajnáalo'obo' ku bino'ob tu paach le múuch' xíimabalo' te sak beejo'; ichil u ya'abkachil le múuch' taambalo', tuláakalo'ob u bukiintmajo'ob u jach jats' utsil u nook' lekéen j-j'o'op' u xíimbalo'ob; ku bisiko'ob jejeláas kili'ich k'uubo'ob yéetel ki' waajo'ob tu yiknalo'ob, yéetel ku lúuk'ulo'ob ti' u noojolil u jo'olil tak Baakal (Palenque); le noj chak kaaj ku naachtal tak tu xamanil u jaalil le ka'anal lu'umil Chiapas yaan tu yóok'olo'obo'.

Le múuch' xíimbal j-ook te kaajo', yéetel j-bin tu paachil u eebenix le beejo'obo', beyxan tu k'áat-máansaj le k'íiwiko'obo' ichil u tóoxil ka'analkabil ja'obo' séeb u yáakabo'ob. U ts'íibilo'ob ichil u pakilo'ob le naajil k'ujo'obo' yéetel le noj-najil-jala'achil bey a wóole' táantik u boona'al yéetel chak, k'an, ya'ax, boox yéetel sak. Le beejo'obo' táantik u yutskiinta'al yéetel u buut'lanta'alo'obe'. Wakp'éeel ch'oj áalkab ja'ilo'ob tu k'aat-máansajo'ob le kaajo' yéetel ku buujul aktáan le bu'utuno'obo', layli' ku ts'áaiko'ob u sayab síist'ubenil ja' mina'an u xuul ti'al uk'ul yéetel ti'al ichkiil.

Le nukuch ya'abkach múuch' xíimbalile' j-k'uuch tak te k'íiwiko', aktáan ti' le naajil k'ujo'. Aktáan ti' le ajaw Kaan Báalamo', le múuch'il j-na'ak tak te kúuchil, tu beel le eebo'obo', beyxan tu kaxtajo'ob u yoochel u ti'al k'uj Unen Kawiil ichil u jool le naajil k'ujo'. Te'el tùuno', j-t'aab le k'áak'o' yáanal jump'éeel k'óoben bey wa u pool le ix-k'uj Ix Muwaan Mato'. Ichil jump'éeel u

p'úulil k'at, le aj-k'iino'obo' tu pulajo'ob ka'a k'aal yéetel óoxlajunp'éel juuch'bij ixi'im j-póoka'abo'ob, yéetel j-eelo'ob. Beyxane', tu pulajo'ob u tuunichil u che'il poom, leba'ax j-eelo'ob yéetel tu ki'kúuntajo'ob u book le iik'o' yéetel jump'éel ch'ujuk yéetel siis bookil. Te chúumukile', tu ts'áajo'ob jump'éel u xixich'kil wóolis báaxal tu t'abaj u chúukil le k'óobeno' yéetel u k'áak'il.

U kaajnáalilo'ob Baakale' tu naats'kúuntajuba'ob yéetel tu ts'áajo'ob u kili'ich k'uubilo'ob ti'al Unen Kawiil tu eebo'ob le noj-najil-jala'acho'; tu ts'áajo'ob x-noj-waajo'ob je'ex u k'amil le je'o', beyxan tu ts'áajo'ob u chak puksi'ik'al keej, yéetel chak iiko'ob. U jeelo'ob tu ts'áajo'ob, je'ex u kili'ich k'uubilo'ob, úulmo'ob k'axa'an tu ch'ílib u yooko'ob yéetel k'axa'ano'ob tu xiik'o'ob; tu ts'áajo'ob piits'il woolilo'ob yéetel ya'abkach jéek-naalo'ob. Ya'abkach wíiniko'obe' tu jóok'so'ob u k'i'ik'el tu chuun u xikiko'ob, yéetel xane' tu beeto'ob le je'elo' tu waabilo'ob kex ma' u k'áato'obi'; yéetel u k'i'ik'el yaan tu k'abo'obe', tu bonajo'ob le ix-k'ujo' yéetel chakjope'en.

Yéetel le ya'abkach kili'ich k'uubilo'obe', j-chun le óok'oto' yéetel wajaytúul aj-báaxalo'ob ku péeksikuba'ob ichil ka'analtak che'ilo'ob, beyxan ku péeksikuba'ob je'ebxix u juum le bobom paaxo'ob yéetel u juum le baako'obo'. Jump'éel múuch'il x-ko'olelo'ob jo'olpóopesa'an tumen u túulil u paal Kaan Báalame', Ix Yóol Iknal, (U Yaal Ajaw u Puksi'ik'al Iik'), tsola'anuba'ob ka jajanche' óok'otnajo'ob yéetel k'aas ka'anal siit'najo'ob, u machamajo'ob wajayp'éel mejen k'atil peek'o'ob.

Leti'e' chéen juntúul xlo'bayen chaambel u péek, jach chíika'an u xlo'bayenil. Tu yóok'ote', le xlo'bayen tu wóoliskúuntaj le tsoolilo' yéetel tu bisaj jujump'íitil le múuch'ilo' ichil le wóosilo'; te chúumuko', yaan juntúul peek' ku pa'atik k'axa'an ti' jump'éeel okom. Le x-ko'olelo'obo'' ku yóok'oto'ob ichil jump'éeel wóolis, yéetel ka k'uchnajo'ob, j-ch'éen le paaxo' yéetel le mas nojoch x-ko'olel tu naats'ubaj te peek'o' yéetel tu lomaj u kaal yéetel jump'éeel xoteb tuunich. Le loobilo' tu jak'aj u yóol le peek'o' tu mot'ubaj yéetel naach'chajij, yéetel ma' u yilik u k'i'ik'el ku t'ulul tu'ux yaan le loobilo'. Ken ts'o'okole', le ba'alche'o' j-káaj u kiki'láankil ka túun, tu ts'o'oke', j-kíimij kex ma' u k'áati'. Ix Yóol Iknal tu ch'uyaj le peek'o' yéetel tu sutubaj; kalikil u jóok'ol te wóolise', ku péesik u k'abo'ob tak túun ka j-sáat u tsoolil le ix-óok'oto'obo': tu naats'ubaj tak tu yoochel le ix-k'uj yaan te eebo'obo' uti'al le noj-naajil-jala'achilo', tu ts'áaj le peek'o' je'ex jump'éeel kili'ich k'uubil ichil tuláakal le yaano'. Le ajawilo', nojoch ku yu'ubikubaj yo'osal u waabil.

Tu jeel u sáastal k'iine', ken ts'o'okok u ts'o'okol tuláakal le payalchi'obo', le aj-k'iino'oob tu ts'áaj u yóolo'ob ti'al u molantiko'ob tuláakal le ya'abkach kili'ich k'ubilo'ob ts'o'ok ka'ach u ts'áabal ichil le eebo'obo', yéetel tu biso'ob tak tu táankabil le noj-naajil-jala'acho'. Ken ts'o'okole', tu biso'ob ichil le eebo'ob tak le áaktuno'obo'. Le tajche'o'obo' ku sáasilkùunsiko'ob le éejoch'e'enilo' tu síisil le áaktuno'obo' yéetel ku juuliko'ob jump'éeel jela'an sáasilil yóok'ol le ayik'alo' tu'ux yaan nal, kakaw, k'úum, si'im túun, ta'ab yéetel u jeel ya'ab nu'ukulo'ob, beyxan táak'in. Le je'elo' tu'ux ka'ach ku ta'aka'al le

túumben ayik'alo'.

Le x-ko'olelo'ob yaan taanil k'áanche' ajawe' tu t'oxajo'ob u yáalab le janalo' ti'al u béeytal u ma'ak'anta'al u noj-janal-ajawil. Tu kili'ich k'ubtajo'ob yéetel tu chakajo'ob x-úulumo'ob ichil jump'éeel ki'ki' janal. Tu ma'ak'antajo'ob yéetel u yich le pak'áalo'obo' jump'éeel k'aab janalil ki'kúunta'an yéetel kichkelem ta'ab ku ch'a'abal tu sayab-tu'unilo'ob Yucatan, tu ts'áajo'ob ya'ab iiko'ob ichil yéetel xa'ak' ki' waaj ti'al u ki'kúunta'al. Le x-ko'olelo'obo' tu oxo'omtajo'ob le nalo' yéetel k'u'umnajo'ob. Ken ts'o'okole', tuláakal le x-ko'olelo'obo', jejemáaxake', tu múuch'ajuba'ob ti'al u juch'iko'ob le k'u'umo' yéetel ka'ob, yéete le je'elo' tu beeto'ob túumben juuch'il, leba'ax j-bíilal ti'al u but'iko'ob yéetel u bak'el tso', tu patajo'ob yéetel u le' ja'as, beyxan tu chakajo'ob ichil le nukuch ch'oyo'ob tu ts'áajo'ob yóok'ol le jáanpik'en k'óobeno'obo'.

Le áak'abil kaane', tu balaj le ka'ano' yéetel u booxel oochelo'ob. Ya'abkach pixano'ob, t'ucha'ano'ob tu paach, tu p'ilajo'ob u lelèembal icho'ob ti'al u paktiko'ob u kuxa'antak waabilo'ob. Le aj-xiimbalo'ob bey le u'ula'abo'ob tu bonajo'ob le k'íiwiko' yéetel sak ta'anil beyxan ya'abkach leléemkil piits'il nook'o'ob. Tuláakal le ix-ko'olelo'obo', le paaliltsilo'obo' yéetel aj-k'ooso'obo' ti' Baakal tu chupajo'ob u nu'ukililo'ob janal ti' le wiiniko'obo' yaan ichil u chaakbil-nu'ukulilo'ob yéetel tu t'oxajo'ob ti' tuláakal le máako'obo'; tuláakalo'ob keetil úuch u máatiko'ob. Le máako'oba' ki'ki' tu tséentuba'ob yéetel le noj-janal-ajawil yaan ichil u mamayki' le ooxolo' ku jóok'ol te tamche'obo', beyxan tu ts'áajo'ob u nib óolal te ajawo' yéetel te Óoxlaak' K'ujo'obo' tu yo'osal le

janal yéetel le tóoj óolalo’.

Le ka j-jo’op’ u meenta’al le noj-janal-ajawile’, le paalalo’ táan u báaxalo’ob. Te Ix Yohk Iknale’ táan u ts’aypaachta’al tumen u éetailo’ob ichil le beejo’ob yaan ichil le najo’ob te noj-naajil-jala’acho’. Leti’e’ tu ta’akubaj ichil jump’éel u kúuchil le táankabo’ yéetel tu k’alaj le nook’il-ch’éenebilo’obo’, ti’ j-jéelij tak úuch u naachta’al u éetailo’ob. Ken ts’o’okoke’, yéetel u sajkil u ka’a taalo’obe’, áalkabnajib tak tu paach le noj-najib-jala’ach tu’ux tu kaxtaj junmúuch’ óotsil paalalo’ob kulukbalo’ob te táankabo’ lemáaxo’ob táan u cha’antiko’ob u báaxal u ix-yaalil le ajawo’ yéetel u éetailo’ob je’ex wa jump’éel cha’anil. Leti’e’ uts u yu’ubikubaj tumen ma’ bey leti’obe’, chéen ba’ale’ tu yilaj juntúul ichil le ch’úupalo’obo’, ja’ajat yéetel eek’ u nook’, u tso’otseel pool, u yóot’el eek’tako’ob je’ex bix le lu’um tu’ux kulukbalo’. Le chan ch’úupalo’ chíika’an lúuba’an u yóol, ku paktik Ix Yóol Iknal bey wa ma’ way yóok’ol kaabile’.

U ix-yaalil le ajawo’ tu béechk’abtaj le mejen paalalo’obo’. Ta’akbe’ensil úuchik u bisiko’ob tu paachil le noj-naajil-ajawo’, ka ts’o’oke’, tu bisajo’ob te áaktun tu’ux ku ta’aka’al le kili’ich k’uubilo’obo’. Leti’e’ tu ts’áaj ya’abkach je’ex le ku páajtal u yaantal tu k’abo’obe’, la’aten le óotsil paalalo’obe’ che’ejnajo’ob yéetel ki’imak u yóolo’ob úuch u naachtalo’ob yéetel u síibalilo’ob. Le paalo’obo’ paktabo’ob yéetel ch’úukto’ob tumen Ix Yóol Iknal, tu máansaj u tuukule’ wa yaan u súuto’ob te óotsil kaajtalilo’ob tu jaalil le kaaje’. Le óotsil paalale’, j-bino’ob tak chik’in, ichil jump’éel k’íiwik tu tseelil le xamanil ka’anal lu’umo’; j-máano’ob ichil ka’ap’éel áalkab ja’ilo’ob, síis yéetel

ch'oj u ja'il, tak túun úuch u yokolo'ob ichil jump'éel k'íiwik tu'ux yaan naajil k'ujo'ob yaan u pak'il u ts'íibilo'ob bak'paachil, yéetel táan u báank'ajal yéetel u lúubul le najo'obo'. Je'el u páajtal u yila'al le k'áaxo' táan u ch'íijil ichil jujump'éel téejelil u lu'umil le k'íiwiko', yéetel ichil u moy le naajil k'ujo'obo'.

Le naajil k'ujo'obe' uti'al le Tu'ubsa'an K'ujo'obo', yéetel u ix-waabil le ajawo' mix juntéen ts'o'ok u ts'áajubaj u bin te kúuchilo', tumen u aj-k'iino'obil le kúuchilo' ku kanántiko'ob jump'éel u k'ujil-tuukul ma' suuka'an ichil u kaajnáalilo'ob ti' Baakal. U táakil u yóoytik x-waab ajawe' tu beetaj u bin tu paacho'ob yéetel páajchaj u yilik le paalalo'obe' tu bisajo'ob u máatano'ob tak tu jool le naajil k'ujo'; te'elo tu yilaj óoxlaak'il kili'ich k'ujo'ob pólche'ta'an ku sajbe'esiko'ob máak, beyxan jayakbalo'ob tu paachil le jach chokoj k'óobeno'obo'. Te'elo, ma' ya'ab kili'ich k'uubilo'ob yaani', la'aten le aj-k'iino'obe' tu k'amajo'ob le paalalo'obo' yéetel ki'imak óolal, tu ch'a'ob le nu'ukulilo'ob yéetel tu ts'áajo'ob je'ex kili'ich k'uubo'ob te k'ujo'obo'.

Ix Yóol Iknale' mix juntéenili' u yilmaj le aj-k'iino'obo' tumen u taatae', Kaan Báalame' ma' u k'áato'obi'. Chéen ba'ale', kex p'éekta'ano'ob yéetel óotsiltako'obe', jach yaanti'ob u k'ujil-tuukul tumen kex ku tuukulta'al wa u k'ujo'ob ma' jach k'a'ana'ano'obi', leti'obe' u yóojetiko'ob u jaajil u k'aaylajil. Leti'obe' u yóojelo'ob Kuk Báalame' u yáaxil jala'achil ti' le ch'i'ibalo', ba'ale' ma' Baakal úuchik u síijil, leti'e' Toktan u taal; yáaxile', Teotihuacanilij. Leti'e' ts'o'ok ka'ach u taasik le yáaxil Óoxlaak' K'ujo'obo': Balun Chan Yoon, Waxaklajun Yoon yéetel Balun Tzabku

Ajaw. Bey u yáax máakil kajakbal Baakal ma' suuka'an u k'ultiko'ob ts'uul yuumo'obe', le aj-k'iino'obo' tu k'exajo'ob yéetel maya yuumil Jun Ajaw, Kinich Ajaw yéetel Unen Kawiil tu'ux tu tsolo'ob láayli' leti'obe'. Beytúun u aj-k'iinilo'ob Toktane' tu yilajo'ob u k'ultalo'ob yéetel u ayik'ta'alo'ob taalbal tu máakil Baakal, ba'ale', láayli' yaan jump'ítil u máakil ma' u yóotiko'ob u tu'ubso'ob máax u jáajil u yuumo'ob, kex ku pa'atal u su'utalo'ob yéetel u toopil ti' le ba'ax ku máansikko'obo'.

Noj-janal ajawalilo'obe' bayli' j-máan te k'iino'obo', u yuumilo'ob le noj naajil jala'acho' óok'otnajo'ob tak tu'ux u tsa'ayalo'obe'j -jaano'ob tak tu'ux ku na'akal u yóolo'obe' yéetel tu yuk'o'ob u tatil u k'áajil u che'il kij tak tu'ux ku tsa'ayalo'obe' tu'ux sa'at u yóolo'ob. Chéen ba'ale', Kaan Báalame' ma' suuka'an u máan u k'ab ti' le ba'axo'ob beyo', tu'ux chéen kulukbal tu juunal uki ts'u'uts'ik u kóoleb-k'úuts. Úuchul u bin u xiimbaltik u táata Ix Yóol Iknal, leti'e' tu ya'alaj ti' u yóojelmaj yo'osal le kili'ich kuub óokolta'ano' yéetel yo'osal u chan k'aas beel u beeto'obo'. Tu ya'alaj ti' le ba'ax beyo' ma'tech u cha'abal óotsil tumen ku beetik u p'u'ujul yéetel u táasik u k'ak'aas múukil le yuumo'obo'. Yéetel u che'ej je'ex yéetel u yich jach jela'ane', ma' tu yóotaji'.

Béeyli' u máansik ma'alob u ts'u'uts'ik u kóoleb-k'úuts le ajawo', x-leti'e' tu k'áataj ba'anten le paalalo'ob je'elo'obo' óotsiltako'ob, ba'ale' x-leti'e' uts yanik. U taatae' tu tsikbaltaj ti'e' tu káajbal le k'iino' u láak'tsililo'obe' ma' j-cha'ab u múuch'kíinskubaj yéetel u jeel le máako'obo'. Tu ya'alaj ti' úuch ka'achile' yaan juntúul ix-k'uj k'áaj óolta'an je'ex Ix Muwaan Mat,

yaanchaj óoxtúul u paalal yuumtsilo'ob, Jun Ajaw, Kinich Ajaw yéetel Unen Kawiil j-p'áato'ob je'ex u nojoch jala'achil le ka'analo', ichil le yáanabil lu'umo' yéetel u yóok'ol kaabil Baakal beytuna' tu beeto'ob u jaajil ch'i'ibalil le noj kaajo'. Leti'ob le yuumo'ob je'elo'ob ts'áaj u k'aabail ti' u jeelo'obo' beytuna' ts'o'ok u k'uchul u k'iinil ti' Kaan Báalam. Beyxan tu ya'alaj ta'aytak u k'uchul u k'iinil u kajtal Ix Yóol Iknaal yéetel ka u ts'áaj u k'áabajil tu paalal yo'osal ma' u xu'ulul le ch'i'ibalilo'. Le t'aano'ob beyo' tu tupo'ob u yóolil le ix-ch'úupalo' tumen ta'aytak u p'áatal je'ex juntúul nojoch ch'úupale' yéetel yaan u p'atik u paalil.

9.7.9.5.5 (30 ti' enero ti' 58) U kíimil Kaan Báalam (59) ti' Baakal. Ix Yóol Iknal yaanti' chéen 15 ja'ab

Le ma'aaili' kaxta'ak u nup Ix Yóol Iknal tumen Kaan Báalam u yuume', k'oja'anchaj ti' u 59 ja'ao'ob. Tumen ti' ya'abakach ja'abo'obe' ma' tu yuk'aj ja'i' la'atene' jach j-éem u wíinkilil, kex jach uts u tséentikubaj: beyxane' u yooke' j-kaaj u tu'utal yo'osal le k'oja'anil yaan ti'o'; te súutuka' ku yu'ubik tak u pixan yéetel u wíinkilal u yaajil u kíimil. Yo'osal le ba'ax beya', le aj-k'iino'obo' ku beetiko'ob ya'abkach payalchi' ti' le k'ak'aas pixano'obo', yéetel ku kanáantiko'ob u beelil yo'osal ma' u cha'abal u máan le k'ak'aas pixano'obo', ku kanáantiko'ob xan u paachil le kaaj ti'al ma' u yokol le k'ak'aas ba'alo'obo', kex yéetel le ba'axo'ob ku beeta'al ti'o', le ajawo' ma' táan u ts'áakal. Ix Yóol Iknal kanáantej, leti'e' mix juntéen tu p'áataj tu juunal, kex ku wenel tu tséel yóok'ol lu'um chéen yo'osal u kanáantik áak'ab.

Jump'éel áak'abe', u taatae' tu t'anaj chéen yo'osal u tsikbaltik ti' u na'tsile' jach u k'áat u ts'áaj juntúul j-a'al ba'ale' chéen ku kíimil u paalal ma'aaili' síijike'. Le ka'aj páajchaj u síijil juntúul a'al ti'e' kuxukbale', j-síij Ix Yóol Iknal, ba'ale' bey táaj ya'alaj ti'e' ichil u áak'abile' u na'tsile' j-kíimij. Leti'e' óok'olnaj tumen u yóojel ma' táan u tsa'ayal u kanáantik tu juunal le chaampaal táant u síijilo'.

Tu chúumbale' óojelta'an yaan juntúul aj-k'am ayik'al ti' u máan ti' u k'aaba' le ajawilo', kex mina'an u xiibile', le ch'i'ibalo' ma' sáatki'. Le ajaw Kaan Báalamo' tu t'anajo'ob le yuumtsilo'ob yéetel

aj-k'iino'ob ti'al u k'iimbenso'ob jump'éeel nu'ukbesaj tu'ux ku ya'alaj u x-yaale' yaan u kutsal tu k'áache'-ajaw chéen kiimik u yuumo'. Tu ya'alaj yo'osal ma' u sa'atal le ch'i'ibalo' x-leti' ku p'áatal bey nojoch x-ajawil yéetel u páajtal u máansik tuláakal múuk'il almejen wíinikil yéetel u payalchi' tu ch'i'ibalil. U aj-k'iinilo'ob Toktan ma' xáanchaj ka tu ya'alajo'ob le ba'ax ku k'áatalo' mix juntéen úuchuk yéetel tu ya'alo'ob, beytuno', u yáax k'áatal ti' yuumo'ob yéetel ka yéeya'ak juntúul k'eex ajawil xiib. U nojochil le aj-k'iino'obo' úuch u yilik u pooch'il yéetel u máan u k'abil u jeelo'obo' tu ya'alaj jach k'a'abéet u kanáanta'al le ch'i'ibalo' ket ka ts'áaba'ak juntúul xiib ts'o'oke' tu k'áajsa'ab ti'ob le Ix Muwaan Mato', u poolil le chi'ibalo' juntúul ix-yuum. Beyxan tu ya'alaj u p'áatal chéen ti' xiibil, le k'eex ajawilo' ma' jump'éeel ba'ax ts'íibta'ani', chéen suuka'an u yila'al chéen xiib ku máani'. Úuch yu'uba'al le t'aano', le ajawo' tu ye'esaj ki'imak óolal yéetel tuláakal máak yaan te'elo' tu ya'alajo'ob ma'alob ka p'áatak le chúupaló'.

Jump'íit k'iin j-máan beyo', 9.6.9.5.5 (u yáax k'iinil u wi'inalil Febreroe' ti' 583), ajaw Kaan Báalame' tu ts'o'ok ch'a'aj u yiik' tu tséel u x-waab Ix Yóol I knal, ich jéets'elil tuukul. Le chan ch'úupaló' j-lúub yéetel táaj u yóok'ol, chéen 15 ja'ab yaanti' ti'al u p'áatal tu juunal.

9.7.10.3.8 (21 ti' diciembre ti' 583) Ix Yóol Iknal, u x-aal Kaan Báalame' tu ch'a'aj tu k'áanche'-ajaw ti' Baakal

Ix Yóol Iknal mukul ok'olnaj ichil u máan le k'iino'obo', ba'ale' ku beetik yéetel u k'a'amil u t'aan yéetel u yawatil tooptak u yu'uba'al ichil tuláakal le áak'abo'. U sajkil úuch u kiimil u taata yéetel úuch u p'áatal tu juunale', ma'tech u janal, yéetel j-káaj u ts'oyanta'al. U kuxtal wiinike' ma'tech u je'ele', beeta'ab payt'aano'ob yo'osal u ts'áabal óojeltbil le túumben x-ajawo' ka túuxtabij. K'a'abéet u meentike' mu'uk'a'an óol, k'a'abéet u ye'esa'al u yutsilil yo'osal ma' u sajakta'al lemáaxo'ob yaano'ob tu lu'um-ajawil Baakal, yéetel ma' u tuukultiko'ob u bino'ob yéetel múuk'il ts'uulo'ob.

Ka jeel bona'ab u naajil k'uj yéetel boonil chak yéetel sak yéetel ts'áab u jeel túumben nook'il-ch'éenebil ichil jejeláas boonilo'ob yo'osal u k'a'ama'al yéetel u jak'óolta'alo'ob le máako'ob payt'aana'ano'obo' yéetel le aj-xíimbalo'obo'. Tuláakal máak ti' mejen kaaje' tu baakpaachile' j-k'uucho'ob yéetel nu'ukulo'ob, ju'uno'ob naj yéetel koonolo'ob yo'osal u koniko'ob. Le buutso' yéetel u bookil le baak'o' beyxan le k'utbil pak'áalo'obo' tu chupajo'ob u kúuchil le k'íiwiko', beyxane' u k'a'amil u péek le aj-koonolo'obo' tu chupajo'ob le bejo'obo'. U ajawlilo'ob ti' Pipa yéetel Sak Tzi j-k'uucho'ob tu joolil le noj kaajo' yéetel jach chiika'an jats utsil bey jach ku ye'esik ba'al yaan ti'ob la'aten le màako'ob ja'ak u yòolo'ob yéetel p'at k'ak'alkil u t'aano'ob. Le yáax jak' óolalil j-máano' k'uch u jeel asab jach jak' óoli' taalbal

ti' Wakaab (Poko Uinik) tu'ux u ts'áamal jump'éeel nak' ba'ax jach táaj uts tu tso'otseel pool tu'ux ku jok'ol ya'ax k'u'uk'mel, u tsay paacho'obo' ku xíimbalo'ob je'ex u bin u juum le lajun paaxo' yéetel u paach áako'obo'

Báalam k'iine' j-lúub ichil metnal; le ba'alche'ob ku ta'akikubajo'ob ka'achile' tu juule' te súutuka' ku k'aayo'ob yéetel ku k'iinbesiko'ob u síis óolil u ka'analil áak'ab kaan. Le noj kaajo' chu'up u kuxtal yéetel xiibo'ob, ch'úupo'ob yéetel mejen paalalo'ob ken ts'o'okok u yichkiilo'ob ku jóok'olo'ob beej, ku bino'ob tu kúuchilil xaman. Aj-koonolo'ob uts tu t'aano'ob múuch'lantik máako'ob yo'osal u ts'áajiko'ob u piitsil nook' koonol tu'ux ku ts'áaiko'ob u koono'ob u ja'il pak'áal, chakchak waaj, yéetel sakab. Ku múuch'kiinsiko'ob mejen neek'ilo'ob kakaw ku k'amiko'ob bey u bo'olil ti' le ba'ax ku maanko'obo'. Ti' jun súutuke', le aj-kanáan beejo'obo' tu jáatsbesaj u múuch'il máako'ob ka tu beeto'ob jump'éeel tsoolil beej ti' u naajil k'uj tak tu noj naajil jala'achilo'. Yéetel u yu'uba'al t'aanil tuláakal le máako'obo' yéetel u ta'akmilubajo'ob tu yoochel le áak'abo', juumnaj le lajun páaxo' yéetel le baako' tu'ux tu ma'alobkúunsa'al u yóolil le íik'o'.

Paachil te aj -páaxo'ob, aj óok'oto'ob yéetel aj-kanáan beejo'obo', u páajtal u yila'al Ix Yóol Iknal tu ka'analil eebo'ob u ts'áamaj jump'éeel jach táaj uts lech kaal beeta'ab yéetel u tuunichil tuun u balmaj u yóok'ol u k'ab yéetel u tseem. Beyxan u ts'áamaj ya'ab bak' k'ab beeta'an xan yéetel u tuunichil tuun yéetel jump'éeel léechkal e'esik u x-nojochil ajawil. U xáache'mil u ts'o'otseel u poole' bey jump'éeel e'esajil ti' ch'íich'il ja' yéetel k'u'uk'mel ya'abkach u boonil bey Ketsal. Ti' le

múuch' taambalilo' ti' yawtiko'ob ti' u ye'esikubaj; leti'e' j-éem te eebo' ka'a j-ook ichil u kúuchil wenel. Le xímbalo' máan ichil le k'iwiiiko' yéetel máan tu'ux ku báaxta'al wóolis yaan tu no'oj le beejo'; ku tutuulch'intikubajo'ob le máako'ob uti'al u yutsil yiliko'ob máax u túmben ix nojoch jala'achil. Tu múulil xaman, le máako'obo' tu yilo'ob bix úuch u na'akal Ix Yóol Iknal te eebo' yéetel bix u k'a'ama'al yéetel úutsil tumen le ajawil yéetel u aj-k'iino'ob ti' Baakal tu ka'analil le múulo'. Leti'e' j-ook ichil u naajil k'uj tu'ux tu ch'a'aj u kúuchil'; u nojochil le aj-k'iino'obo' tu xokaj jump'éel áanalte' tu'ux tu láaj yilaj u ch'i'ibalil ti' le batsilo'.

“Tu k'iinil 12.19.13.4.0., 1 Ajaw 13 Tzek (5 ti' diciembre ti' 3121 A.C.), tu ka'achilil le Pictuno', u x-yuumil ch'iich'e', Ix Muwaan Mate' j-éem kaabale' ka tu ts'áalk'abtaj le lu'umo'.

Ka j-máan ya'abkach k'iine', ti' 13.0.0.0.0, 4 Ajaw 3 K'ank'in, (11 ti' agosto ti' 3114 A.C.), le túmben Pictuno' j-ku'uch' tu nojochil u ja'ab ka ka'a kaajil le Baktuno'obo.

U 1.18.5.4.2., 9 Ik' 15 Keh (8 ti' noviembre ti' 2360 A.C.) k'uj Júpitere', Jun Ajaw, u yáax yaal Ix Muwaan Mat j-éem kaabale' ka tu ts'áalk'abtaj le lu'umo'.

U 1.18.5.4.6., 13 Kimi 19 Keh (12 ti' noviembre ti' 2360 A.C.) U yuumil Marte, Kinich Ajaw, u jeel u yaal Ix Muwaan Mat j-éem kaabale' ka tu ts'áalk'abtaj le lu'umo'.

U 1.18.5.5.0., 1 Ajaw 13 Mak (26 ti' noviembre ti' 2360 A.C.) U k'uj Saturno, Unen Kawiil, u óoxtuul yaal Ix Muwaan Mat j-éem kaabale' ka tu ts'áalk'abtaj le

lu'umo'.

U 2.0.0.10.2., 2 Ik 0 Sak (5 ti' septiembre ti' 2325 A.C.) Ix Muwaan Mat, U x yuumil ch'iich', j-na'akij tu káanche' ajaw Baakal.

Tso'okole', Óoxlaak'il K'ujo'obe' j-p'áato'ob ajawil; Jun Ajaw u yuumil ka'ach ka'anal, Kinich Ajaw u yuumil ka'ach metnal yéetel Unen Kawiil u yuumil ka'ach yóok'ol kaab.

Ti' 8.19.15.3.4., 1 K'an 2 K'ayab (10 ti' marzo ti' 431) Kuk Báalam j-na'ak tu k'áanche' ajaw Baakal.

Ti' 8.19.19.11.17.2., Kaban 10 Xul (9 ti' agosto ti' 435) K'iikel j-na'ak kultal tu k'áanche' ajaw Baakal.

Ti' 9.2.12.6.18 3 Etz'nab 11 Xul (28 ti' julio ti' 487) Butz Sak Chi' ik j-na'ak tu k'áanche' ajaw Baakal.

Ti' 9.3.6.7.17 5., Kaban 0 Sotz' (3 ti' junio ti' 501) Ahkal Mo Nab j-na'ak tu k'áanche' ajaw Baakal.

Ts'o'oke', ti' 9.4.14.10.4., 5 K'an 12 K'ayab (23 ti' febrero ti' 529) Kaan Ki'imak (óol) Kitam j-na'ak tu k'áanche' ajaw Baakal.

Ti' 9.6.11.5.1., 1 Imix 4 Sip (2 ti' mayo ti' 565) Akal Mo Nab II j-na'ak tu k'áanche' ajaw Baakal.

Ti' 9.6.18.5.12., 10 Eb 0 Wóo (6 ti' abril ti' 572) Kaan Báalam kulaj ti' u k'áanche' ajaw Baakal.

Bejlae', ti' 9.7.10.3.8 (21 ti' diciembre ti' 583) Ix Yóol Iknal, kulaj ti' u k'áanche'-ajaw Baakal.

Ti' Ix Yóol Iknale' le ch'i'ibalil káaj yéetel Ix Muwaan láayli' toop u to'opolo'obe. Yo'osal Yóol Iknal, Baakal tu ma'alobkunsaj u kili'ich k'uub ti' Ix Muwaan Mat yéetel u yaalo'ob.

Yo'osal Ix Muwaan Mat yéetel u yaalo'obe', yéetel yo'osal Ix Yóol Iknal ku ts'áabal u ki'ki't'aanil ti' Baakal."

Ka ts'o'ok lelo', le Ix-k'ujó' j-ts'aab ti' jump'éeel póolbil woojil tu'ux ku ye'esik Baakal aktáan ya'abkach aj-cha'anil máako'ob. Le woojo' to'an yéetel jump'éeel utsil nook' ma'ak'anta'an yéetel ma'alob piits'.

U yajawilo'ob Baakal tu meentajo'ob jump'éeel tsool aktáan u naajil k'uj yéetel jujuntuuli' j-na'ako'ob ti' le múul yo'osal u k'uubiko'ob u wool piits' yéetel u k'u'uk'mel Ketsal, beyxan te súutuko', ku ki'imakunsa'al ku ya'alal ti' uts, yéetel ku jaajilkúunso'ob u t'aano'ob, beytuno' le 9.7.10.3.8 (21 ti diciembre ti' 583) u yaal le ajawo' Kaan Báalame', Ix Yóol Iknal, juntúul paal chéen yaan ti' 15 ja'ab, tu yóotaj kotal tu k'áanche'-ajaw Baakal je'ex u yáax x-ajawile'.

J-máan wajayp'éeel k'iin úuch u na'akal ti' u k'áanche' ajaw ti' Baakale', u núukbakil aj-meyaj ti' jala'achil tu ts'áuba'ob u kaxtiko'ob juntúul u yíicham te ix-ajaw Ix Yóol Iknalo'. Ya'abkach wíinik j-naats' u k'a'aytik u paalal, tumen tak u múuch'kinsiko'ob u batsilo'ob yéetel u ch'i'ibal le ajawo', chéen ba'ale' le ix-ajawo k'ux óol yo'osal u túumben k'aabao', ma' táak u yóotik u ts'áaik le páajtalil ti' juntúul íicham.

Ya'abkach xi'ipalal j-naats' tu yiknal, je'ex u naats'a'al juntúul kuy ti' u juul le k'áak' ti' le kíimilo'. Leti'e' uts u k'amiko'ob yéetel ku ye'esik bey wa u k'áate' la'aten u ts'íibolil le xi'ipalalo'obo' ku bin u na'akal, chéen ba'ale' tu ts'o'okbale' mix juntúul ku k'amik. Yane' ku senkech p'u'ujul yaan xan u láak'o'obe' ku yok'olo'ob yéetel ku jach lúubul u yóolo'ob. Chéen ba'ale', yaan juntúul wíinik, yaan k ts'áaiko'on u k'aaba' je'ex K'an Áak, yo'osal u nojbaile' ma' j-naats' iknal le ix-ajawilo', leti'e' tu yilaj bix u

pakta'al ket le ix-ajawilo'.

Ti' je'el máalkamáak x-ch'úupale', leti'e' seten uts, jump'éeel ma'alob wiinkilil, beili' ti' leti'o', tumen jach uts tu yich u báaxal poktap'ok. U ma'alob báaxalo' ku meentik jach uts u yila'al tumen u jeel u yet báaxalo'obo' beyxan ku meentik u yakunajta'al tumen le x-cha'anilo'obo'. Ix Yóol Iknal tu yilaj je'ex juntúul ma'alob k'eech chéen ba'ale' beyxan jach na'aksa'an u yóol yéetel ma' na'at yo'osal u p'áatal je'ex juntúul iicham mix ba'al ku beetik.

Le ts'o'okol beelo' meentabij chéen ba'ale' K'an Áake' yaan u k'amik u k'aaba je'ex u yíicham le ix-ajawo', ba'axe' mina'an u páajtalil u tuusbel chéen yaan u yaantal ti' táak'in yéetel yaan u ts'áabal ti' tuláakal ba'ax. J-máan ka'ap'éeel ja'ab ti' le ts'o'okol beelo', ka yaanchaj u yáax paal Ix Yóol Iknal, Ajen Yóol Mat. Le máako'obo' yéetel le aj-k'iino'obo' tu k'iibesajo'ob tumen tu yilo'ob u síijil juntúul chan xi'ipal tumen yaan u máan le ch'i'ibalo yéetel u jóok'sik ich toop u táak'in Baakal. Je'ex u máan le k'iino Ix Yóol Iknal j-síij u jeel u paal Janaab Pakal, yéetel beyo' u ch'i'ibalo' ku yilik u kuxtal u ch'i'ibalil.

Le úuchben ch'i'ibal yaan u yaantal ti' ma'alob tooj óolal yéetel yaan u jóok'ol taanil ti' le 10 ja'ab ku taalo'. Sáansamal ti' u taal u sáastale' le x-ch'úupo'obo' ku yustiko'ob u chúukil le k'áak'o' yo'osal u t'aaba'al ti'al u páajtal u cha'akal u kuumil sa'. Chéen lóoknak yéetel tatchake', ku síibil ti' u yíichamo'ob.

Le xiibo'obo' ku múuch'talo'ob ti' woolo'ob 20 yéetel ku xíimbalo'ob paach kaaj yo'osal u yáantikuba'ob ti' lúuk'sa'a che' yéetel u tooka'al le koolo' ti' le pak'áalo', tak ken p'áata'ak boox yéetel sak

boox le lu'umo,' tumen yaan u chúukil yéetel u ta'anil. Ku meyajo'ob baakpaach tuunich, ku meentiko'ob jool ti' le ta'am yéetel le lu'umo' yéetel u xuul che' tu'ux ku ts'áaiko'ob wajayp'éeel neek' ichilil. Le lu'umo' chéen ts'o'okok u sap'ik le ja' ku k'áaxalo', u loolil u meyaj le koolnáalo'obo' chíika'an ti' u lu'umil chuun ka'an tak chuun ka'an, yéetel ya'abkach nal ku xíitil ti' le lu'umo', pak'áal ya'axtako'ob, chak yéetel k'an iik, jejela'as k'úum, bu'ul yéetel mejen pak'áal puut. Ti le ka'anantsil meyaja' le kolnaalo'obo' ku senkech yantal u joocho'ob, beyxan ku ts'oniko'ob ya'abkach kéej yéetel kitam, ku síiko'ob ti' le batsilo'obo'. Yaan xan u jejeláas u yich che' ku síibil tumen yóok'ol kaab, ku mo'olol tumen paalal yéetel x-ch'úupo'ob ken yaanlak u páajtalil.

Le paalalo' suuka'an ka'ach u bino'ob táanil yo'osal u yiko'ob ba'ax u jeel síibal ken u kaxtiko'ob. Bey mejentako'ob yéetel sebano'obo', u páajtal u na'akalo'ob ti' u k'aab le áabal yo'osal u titiko'ob yo'osal u lúubul u yich ti' ka bisa'ak tumen u éetailo'ob tu yotoch. Ti' leti'obe' jach uts tu t'aano'ob wa ma' tak'an le áabalo' tumen ku bisiko'ob ya'abkach áabal. Chéen k'uchko'ob tu yotocho'obe' u na'obe' ku ts'áaiko'ob ta'ap yéetel iik ti' u ki'ki' jaantiko'ob ti' u taal u síis t'uubul k'iin.

Jump'éeel ba'al jach uts tu t'anajo'obe', leti'e' chéen u kaxto'ob u paak' xuux; le paalalo' ku ch'iniko'ob yéetel tuunich yo'osal u lúubul ti' le che'o' chéen lúubuk te lu'umo'. Leti'obe' ku jaatiko'ob u ju'unil tu'ux yaan u mejenil ku ts'áaiko'ob yóok'ol k'áak' u k'éelik ti' jaantbil.

Le xook-k'iin Haabo' yaan ti' jump'éeel túumben k'áajsaj mantats' ichil 20 k'iino'ob, le x-kolelo'obo' ku

bisiko'ob u koono'ob tu k'íiwik Baakal tuláakal le ba'ax ma' k'a'abéeto'. Yóok'ol le ta'anil lu'umo' u páajtal u cha'anta'al u jejeláasil nu'ukul koonol. Beyxan, yaan u jeel koonolo'ob ti' u taalbalob ti' Teotihuacan, leti'obe' u taasmajo'ob ya'abkach páaw chuuptak yéetel u p'up'uus lu'um u mejen xexeet'al tok' tuunich yéetel u puksi'ik'al boox tok' u jeel koonolo'obe' ti' u taalbalob ti' u chik'inil Motul, kuuchlambil u xa'akil ta'ab, piits'il woolillo'ob yéetel páawo'ob chuuptako'ob yéetel kakaw.

Ya'ab u táak'in le kaajo' ku bin ti' u naajil k'uj je'ex síibale', u wíinkil Baakale' u yóojeltmaj tuláakal ba'al uts taalbal ti' u óoxlaak'il k'ujob ti' Baakal tu'ux ku yaantal ti' u naajil k'uj yaan ti' u xaman le k'íiwiko'. Wíinike' u yóojel wa uts yanikil yéetel wa yaan síibalo'ob ti' le yuumo'obo' leti'obe' yaan u kanáantalo'ob ti' u k'ak'aas iik'elil, noj k'iin, yéetel u p'u'ujul wa k'aas ti' le yuumo'obo'. Wa Baakal yaan ti' u óoxlaak'il k'ujob le noj kaajo' yaan u kaanta'al ti' le baxa'ak ba'al ka taake' beyxan wa taak wíinik ba'ateltik le ix-ajawo'. Le x-ajawo' meyajnaj yéetel u ki'imak u yóol yéetel jump'éeel ma'alob meyaj tuláakal u yajaw j-p'áato'ob tu yiknal.

Baakale' ku p'áatal bantaj u xuul u maya lu'umil, le aj-koonolo'obo' ku taalbalob ti' Teotihuacán bantaj chik'in, k'a'abéet u máano'ob Baakal yo'osal u páajtal u bino'ob tak lak'in, chéen ba'ale', te bantajo' ti' yaan u ketlan ba'atelo'obi' yo'osal tak'iin yéetel u múuk'il káaj, Tonina, Yaxchilán, Yokib (boox tuunich/ piedras negras) yéetel Bonampak. Ti' u taal u ts'o'okol u ch'i'ibalile', Kaane' ts'o'oka'an u pets'iik u puksi'ik'al u lu'umil maya, chéen u páajtal u lúuk'es toop ti' le ba'al ku taal u

maas nojochtalo', Baakal naats' yaan ti' lak'iin yéetel Copán ti' u xuul lu'um chik'in. Meenta'ab u p'u'ujul Baakal chéen ba'ale' u koonolo'obe' ma' je'elsabi', páajchaj u kuxtal tumen tu bisaj u koonol te xamano' tak Pipa (Pomona) yéetel ka ts'o'oke' tak Moral Reforma. Chéen ts'o'oke' ku túuxta'al ti' u beelil ja' San Pedro Mártir bantaj Mutul, beyxan ku máansa'al ta'akbail ti' u noojol tak Waakal (Poco Uinic) yéetel u ka'analil u yáalkab ja' bantaj u yáalkab ja' Lacantún yo'osal u k'uchul tak u kaajtalil ti' Río Pasión. U k'áat u ya'ale' le koonolo' páajchajij chéen ba'ale' tu baakpachto'ob u yéet ba'atelo'ob. Yo'osal u kuxtal Baakale' Ix Yóol Iknale' k'a'abéet ma' u ch'peenel u pets'ik Pipa yéetel Waakal.

9.8.0.0.0 (20 ti' agosto ti' 593) waxak Katun. U k'iimbesajil u ta'aka'al u nóok' le Óoxlaak'il K'ujo'obo'

20 ti' u wi'inalil agosto ti' 593 (9.8.0.0.0) u kaajtalil Baakale' tu chunsaj u cha'anil ti' le waxak Katuno'. Tuláakal junk'aal ja'abe' u béeytal u cha'anta'al jump'éel nojoch k'iimbesajil. Le k'iino' tu ts'áaj kúuchil ti' le lelets' pixano'obo' ku pi'ixil yéetel léets'bal ujo'ob tu ka'anil yóok'ol kaab. Yáanal le éek'obo', u naajil k'uje' ku sáasilta'al yéetel taj che' ku julik le boonilo'ob yaan te pak'o'. Chéen yéetel 25 ja'abe', le x-ajawo' Ix Yóol Iknal j-jóok' ichil tuláakal le ya'abkach wiiniko' ka káaj u na'akal ti' u ebil le múulo'; ba'pachta'an meen aj-k'iino'ob yéetel ch'úupo'ob. U yik'elil le áak'abo', le x-ajawo' xíimbalnaj tu xuul le eebo' yéetel tu xíimbaltaj tu ka'analil. U wiinikil Baakal, u yajaw ti' Pipa, Moral Reforma yéetel Waakal páakalnajo'ob tak kaabal tu'ux tu yilo'ob bix úuch u yokol le x-ajawo' tu yáax naajil k'uj chéen yéetel aj-k'iino'ob, u yiicham yéetel u aj-ts'iibo'ob.

Ix Yóol Iknal xolajij aktáan le óoxlaak' kili'ich k'ujo'ob ma'ak'anta'an yéetel che'. Le yáax yuumo' Jun Ajaw, u yuumil ka'an. Leti'e' ma'ak'anta'an je'ex jump'éel kulche'e' yéetel kichkelem ko'ojtak ba'alo'ob beyxan yéetel juntúul áak'ab Kaan ku máan ichil u k'ab. Yóok'ol u poole' t'uchukbaj juntúul Ketsal. Aktáan ti'e' t'aba'an k'óoben je'ex u yuum bich' na' Muwaan Mat.

Le ka'ap'éel yuum leti'e' Kinich Ajaw, u yuumil le metnalo', yaan jump'éel xaakil k'óoben chilikbal beeta'an yéetel jóobon che'. Le kili'ich k'uja' bey wa jump'éel chimale' yéetel u yich juntúul soots' tu'ux

ch'uyukbal ti' ka'ap'éeł ka'amat yeej. Aktáan te yuumo' yaan jump'éeł xaakil k'óoben je'ex jump'éeł chilikbak che'e', chúumuk ti'e' bey wa u pool juntúul báalam yeetel u poolo'ob Kaan tu xuulo'ob. Le xaakil k'óobeno' ichile' yaan k'úutsil ku yeel yéetel ku buuts'láankil tu chi' le Kaano'obo'. Aktáan ti' le óoxlaak' k'ujó'oba', Unen Kawiil, u yuupil kuxtal yóok'ol kab ku yeel xaakil k'óoben je'ex u pool juntúul ma'ax. Nuk Yajaw Chan tu chupaj le xaakil k'óobeno' yéetel u yiits poom yéetel tu chímpoltaj le kili'ich k'ujó'obo' ku ye'esik le Óoxlaak'il K'ujó'obo'.

Ix Kohl Iknal j-naats'ij ka tu taakaj ti' le junk'al yéetel óoxtúul yuumo'obo' yéetel jump'éeł booch' meenta'an yéetel utsil piits', yéetel jejeláas utsil u boonil. Ka ts'o'oke' tu tuusbeeltaj u aj-k'oošo'ob ti'al u ts'áaiko'ob u yuk'iko'ob balche' te aj-k'iino'obo'. Le xlo'bayen ajawo' tu ch'a'aj u luuch, j-naats' iknal jujuntúulil kili'ich k'ujó' ka tu ts'áaj tu chi'ob le kili'ichil uk'ulo'. Le aj-k'iino'obo' tu chímpolto'ob ka tu yuk'o'ob, beyxan tu yuk'o'ob ti' u luucho'ob, chéen ba'axe' le ix-ajaw ma' tu beetaji' tumen x-ch'úup. Le ka ts'o'ok le síibalo', Ix Yóol Iknal tu k'áataj ti' le kichkelem yuumo ka kanáantak Baakal ti' le ba'atelo'obo' yéetel ti' le k'ak'aas íik'elo'obo' beyxan ka siija'ak ja' ti' le lu'umo' yéetel u síijil ja'.

Le ka ts'o'ok le k'iibesajo', le ix-Ajawo' luk' tu naajil k'uj. Ka ts'o'ok u wíinikil Baakale' tu beetajo'ob jump'éeł chowak sool yo'osal u óokolo'ob yéetel u ts'áajiko'ob u síibal junchaach loolo'ob ki'booktako'ob, k'uum, xi'im yéetel iiko'ob. Le aj-k'iino'obo' tu ki'imakchaj u yóolo'ob yéetel áanalte'obe' beeta'an u sool che'ob tu'ux ku bisiko'ob ts'íibil tuláakal le

nu'ukulo'obo'.

Yaan ba'ax tu náaytaj u yóol le Nuk Yajaw Chan, j-k'uuch u yilik yaan ba'ax ch'éenebtik le kili'ich k'ujo'obo' tak tu jo'olil le naajil k'ujo'. Lela' juntúul chan x-ch'úupal, yaanti' waxak ja'ab, leti'e' chéen wa'alakbal bey mina'an u yóol chan paal ti'e'. Ti' u yicho'obe' ta'absa'an u talamil u kuxtal. Le boox chak lu'umo' u láaj bonmaj u yook tu'ux mina'an u xanab tak tu yich. Le k'iino' tu tselaj u booxil u tso'otseel u pool yéetel tu k'exaj bey booxe' u boonil u wíinkilal.

Nuk Yajaw tu yajóoltaj le ba'ax ku yúuchul te chan x-ch'úupal, ka tu ch'a'aj jump'éeel ba'ax chuup yéetel abal ka tu ts'áaj tu yook. Leti'e' tu ts'íikpaktaj, chéen ba'ale' j-p'áat te'elo'. Le aj-k'iino'obo' úuchik u bisiko'ob le síibalo'ob tu naajil k'ujo', u boonilo'ob le áak'abo' tu láaj piixo'ob le noj lu'umilo'.

Nuk Yajaw Chan j-kulajij, táan u yilik u múuk'il le kili'ich k'ujo'obo', jump'éeel sajkil chuup u pixan. Leti' ka tu yu'ubaj yéetel ka tu yilaj ti' yaan le chan x-ch'úupal mina'an u batsilo'. Ka ts'o'ok jump'éeel súutikil ch'ech'enkile', le chan x-ch'úupal tu k'áatchi'taj máax le kili'ich k'ujo'obo'. Leti'e' tu núuktaj ti' u pixano'ob máax yaax kajkúuns Baakal. Tu tsikbaltaj ti' ka'achile' j-síij juntúul ix-k'uj u k'aaba'e' Ix Muwaan Mat (Cormorán) le ka taakchaj u yaantal u paale' tu beetaj jump'éeel k'uj-sajil yéetel tu kíinsubaj. U yaax paalile', Jun Ajaw, j-éem tak lu'um, ka j-p'áat je'ex u jo'olpóopil le ka'ano' yéetel pixanil le úuchben máako'ob ku kajtalo'ob te éek'o'.

Ka ts'o'oke', le ix-k'ujo' tu beetaj kili'ich k'uubo'ob ka tu kíinsubaj ka'atéen bey úuchik u síijil Kinich Ajaw, u yúumil ba'atelile' j-k'uuch ti' lu'umil, ka j-p'áat u

jo'olpóopil metnal, u k'ujil k'aasilo'ob yéetel le kíimeno'obe' kaajlajo'ob te'elo. Junpuul ka'atéene' le ix-k'ujo' tu beetaj k'ubsajil yéetel tu kíinsubaj bey úuchik u síijil u yóoxtúul u paalo'ob. Unen K'awiil máax j-k'uuch te lu'umo ka j-p'áat bey u jo'olpóopil le lu'umo' yéetel wíiniko'ob ku kajtalo'ob. La'aten túune', Ix Muwaan Mat j-p'áat ix-Ajawil yéetel u yáax ix-jolpopil Baakal; u paalalo'obe' ku ye'esiko'ob u káajbal u ch'i'ibal le ix-Ajaw Ix Yóol Iknal. Nuk Yajaw Chan tu k'áataj u yu'ubik bix u k'aaba le ix-ch'úupaló', leti'e' tu ya'alaje' Ix Sak Kuk. Leti'e' tu k'áataj u yu'ubik wa u óoxtúul paalal le Ix Muwaan Mat ts'o'ok u kíimil, ka tu núuktaje' ma', leti'obe' kuxukbalo'ob bey piixano'obe', wa leti' ka kanántiko'obe' yaan xan u kanánta'al. Le chan ch'úupaló' tu yaabilataj le kili'ich k'ujo'obo', bey juntúul chan x-ch'úupal yaabiltik jump'éel x-oorome, chéen ba'axe' le yabilaja', jela'an.

Le yajawo'obe' tu yilajo'ob le síibalo'ob yaan te naajil k'ujo'. Ichilo'obe' ti' yaan Nun Ujol Chak ti' u kaajil Waakal yéetel Yáax K'iin ti' u kaajil Pipa. Le paalalo'oba' táankelemtak beyxan ts'o'ok u p'áatalo'ob u jo'olpóopil mejen lu'um ajawil, bey tun úuchik u káajal le waxak cha'anil Katuno'.

Ti' u jeel le k'iino' j-wa'ach' u kúuchil le koonolo'obo' tu'ux ku koonolo'ob aj-koonolo'ob, aj-xiimbalo'ob yéetel koolnáalo'ob. Le óoxp'éel áak'abo', le máako'obo' tu múuch'lantubajo'ob tu'ux ku báaxta'al le wóoliso' yo'osal u báaxtik u táak'ino'ob. U máakil Baakale' tu ye'esikubajo'ob ti' jump'éel bej yéetel u nu'ukulil ba'atel, u pix óoko'ob yéetel u k'ewelil keej yéetel péets'il bey che' baakpaachtik u nak'o'ob. Leti'obe' ku tusbetalo'ob tumen u yíicham Ix

Yóol Inal, K'an Áak. Junmúuch' máako'ob beeta'an tumen awajil yajaw j-ooko'ob ti' le kúuchil báaxalo' tumen tak u báaxalo'ob, ichilo'obe' ti' yaan Nun Ujol Chak yéetel Yáax K'iin. Le wíiniko'obo' ma' táan u yáantiko'ob beyxan j-káaj u buulo'ob yóok'ol ba'axo'ob beeta'an yéetel che', k'a'ob yéetel xa'an ku yúuts'ul yéetel ku tuk'chajal yo'osal u yaalil.

Ix Yóol Iknal j-wa'atlajij yóok'ol jump'éeel pak', ka tu ch'inaj jump'éeel nojoch wóolis beeta'an yéetel k'ewel p'urusta'an lela' j-bin te t'e'et' chíinilo' ka síit'naj te xuul le pak'o' ka lu'ub te chowak bejo'. Le ku báaxalo'obo' síit'najo'ob te íik'o' taklaj u looxko'ob le wóoliso' yéetel u yaak'o'ob, le báaxalo' ts'o'ok u káajal. Le ku báaxalo'obo' báaxalnajo'ob yéetel tuláakal u múuk'o'ob yo'osal u túuxtik le wóolis te náachilo' ti' u jeel tseel. Yak Kin lúub xol píixil tumen ts'o'ok u ka'anal beyxan táan u yíik bix u wíinikil Baakale' táan u che'ejtik, tu k'áatchi'taj ba'axten u che'ejta'al, lela' juntúul máak núukte wa le Óoxlaak' k'ujo'ob táan u yáantik Baakale', le lu'umil ajawilo' ma' táan u to'opol.

Le kúuchil koonolo' j-chup yéetel koonolo'ob, ya'abkach aj-xiimbalo'ob ku taalo'ob u koono'ob u jejeláasil ba'axo'ob. Ichil le koonolo'oba' yaan koon nu'ukul, ba'axo'ob beeta'an yéetel k'ab yéetel pák'áalo'ob, beyxan yaan máax kaxtik u yo'och ti' u jeel máako'ob tu máano'ob te'elo'. Le máako'oba' j-na'ako'ob yóok'ol le kúuchil tu'ux ku báaxalo'obo' le ka tu yilo'ob le máax to'opo'obo' Nun Ujol Chak yéetel Yáax K'iin káaj u báaxalo'ob.

Tikláakalo'on k k'iimbesik ix-kili'ichil
Te lu'umo', leti' áantiko'on
Kuxlen, kanáantabil le ch'i'ibalo'
Kex wa juntúul x-ch'úp táan u yaabilta'al.

Nun Ujol Chak tu ts'áajubaj u beet u áaaxal
Ka'a tu keetubaj yéetel ix-ajawil ti' jump'éel
ba'atelil
Tu ts'áajubaj yéetel u k'iilkab yéetel u k'i'ik'
Chéen ba'axe' yéetel u su'ulakile', j-lu'ub ti' le
wóolis te lu'umo'.

U ta'akbajil u ts'oysaje'
Te naajil k'ujo' ti' yaano'obi'
Leti'ob kanáantik le aj téepalo'
Le kíimeno' yaan u taasik ti' máax ken u
ketubajo'ob

Yo'osal u páajtalilil ix-ajawile taalo'ob
Tu ts'áajo'ob jo'p'éelal u x'i'imil
Yo'osal u kanáantalo'ob tumen juntúul x-ch'úp
Yéetel lu'usa'ak u k'aasil máakil

Te áak'abo' tu'ux ku yúuchul le janalo', Nun Ujol
Chak náats' iknal Yáax K'iin ka'a' tu k'áajsaj ti'e' ti'
yaan u yilik le cha'anilo'obo' beyxan táan u yuk'ul ichil
le máako'obo' tu yo'osal u páajtalilil Ix Yóol Iknal.
Yo'osal le páajtalilo' takpajalo'ob tu báaxlil le wóoliso'
chéen yo'osal le páajtalilo leti'obe' táan u máansiko'ob
uts. Yo'osal le páajtalililo' leti'obe' tu náajalto'ob le
báaxalo'. Beyxan yo'osal le páajtalilo' ku kanáantalo'ob
ti' le ba'atelil ku taalbal táanxel lu'umil. Le ka u'uya'ab

le ba'axa', Yáax K'iin ma' uts tu yu'ubaji' ka tu k'áataj bix juntúul x-ch'úupe' u kanáantike'.

Nun Ujol Chak yéetel Yáax K'iin tu beetajo'ob junmúuch' tsikbal yéetel Itzamnal Báalam, u ajawil Yaxchilam, yajaw ti' u lu'um ajawil Kaan. Nun Ujol Chak tu ya'alaj ti'e' u yóojel U K'aay Kaan, lela' kulukbal ti' u k'aanche' ti' u lu'um ajawil Kaan ti' Dzibanche, táak u p'atik bilim yéetel ka u náachkúuntik u múuk' tak tuláakal u beelil lak'in ti' le yóok'ol kaab mayao'. Itzamnaj ma' tu yéejent le túukulo' ka'a' tu ya'alaje' u ch'i'ibalil Baakale' yáax kulaj tu k'áanche' ajaw tak tu káajbal le k'iino'obo' jach yaan u múuk' ti' ka seeb to'opok. Nun Ujol Chak tu núuktaje' le ch'i'ibalo' táan u luk'ul u múuk' yéetel ts'o'ok u p'aatal ti' juntúul x-ch'úup. Itzamnaj Báalam tu ya'ala jti' ka u k'áajsik le Óoxlaak' K'ujo'obo' yaan ti'ob u páajtalil u kanáantik le noj lu'umilo' tak tu káajbal le k'iino'obo' la'aten ma' táan u séeb to'opolo'ob. Nun Ujol Chak tu núukaj wa le Óoxlaak' K'ujo'obo' leti' beetik ma' u lu'uubul Baakal, tu ya'alaj ka ba'atelta'ak le Óoxlaak' K'ujo'obo'. Yo'osal le je'ela' le noj lu'umilo' yaan u p'áatal mix máak kanáantik beya' je'el u páajtal u pets' óolta'al Ix Nohl Iknal, yo'osal Itzamnaje' je'el u p'áal u nojoch pets' óolil yéetel u ayilk'ata'al. Leti'e' j-beet Itzamnaj u láaj taakta'al u yaanchaja'al ti' ba'ax, la'aten tu k'áataj ti' U K'aay Kaan u junmúuch' k'atun wíiniko'ob ti' u k'áasa'al u nojoch jo'olpóopil.

9.8.5.13.10 (21 ti' abril ti' 599) U lu'umil ajawil Kaane' táan u chúunsik jump'éeel ba'atel yéetel u óoxlaak' k'ujil Baakal

Ichil wak ja'abile' Ix Sak Kuk j-ts'áab ti' ka u kanáantik le Óoxlaak' K'ujo'obo' tu yo'osal le je'elo', tséenta'abij yéetel kanáanta'abij. Nojochchaj ichil le aj-k'iino'obo' yéetel le aj-ts'iibo'obo'; tu kanaj ts'íib yo'osal le aj-ts'iibo'obo', la'aten tu kanaj u yúuchben tsikbalil ti' Baakal yéetel u k'ujo'ob; bey le aj-k'iino'obo' tu na'atobo'ob le k'iino wuts', u ka'anal le úuchben ba'axo' u k'áat u ya'alik yaan u ka'anal le ba'ax ku yúuchul taanilo'.

Le aj-k'iino'obo' ku kanáantiko'ob, chéen ba'axe' u óoxlaak' k'ujil che' úuchbentako'obe' tu k'áato'ob jump'éeel ts'áaj óolal ket ti' Nuk Yajaw Chan, le aj-k'iin nojoch' kaxáantmilo'. Sansáamale' leti'e' ku taasik o'ochob beyxan ku chíimpoltik le k'ujo'obo', ku janal yéetelo'ob, beyxan ku beetik jump'éeel chowak tsikbal yo'osal le tuukul yaan tu poolo'. Chéen xi'ik le k'iino', le x-ch'úpalo' ku jayik jump'éeel u nook'il píits' chéen yéetel u chan juul u sáasilil uj, tu paktik u k'ujo'ob ka'a' k'eex u tuukulil u páakat u yich chukwa' ti' u múuk'ilil u pixan

Chéen ba'axe' ichil u bin le k'iino' tu yu'ubaj jump'éeel ba'ax beet u xixmukuyta'al. Kulaj tu aktaan le k'uujob'obo' ka'a' tu paaktaj jujuntúulil, bey wa táan u yu'ubk'ajal jump'éeel tsikbale'. U yiche' j-p'áat bey le ka'an áak'abo' beyxan áalkabnaj tu xuul le lu'um tu'u yaano' ka tu líik'saj u yich u ti'al u yilik Venus tumen táan u ba'atel yéetel Jupiter. Ka ts'o'oke', tu máansaj u yich te noj kaajo'. Leti'e' talamil ku kaxtik, ba'ale'

tuláakal bey óole' táan u péek ichil u yoochel le chichan ujo'.

Ix Sak Kuk j-éem áalkabil ti' le' múulo' yéetel ka bin tu yotoch Nuk Yajaw Chan, yo'osal u ya'alik ti' u taabal le k'uuxtaambalo', le aj-k'iino' tu yu'ubaj yéetel ma' tu tuukultaji'. Múuch' áalkabnajo'ob tak tu noj-naajil-jala'ach ka j-ooko'ob te táankabo' tu'ux tu beeto'ob u líik'sikubaj ichil nu'ukulil ba'atel le nacomo', Chok Báalam (Young Jaguar) yéetel u aj-kanáanilo'ob; chéen ba'ale', ichil u jak' óolile, j-jóok' le ix-ajawo' Ix Yóol Iknal ti' u kúuchil wenel, u piixmubaj yéetel jump'éel booch'. Ix Sak Kuke', ku jaaxtik u k'abo'ob beyxane' ku sats'ik u búuk yéetel okom óolil kalikil táak u ts'áaik óojeltbil le sajkil ku taal tu yóok'olo'obo'.

Le ix-ajawo' chéen ku cha'antik le x-ch'úupaló', tsíik u yich yéetel mix táan u péek, ka ts'o'oke tu ya'alaj ti' Chok Báalam u yéens u ka'amat yeej yéetel u chimal, ka tu ts'íik paktaj Nuk Yajaw Chan. Kalikil u wach'ik u nook'il-ch'éenebil tu kúuchil u wenel, ya'abkach muukul t'aano'ob tu yu'ubaj taalbal ichil u beej le kaajo' ka tu beeto'ob u juum tu táamkabil noj-naajil-jala'ach. Láaj tu makaj u chi'ob yo'osal u ma'alob ch'enixinko'ob; le t'aano'obo' ya'abchajij j-p'aat je'ex jump'éel nojoch awat ti' aj-ba'atelo'ob ku baakpachtiko'ob u najil jala'ach. Nacome' tu ya'alaj táan u kiblajtalo'ob; ku búulul yéetel sajkil u yich Ix Yóol Iknale' kalikil u juum u báakel ba'atelo'ob. Le aj-kanáano'obo' ku xak'lak'kuuntikuba'ob ti'al u kanantiko'ob le ix-ajawo'. Ka jáan múuch'uba'ob ya'ab aj-ba'atelo'ob tu noj naajil jala'ach yéetel j-káaj u líik'suba'ob yo'osal le ba'atelo' je'xbix u beetik jump'éel pakab k'aalala'anil.

Ix Sak Kuk tu yilaj ma' leti'o'obi', j-ook ti' x-leti' jump'éel sajkil yo'osal u kili'ichilo'ob tumen tu yilaj j-p'aato'ob tu juunalo'ob. Leti'e' tu yawataj ti' Nuk Yajaw Chan u Óoxlaak'il K'ujo'ob ta'aytak u beeta'al óolal ti'ob ka yóotaj u máansik tu'ux yaan le aj kanáan beejo'obo', chéen ba'ale' j-chu'uk tumen Ajen Yóol Mat lemáax tu k'eyaj. Leti'e' je'exbix u páajtal, tu la'achaj u yich yéetel áalkabnajij tak le ki'iwiko' chéen ba'ale', aktáan ti', tu yilaj u pets'el le kaajo'.

Ya'abkach tojche'ob ku jopáankil j-na'ako'ob tu táanil le múulo', bey jump'éel múuch' ba'atelil síiniko'ob, jejeláas aj-ba'atelo'ob j-múuch' na'ako'ob ti' le eebo'obo'. Tu jool le naajil k'ujo' yaan ya'abkach k'áak' la'aten le kúuchil wenelo' j-t'aabij yéetel táan u séen jopankil. Le k'uuxtaanbalo'obo', chéen aj-xiimbalo'ob jump'íit u nu'ukul ba'atelil, j-lúuk'o'ob beej, tu yilajo'ob wajajp'éel kisbuuts' aj-kanáan ka páajchajij u sa'atal ichil u yoochel le k'áaxo'. Ka tu yu'ubo'ob le sajkil ts'o'ok u máano', le kaajnáalo'ob j-jóok'o'ob te k'íiwiko' yéetel yaaj úuch yawajto'ob tumen k'aaskuunta'ab u k'ujo'ob. U tsikbalil ti' le ba'al úuchij j-k'uch tak tu láak' kaajo'ob yéetel j-máan tsikbalta'ab yéetel okom óolil. Ix Sak Kuk tu ta'akubaj tu tíits'il le k'íiwiko' yéetel ku paktik le naajil k'ujo' ku yelet. Leti'e' jach sáatal, chéen tu juunal j-p'aat yóok'ol kaab, te'elo' muukul ok'olnajij yéetel tu p'u'usubaj tak ichil u k'ak'aas wayak' yéetel kíimil náay, tu bisaj tu tuukul u weens u wiinkilal tu ke'eil le áak'abo'.

U ch'e'ejil book elele' tu beetaj chéen buuts' u yíik'ajal tu ye'ebil le sáastalo' ka múuch'a'ab nacom, ajawilo'ob yéetel aj-k'iino'ob tumen Ix Yóol Iknal tu táamkabil noj-najil-jala'ach. Leti'e' tu k'áataj máax

táaklaj u ba'atel yéetel ba'axten yéetel táan u pa'atik u ta'akal u ma'-tuukulil. Chok Báalame' tu ts'áaj óojeltibil wa le múuch' ba'atelo' ma' u ye'eskubaj yéetel jump'éeel lakam, leti'e' páachaj u k'áajóoltik Nun Ujol Chak (20) ti' Waakab (Santa Elena, Poco Uinik) yéetel Áayin Chan Aak (Ka'an Ayimil Áak) ti' Pipa wa Pomona.

Ka tu yu'ubo'ob le nu'ukbesajilo', u aj-meyajo'ob le ajawo' j-p'áato'ob mix u t'aano'ob tumen jak' óol úuch k'uubul ka'atúul u k'a'ana'an yajawilo'ob. Ku k'atchi'itikuba'ob bix ka'atúul ajawilo'ob jach chichantako'ob, yaan u tuukulil yéetel u páajtalil ti'al ts'aypaachtiko'ob Baakal. Nacom tu ya'alaj leti'o'ob jach máan nuum keepo'ob ti'al ts'aypaachtiko'ob chéen tu juunalo'ob yéetel tu ya'alaj tu yilaj u láak' aj-ba'atelo'ob, leti''ob tu ta'akuba'ob paachil le k'u'uk'melo' yéetel ba'alche'ob u ti'al Yaxchilán, u k'uuxtaambal lu'um-ajawil lak'ine' yéetel u nojoch múuk'il Itzamnaaj Báalam.

Kex beyo', ba'an u bílal le kiblajo'. Itzamnaaj Báalam ma' jach múuk'a'an u yóoli' uti'al u yóokol ba'atel yéetel Baakal, mentun u ch'i'ibal ts'o'ok u yúuchta'al ka líisa'ab le ma' ilik u chuunul le k'iino'obo'. Nuk Yajaw Chan tu yaayantaj jéemáakalmak u tuukul Yaxchilán yéetel le k'uuxtaambal lu'umiil yajawilo'ob, le yaajilo' ts'o'ok u beeta'al yéetel k'a'ana'an u séeb utsta'alo'ob; k'a'abéet u beeta'al yéetel u k'uubiko'ob túumben kili'ichilo'ob. Beyxane' tsikbalnajo'ob yo'osal Ix Sak Kuk, lemáax tu yu'ubaj u kojil le loobilo; tu yilajo'ob mina'an u batsil le ch'úupalo', j-k'uuch u yaantal ti' u yu'ubik ba'ax ku yúuchul. Nuk Yajaw Chan tu ts'áaj tuukulbil ti' Ix Sak Kuk ts'aba'akk ti' u k'aaba' bey juntúul aj chilam yéetel

u aj kanáan ti' le Óoxp'éel K'ujo'obo' yéetel k'áabet u meyaj bey Chilán (profeta) ichil le k'uubo'ob ti' le tumbéen K'ujo'obo'.

Kex ma' u k'áat Ix Yóol Iknal, u éeb meyajil ti' le x-ch'úpalo' k'ajolta'abi'. U k'áajóolalil Ix Sak Kuk, ku máan u tsikbalta'al tumen jujuntúul x-ko'olel kubino'ob juuch' yéetel lemáaxo'ob ku p'o'ob; kalikil ku yuk'o'ob tu lúucho'ob le paaj k'eyemo' ichkoole', le xiiibo'obo' jak'a'an u yóolo'ob yo'osal le maktsilo', yéetel u tsikbal le túumben x-ch'úpil chilane', yaan u kuxkiintik le Óoxlaak' K'ujo'obo'; le k'ak'aas ba'al úuch jo'oljeak p'aat bey jump'éel tumbéen alab óol ti' le k'iino'ob ku taalo'obo'.

599? Ix Sak Kuk (12) ku tamajchi'tik tumbéen kili'ichilo'ob

Bey juntúul máanil máake', Nuk Yajaw Chan maan u xíimbal ya'abkach naajo'ob yo'osal u kaxtik juntúul máak u k'áat meyaj bey aj-póol-che'. Ya'abkach máako'ob mix tu k'amo'ob le meyajó' tumen sajako'ob ka wayta'ako'ob wa ma' u kaan u meyatiko'ob, tak úuch u k'aama'al ti' le meyajó' tumen juntúul óotsil aj-póol-che'. Yaaxile', yeya'ab le lu'umo' tu'ux beeta'ab jump'éel tumbéen xa'anil naj yéetel k'at tu'ux boona'ab yéetel sak ta'an. Nuk Yajaw Chan j-k'uch yéetel Ix Sak Kuk, (chéen óoxlajun ja'ab ti'), jump'éel noj u chuuniil k'uuch che'ile' u kuchmaj tu paach le aj-póol-che'o' yéetel jumpéel taan táab. Le aj-póol-che'o' tu yóok'saj tu yotoch u chuun le che'o'. Nuk Yajaw Chan yéetel Ix Sak Kuk j-ooko'ob ka tu k'aaluba'ob ichil. Tu bonajo'ob u wíinkilalo'ob yéetel sabak tumen yaan u yáantiko'ob u kanáanta'al u kili'icho'ob ti' le k'ak'aas pixano'obo'. Beyxan, le aj-k'iino' tu tóokaj poom ti' jujump'éel ti'its' ichil le najo'. Tu t'abaj u xaakil le buuts'o' bey wa Ix Muwaan Mat yéetel u tikinil u le' k'úutso'; le najo' j-chuup yéetel jump'éel ch'ujuk yéetel bis óol bookil.

Ix Sak Kuk su'uk'iinajij yéetel tu k'aat óoltaj yo'olal Ix Muwaan Mat, chéen ba'ale' leti'e' mix t'aanajij. Ka sáaslaje', su'uk'iinajij yéetel payalchi'najij, chéen ba'ale' ix-kuj ma' tu núukaji'. Tu óoxp'éel k'iine', leti'e' ka'a su'uk'iinajij yéetel payalchi'najij , u jojopáankil u xaakil Ix Muwaan Mat bisa'ab tumen íik', u yóol Hun Ajaw Jok' te k'áak'o', t'aanajij, óok'otnajij ka tu méek'aj le che'o'. U chuun le che'o' tu k'amaj le óolo'; beytúuno' ts'o'ok u k'uchul u súutukil u ch'a'ik u

wíinkilal. Le aj-póol-che'o' j-cha'ab u yóokol ichil le najo', chéen yéetel u sáasil le k'áak'o' j-káaj u meyaj yéetel tok' tuunich, jump'éeel bajab che' beyxan j-káaj u póolik u yoochel Hun Ajaw, u yáax paal k'uj Ix Muwaan Mat.

Ku ch'a'ik laláaj-k'iin Ix Sak Kuk jump'éeel xix tok' tuunich, ku xoot'ik u bak'el u xikin yéetel u k'i'ik'el ku tséentik u kili'ichil ka'akat u kuxtal. Leti'e' tu muk'yajtaj le k'iino'ob úuchul u su'uk'iin yéetel u k'i'ikilankil. Ti' u ts'o'ok u meyajo', u ka'analil bis u wíinkilal tu kuxtalil; tu ts'o'oke' xulsa'ab le meyajo'. Wa'alak u yáax meyaj Jun Ajaw, bey wa jump'éeel che' ya'abkach u yicho'obilo'ob, tu'ux ku yaantal le kili'ich kaano' yéetel ch'íich' Ketsal, le chan paalo' jach u k'áat óoltik yéetel u ya'akumaj ket je'ex mix ba'a way yóok'ol kaab. Leti'e' tu to'aj u kili'ilchil ti' jump'eel piits'il nook' bey jump'éeel champaal ka tu ts'áaj ichil jump'éeel máaben.

Le aj-k'iino', le aj-póol-che'o' yéetel le x-ch'úupalo' jach t'ona'ano'ob úuchik j-jóok'o'ob te najo', ka j-k'aamo'ob yéetel jump'éeel ta'akbe'entsil múuch' xiibo'ob, x-ch'úupo'ob yéetel paalalo'ob, tuláakalo'ob u taasmo'ob síibalil yéetel koonilo'ob. Nuk Yajaw Chan j-jo'op' u xíimbal tak tu naajil k'uj, yéetel ch'a'paachta'ab tumen le aj-póol-che'o' ku kanantik le kili'ich k'ujo', Ix Sak Kuk yéetel ya'abkach aj-k'uub óolalo'ob. J-na'ako'ob ti' le eebo'obo' ka j-oko'ob tu naajil k'uj lekáan utskiinta'ab mina'ano'obi'; ti' j-p'aat le túumben kili'ich k'ujo'. Aktáan leti'e', j-ts'áaj jump'éeel xaakil bey wa Ix Muwaan Mat ka t'aba'ab u k'áak'il yóok'ole', ti'al u xaak'ta'al yéetel u lóoka'al u yiits' u che'il pom.

Nuk Yajaw Chan tu tsikbaltaj ka'achile' le ix-k'uj Ix Muwaan Mat u k'áat u yaantal juntúul u paalal, yéetel tu ts'áaj u k'i'ik'el yéetel u yáax chanpaal Hun Ajaw, tu machaj le lu'umo' ka j-p'aat je'ex u k'uj le ka'ane'. Ti' le túumben kíino'oba', tu yo'osal Ix Muwaan Mat, Ix Sak kuk tu ts'áaj u k'i'ik'el ka ka'a kuxlajij u yóol Hun Ajaw la'aten' tu k'amaj jump'éeel wíinkilal che'. Ix Sak Kuk xoolajij yéetel tu cha'antaj u kili'ich k'uj yéetel ya'akunaj beyxan ki'imak óolal je'ex úuch u yaantal u yáax paal. Kalikil, k'uub óolal te kaajo' ku beetiko'ob tsoolil ti'al u yokolo'ob ti' u naajil k'uj ka u ts'áajo'ob síibal yéetel u beetiko'ob payalchi'ob yo'osal u kanáantalo'ob tumen Hun Ajaw yo'olal te k'ak'aas ba'alo'.

Nuk Yajaw Chan ma' xáanchajij, yéetel u láak' wi'inál tu ka beetaj k'iimbesaj ti' Kinich Ajaw, aj-ba'atel-k'ujil metnal yéetel u ka'atúul ti' le Óoxlaak' K'ujo'obo', Kinich. Ka ts'o'oke' u ka'ap'éeel kili'ichil k'uj j-jets'a'ab ichil naajil k'uj. Le kili'ich k'ubo' jach tu t'o'na'ankuunsaj Ix Sak Kuk ka weenij ya'abkach k'iin ti' u naajil k'uj, u yóol jach mina'an laene' chéen u béeytal u li'isik u póol te lu'umo'; chéen ba'ale', ti' le súutuk ku yajalo', ku cha'antik u kili'ichilo'ob, jach u k'áato' yéetel ku ki'imak óolta'al. Nuk Yajaw Chan tu paktaj u neetsil ka sajakchajij wa u beet u kíimil; chéen ba'ale', chéen u bin jump'éeel k'iimbesaj ti'al le kaajo' ka ka'a tumbechaja'ak yéetel le ki'ki't'aan ti' le Óoxlaak' K'ujo'obo'.

9.8.8.17.9 (23 ti' junio tu ja'abil 602) Ix Sak Kuke' (16) ku súutul u x-ch'upul k'ujil Ix Muwaan Mat

Nuk Yajaw Chan yéetel Ix Sak Kuke' j-ooko'ob ichil le chan k'axbil naajo' tu óoxtéenakil. Kex wa k'a'anana'an u yu'ubikubaj kanáane' tumen le k'iimbeseajo'ob ts'o'ok u meentiko', Ix Sak Kuke' j-ook jumpuulil u ts'áaj u yóol máan k'iin yéetel áak'ab ti' u yóox jaatsil le payalchi'o', leba'ax tu beetaj u j-jak' u yóol le aj-k'iino', máax ma' yóojeli' wa jump'éel kili'ich páajtalil wa keex jump'éel pulya'aj, ba'ale' le x-ch'úpalo' ma'atanili' u máansik u t'aan u k'uje'. Leti'e' su'uk'inajij yéetel payalchi'najij, ba'ale' ma' tu yu'ubaj u pixanil le k'ujo'. J-chun u ch'a'ik sajkilil ka j-máan u jeel k'iino'ob, ka tu k'áat óoltaj ti' Ix Muwaan Mat ka t'ana'ak, ba'ale' le ix-k'ujo' ma' tu núukaji'. U ts'o'ok u juul le sakpile'en ujo' táan u taal u bank'ajal, jach chéen ma' sa'ata'aki'. Le aj-k'iino' tu ts'áaj u jeel k'úuts ichil le k'óobeno', Ix Sak Kuke' chiichnakil u ka'aj túune'.

Ma' jach sáame', j-ma'ach u tuukul tumen jump'éel iik'. Leti'e' tu p'isajubáaj u p'il u yich ichil u na'akal, u k'u'uk'u'uyikubáaj yéetel u sutikubáaj u buuts'il le poom je'ex u wíinkilil juntúul ki'ichpam x-ko'olel bey u ch'íich'il ja'e'. Le xko'olelo' t'aanajij, ka'a túun tu ya'alaj ti' le x-ch'úpalo' ti' ya'abakach ja'abo'ob ts'o'ok u máano'obe', le ch'i'ibal tu káajbesajao' táan u taal u ts'o'okol ti' lek kun kimil Jaanab Pakal. Unen Kawile' u paalil Jaanab Pakal, k'a'abéet u síijsa'al bey winik uti'al chunsik le túumben ch'i'ibal tuka'atéeno', ts'o'okole' ka bisa'ak Baakal tu xuul le Pictuno'. Uti'al

túune' k'a'abéet u kíimil Ix Sak Kuk uti'al u jeel síijil Ix Muwaan Matil. Nuk Yajaw Chane' tu yu'ubaj ba'ax ku ya'ala'al yéetel tu na'ataj u t'aan le xlo'bayen j-léek u péeksik u chi'o'. Leti'e' tu cha'aj yúuchul ba'ax naj, ts'o'okole' j-óok ti' jump'éel taamkach talam wenel.

Jo'oloj ti'e', NuK Yajaw Chane' tu jóok'saj le x-ch'úupal ti' le chan najo'. Paachile' ku pa'ata'al tumen junmúuch' aj-k'iino'ob. Tu yutsil pek-kúusaj ti' jump'éel piitsil k'áan ch'uyukbal ti' junts'íit che' k'áat k'óochta'an tumen le aj-k'iino'obo'. U chan múuch' le máako'obo' j-na'ako'ob ti' le ka'anal lu'umo'ob tu noojolil paach Baakal. Ti' u ts'o'okbal u bulk'iin xíimbale' j-éemo'ob ti' jump'éel jáanil tu'ux ku bin u yáalkab ja', ka ts'o'oke' ka'a tu k'áatajo'ob jump'éel ch'éen ti' u bino'ob tu ja'il Xanil. U láak' k'iin túune', le wíiniko'oba' k'áat u jeel ka'anal bu'utun tu beelo'ob te noojolo'. Ichil u payalche'o'ob le máako'obo', jump'éel k'a'amkach cháak sesen kíilbanaj te náachilo'. Le chéemo' ts'ok k'éechij, táaniltúne' chíikpaj jump'éel ka'analkabil ja' ku yéemel ti' tuunich.

Le síis ja'o' toox u ka'aj te ka'anal lu'umo'ob' ti' junmúuch' u ka'analkabilo'ob ja' yéetel éets'ekbal jayja'ob tak kéen u nupubáaj u sayabil tu x-ts'íik u jáal le áalkab ja' sáask'ale'enkúusik yéetel nupbesik le éekts'ame'en ja' yaan u beelil te ka'analo'. Le máako'obo' j-éemo'ob ka'a tu bisajo'ob Ix Sak Kuk tu p'íit ti' jump'éel beej ku bin tu'ux ku week le ja' tak te ka'anal lu'umo'. Le máako'obo' tu je'esajubáajo'ob tu'ux jáampik'e'en u sayabil le áalkab ja'o'.

Nuk Yajaw Chane' tu bisaj Ix Sak Kuk tu yáam ka'ap'éel ka'analkabil ja' tu'ux ku chíiktikubáaj jump'éel ets'ekbal ja' yéetel u yiik'ali', wa ma' u

kanáantik u xíimbale' ku yóota'al kóolbil yéetel jáampaybil bulbill.

Le aj-k'iino' tu jéek-k'abtaj le x-ch'úpalo', tu tsolaj u k'aylajil Ix muwaan Mat, u yóoxtuúl u paalal yéetel le ch'i'ibal tso'ok u yaantal tak te k'iin je'elo'. Ts'o'okole' ka tu ya'alaje' u xuulul ti' le chi'ibalo' chéen jump'éel chíikulal uti'al u síijil tu ka'atéen. Ix Sak Kuke' yaan u kíimil chéen ti'al u síijil tu ka'atéen ti' u súutul Ix Muwaan Mat. Ix Muwaan Mate' yaan u ka'a síijil ti' ts'áaik u kuxtal Unen Kaawil. Unen Kawiile' yaan u ka'a síijil yéetel yaan ya'alikubáaj Janaab Pakale' uti'al u ts'áaik u jeel chúumbal ti' le ch'i'ibalo' bey u yuumil yóok'ol kaab yéetel le winiko'ob kuxtalo'ob te'elo'.

Nuk Yajaw Chan tu jáalk'abtaj le xlo'bayeno' ichill le ja'o' ka jáampayta'ak tumen u taamil u ajawil le metnalo', leti'e' j-p'áat tuts'ukbal. Péeksa'ab u yóol ka tu ts'o'ok ch'a'ik'taj le ja'o', ba'ale' ka' j-máan junsúutuk le talamilo', le buulilo' sa'atij yéetel ch'éen u ch'a'ik yiik'. Jump'éel noj jets' óolal tu k'amaj u pixan, tu yéesaj u yich ka tu yilaj Saturno, u máanil pixan Unen Kawiil, ku xíimbal ichil u lelémkil pixanilo'ob le metnalo'. Chéen bey mix ba'ale', ichil le pixano'obo' chíikpaj u boox pixan Ix Muwaan Mati', ka náats' tu yiknale' ka tu méek'aj. Leti'e' tu na'aksaj u paakat tu ka'anil le ja'o' ka tu paktaj bix u yookol u júul le k'iino' tak tu kaabalil le sak tok' túunicho'.

U lu'umil le kuxa'an wíiniko'obo' jach ka'anal bix yanik yéetel jela'an, leti'e' tu k'amaj u ts'o'ok u yiik' kalikil u bisa'al te èejoch'e'en metnalo', ku k'amik le kiimilo' yéetel ki'imak óolal. Tu jáal le toox ka'analkabil ja'o'obo' ka j-ajij yéetel u loobil le kuxtalo' ku yóokol ka'atéen tu yiik'.

Junmúuch máako'ob tu ts'áajubáajo'ob ti'al u taasiko'ob u tùmbeñ kili'ich k'ujo ti' Unen Kawiil te naajil k'ujo'. Le áak'ab je'elo', tu yo'osal Ix Sak ku'uk jach mina'an múuk'e', j-na'aksa'abij tu eebenilo'ob le múul tu yáanal le éek'joch'e'enil ka'ano', tu'ux Saturno, u máanel pixan Unen Kawile', ku pa'atik tu xuul u jeel u suut. Le x-chúupalo' j-bisa'ab tu najil le Óoxlaak' K'ujo'obo', te'elo' Nuk Yajaw Chan yéetel leti'e' j-p'aat naats'o'ob lekéen u yúuchul le payalchi'o'. Ix Sak Kuke' xulajij aktáan le kili'ich k'ujo'obo' Hun Ajaw, K'inich Ajaw yéetel Unen Kawil; u k'óobenil Ix Muwaan Mat j-chup yéetel u júul-k'áak' che'il beyxan k'úuts. Le x-ch'úupalo' j-chúun u payalchi', ka'a tu yu'ubajubáaj je'el u tsa'ayale', tu póotjoltaj u yaak' yéetel kojkan beyxan tu jup'aj yéetel k'íixil k'áan. Ken ts'o'okok u je'elel u jáan ch'a' u yóole', yéetel jump'éel ok'ol aawat tu jáampaytaj jumpuulili' le k'áano' ka jáatk'aj u yaajil. J-lúub táanile' ka tu cha'aj u tuul u k'i'ik'el u chi' tu k'óomil jump'éel x-úurich. Le aj-k'iino' tu pixaj le ju'uno' yéetel u k'i'ikel uti'al x-leti'e' ka tu líik'saj le k'áak'o'. Ya'abkach buuts' j-jóok' ti' le xaak k'óobeno' beyxan tu balaj le jo'naajo'. Ix Sak Kuke', seen k'i'ik'anajij, la'aten u buuk j-boon yéetel chakjope'en, u wíinkilile' ku bin u sáat u múuk'.

Nuk Yajaw Chane' tu ch'íick paktaj, ku yilik leti'e' chéen p'isikbáaj u k'a'ajal u yíik'. Tu pulaj junchaach tikin k'úuts te xaak k'óobeno' ka j-chu'up le naajo' yéetel jump'éel pulya'aj. Leti'e' tãan lúubul u ka'aj, tu k'echaj u paakat tak Saturnoe' ka tu ya'alaj ti' beya': "Unen Kawiil, ko'oten tin jobnel, síijnen tu ka'atéen yóok'ol kaab.

J-leti'e' tu yilaj bix u lúubul u pool tu paachil yéetel

japikbal u chi'. U t'ona'an wíinkilile' j-lúub tu pak'áal ta'anil lu'um boona'ab yéetel chakjope'en. Nuk Yajaw Chan tu tupaj le xaak k'óobeno' yéetel le k'àak'il che'o'obo', jump'éeel éejoch'e'enil j-k'uuch tak tu kúuchil le naajil k'ujo'.

Septiembre ti' 602. Ku jóok'sa'al Ix Sak Kuk te ch'i'ibalo' yo'osal u tuukulta'al tàan u ya'alik ba'al ti' k'uj yéetel u máan kaakbach

Kanáanta'ab Ix Sak Kuk tumen Nuk Yajaw yéetel le aj-k'iino'ob je'ex u bin u chaambel tooj otal ka'atéen. U k'áaj óolalil te' súutuka' ku naachtal, jaanal yéetel nook' ku am'al síibil tumen le aj-xiimabalo'ob, ku taalo'ob uti'al ka páajchajak u yáantiko'ob tu payalchi'ob, yéetel ka ts'áaba'ak ti'ob tooj óolal siibal yóok'olo'ob Chèen ba'ale', le Òoxláak' K'ujjo'obo' ma' chúukpajako'obi', lemèentike' Nuk Yajaw Chane' tu múuch'ajubáaj yéetel le aj-k'iino'obo'. Leti'e' tu yáax tukultaj Ix Sak Kuke' yaan u ts'áaik u ka'apuul u kuxtal Unen Kawiil. Wa u yóoyta'al le je'elo' tumen le kaajnáalo'obe', le ch'úupal yéetel le chaampaalo' je'el u yúuchul ti'ob loobil. Leti'e' tu ts'áaj tuukulbil ka meenta'ak jump'éel tuusbil ts'o'okol-beel uti'al u su'utul ta'akbenil tu'ux jach jaaj u taalbal le chaampalo'. Jée'máaxake' u yu'ubmaj le ba'al je'ela' sám u ya'alej, ba'ale' ma' chéen jée'ba'axake' u k'ujil-tuukulil, jach múuk'a'an u ki'imak òolal Yajaw Chan tu beetaj mix juuntuul le aj-k'iino'ob tu yóotaj u ba'atel t'aan yéetel u jo'opóopilo'.

Beytúuno', le ts'o'okol beelo' jaajkúunta'ab u yúuchul, Ix Sak Kuke' tu ts'o'oksaj u beel yéetel juntúul óotsil máak u k'aabae' Kaan Mo Hix. Jáan j-k'a'am tumen u xnoj na'tsil tu naajil kalikil u chuunsa'al u meenta'al jump'éel otoch tumen le máako'obo' tu paachil le solaro'. J-káaj u but'iko'ob le lu'umo' yéetel teejbil tok' túunicho'ob yéetel tatak'bol ta'an, beyxane'

tu yóok'ol le je'elo' tu ts'áajo'ob u yokomil-che'ilo'ob yo'osal ma' lúubul jump'éel wóolisbil jit'bil-kolóoxche pak'. U yáayamilo'ob le kolóoxche'bil pak'o' j-chupo'ob yéetel luuk', beyxan u wiinkilil u yóok'ol le najo' tsíikta'ab, mejen u piim uti'al ma' u yookol ja'i'.

Tu ts'o'oke', j-póola'abo'ob beyxan j-bona'abo'ob le pako'obo' tak xan le lu'um yéetel ta'an, j-ch'uykiinta'ab xan jump'éel piitsil nook'il-ch'éenebil te joolo'. Kalikil u meyaj le xiibo'ob te otoche', Ix Sak Kuke' tu kanaj bix u meyajta'al ki' waaj yéetel u xnoj na'tsil, tu tséentajo'ob Kaan Mo Hix yéetel u yuume', lemáaxo'ob mantats' ki'imak u yóolo'ob yéetel ku jaantiko'ob jéeba'axak ku ts'áabal. Kex jela'an bix u yu'ubikubaj, Ix Sak Kuke' tu kanaj u alab óoltik u túumben ch'i'ibalil, kex wa chéen jump'íitil.

Le najo' táaytak u ts'o'okol ka j-chuun u yu'ubikubaj k'oja'anil Ix Sak Kuk. J-liik' tu k'àane' ka j-jo'ok áalkabil tak te táankabo' ti'al u xe'ejkubaj, ba'ale' ma' páajchaj u jóok'sik u jeel ba'al ket jump'íit túub tu pats'il nak'. Le k'oja'anila' tu ch'a'aj ya'abkach k'iino'ob, la'aten u noj na'e' tu taasaj u aj-meenil uti'al ka sáasta'ak ba'ax j-úuchul ti'. Le aj-meeno' tu paktaj tu yicho'ob le x-chúupalo' ka tu na'ataje' jump'éel iik' ts'o'ok u yoojol tu wiinkilil, lebéetike' u wiinklale' táan u p'isikubáaj ti'al u pulej; j-pakta'ab u táan ich tumen le nojoch máako' ka tu na'ataj leti'e' yo'omchaja'an.

Le x-noj na'o' tu machaj u k'ab u paalil ka tu ts'áajubaj taanil ti'e' tu paachil le najo'. Le xi'ipalo' tu ya'alaje' mina'an ba'al u yilik, la'aten seen to'oto'opa'ab tumen u na' tak túun úuch u ki'imakta'al u yòol x-leti'e' yo'osal le jaats'o'. Jach chéen jée'bix u k'áat yéetel le jaats'o', ma' chéen tumen úuch u

ts'o'oksik u beel, le je'elo' tumen u cha'ik u meenta'al tumen yáanal máak.

Ts'o'okole', j-ook ka'atéen le x-noj na'tsil ichil le najo', ka pakta'ab tumen Ix Sak Kuk, beyxan tu yilaj u yichil bey wa juntúul k'uuxtáambal. Junmúuch' peek'o'ob tu yasajuba'ob yo'olal le paklan t'aano' ka j-chóok'o'ob chi'ibal. Le x-nuuko' tu tak'pachtaj Ix Sak Kuk tu bimbal te beej yéetel u k'eyaj beyxan u jats'ilo', tu paachil le kooto' j-jóok' tu chi u' ya'alik le x-ch'úpalo' yaan u bo'otik u si'ipil yo'osal u tuus yéetel u k'amik u yaanal xiib.

U k'áajóolalil Ix Sak Kuke' tu sutaj bey u paklan ba'atelil ich naj ti' jump'éel péeksil t'aan, ka j-bisa'ab tu noj naajil jala'ach tu taan Ix Yóol Iknal uti'al jump'éel k'áatchi', jump'éel ya'abkachil máako'ob yaano'ob uti'al cha'antiko'ob. Ti' le kaajo' jach uts tu t'aan u yiliko'ob bix ku lúubsa'al u yóol yéetel u péech' óolta'al le x-ch'úpalo', lemáax ma' úuchak u ts'áabal tsikbe'enil yo'osal u kili'ich k'ub, beyxan ma' táan u máan kaakbachil. Te k'iin je'elo' mina'an mix juntúul aj-kanáan joolo'ob u je'esik jée'máaxake' ku yookol uti'al u cha'antik bix u bin le nu'ukbesajo'.

Le baako'obo' juumnajo'ob, u múuch'il tu táanil le k'áanche' ajawo' j-ch'éen u t'aan bey tsikbe'enil. Ix Yóol Iknale' j-jóok' tu kúuchil wenel ka kulajij ti' jump'éel tseelil. Te súutuka' ka'atúul u táankelem paalal yaan ti' yéetel ku meenikubáaj jach jaak'il bey juntúul x-ko'olel junk'aal yéetel kanlajun ja'abo'ob yaan ti', yéetel chéen chúumuk kuxtal ts'o'ok u meentike', kex yéetel ayik'alill yéetel u páajtalile', ku yilik bix u bin u ts'o'okol ti' u x-ma'-na'ati' yéetel u ki'ichpanil je'exbix u bin le k'iino'. Le aj-kanáan bejo'obo' tu cha'ajo'ob

nats'ikuba'ob te x-noj na'o'. Leti'e' tu ka'a tsikbaltaj le nupilo', le ts'o'okol beelo' yéetel bix úuch u na'ata'al wa yo'omchaja'an le x-ch'úupalo'. Le x-ch'úupo'obo' ku che'ejo'ob kalikil le xiibo'ob ku xuxubo'ob uti'al u péech'óoltiko'ob u yóol Ix Sak Kuke', ba'ale' le x-ch'úupalo' chéen kulajij, yéetel tu paktaj le ix-ajawo' mix táan u t'aan yéetel u péeksikubaj.

Le ix-ajawo' tu sutubaj tak tu'ux yaan le x-ch'úupalo' ka tu k'áataj ti' bix úuch u yo'omta'al. Le x-noj na'o' tu núukaj: "bey úuch yo'omta'al juntúul x-ch'úupil peek'", ba'ale' a'ala'ab ti' le x-nuuko' ka u mak u chi'.

Ix Sak Kuke' wa'atlajij aktàan le ix-ajawo' ka tu tsikbaltaj u k'aylajil.

"Ti' le kuxtalil j-máano', Ix Muwaan Mate' j-k'uch yóok'ol kaab, yéetel talamil tu ts'áaj u kuxtal ti' óoxtúul u paalalo'ob, beyxan j-suut bey ka'a súut u yáaxil ix-ajawil (ko'olebil) ti' Bakal. Ka ts'o'oke' Unen kawiiil u j-t'uupil u paalale' tu ch'a'aj u pet-jo'olil ka j-súut u yáax kuxa'an aj-ajawil te yóok'ol kaabo'. Tak bejlake', u ch'i'i'bal Ix Muwaan Mate' ts'o'ok u bimbala ta wéetel, Ix Yóol Iknal. Ba'ale', xulsa'ab le Óoxlaak'il K'ujo'obo', leméentike' le ch'i'ibalo' mixtan u kanáanta'ali'. Ix Sak Kuke' payalchi'najij yéetel páajchaj u yu'ubik u t'aan Ix Muwaan Mat, lemáax tu ya'alaj ti'e' le ch'i'ibalo' yaan u xuulul ken kíimik le t'uupo', leti'e' Janaab Pakal".

Ix Yóol Iknale' tu setem p'u'usubaj yo'osal le tsikbala'. Tu ts'áaj k'àajóoltbil u paalalo'ob Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal, lemáaxo'ob, taankelemo'ob, jo'lajun yéetel wuklajun u ja'abo'ob, beyxan tu k'áatchi'taj wa táan u pulya'ajta'al u paalal yéetel leti'.

Ix Sak Kuke' tu ka'a chunsaj tsikbale' ka tu ya'alaj: "Le ba'alo'ob beya' yaan u yúuchulo'ob yo'osal u jaajil le kuxtalo', ma' u páajtal wa ma' u yúuchuli'. Le ajawo' yéetel le ix-ajawo' Baakale' yaan u ts'o'okol ti'ob. Ba'ale' Ix Muwaan Mate' ts'o'ok u k'uchul te lu'uma' yéetel ts'o'ok u ts'áaik jump'éel kili'ich k'uub uti'al u ts'áaik u kuxtal ti' Unen Kawiil, yo'osal ka ch'aba'ak u kuxtal yóok'ol kaab uti'al u kanáantik le ch'i'ibalo'".

Ix Yóol Iknale' tu k'áataj: "beytuna' tu'ux túun yaan Muwaan Mat".

Ix Sak Kuke' ya'alaj: "In k'aabae' Ix Muwaan Mat, kin bisik xan Unen Kawiil tin jobnel, le máax ku ka'a síijil bey Kinich Junaab Pakale'".

Le máako'ob yaano'ob te táankabo' j-ch'éen u mukul t'aano'ob. Jun Yalaw Chane' U nojochil le aj-k'iinilo'ob ti' le Tu'ubsa'an K'ujo'obo' tu ye'esajubáaj tu ts'íik yéetel ma' tak tu tukultaje' ka tu takaj u pool Ix Muwaan Mat yo'osal u yantal yéetel xiib, a'alajba'aj yéetel tuus le ba'ax jach p'ujbes le Aj noj jala'acho'. Tu no'oje', Nuk Yajaw Chane' tu yóotaj u yáantik le x-ch'úupalo', ba'ale' u taakil u núukike' jach ya'ablaja'an. Yéetel le takpoo'obo', le Ix noj jala'ach Ix Yohol Iknalo' wa'alaj yéetel u k'asa'an p'uja'anile' ka tu pulaj Ix Muwaan Mat.

9.8.9.13.0 (23 ti' marzo ti' 603) Ix Muwaan Mat ts'áaj u kuxtal Kinich Janaab Pakal

Ix Muwaan Mat xíimbalnajij ichil u koolil le naalo' ku báalik u múuch' ka'anal lu'umil yaan tu yóok'ol Baakal. Mix ba'al u bis ma' chéen jump'éel nook' yéetel búuk'il piits' síijya'anti' ka ts'o'ok u beel. Mix paakatnaj paachil, ka j-na'ak tu'ux ku máan le múuyalo'ob kalikil u je'epajal u beel ti' le múuch' ka'anal lu'umo'. Juntuul aj-koolnáal tu yilaj le ch'úpalo', bejchaj u k'áajóoltik, chéen ba'ale' chéen tu yilaj mix ba'al tu beetaj. Leti'e' tu tuukultaj jach naach' yaan ti' ichil le kaajnáalo'obo', leti'e' ku ts'íiboltik le x-ch'úpalo'obo' yéetel le paalalo'obo' jach uts u bin tio'ob ichil yóok'ol kaab. U jaajile', leti'e' ma' tu juni', tumen u ts'áamaj u tuukul ti' k'a'ana'an u yúuchul ti' yo'osal u chíichinakil, ma' tu yilaj táan u ts'aajpachta'an tu beel. Kaan Mo Hix ku ch'úuktik tu paach je'en ba'ax nojoch che' wa tu jump'éel nojoch tuunich wa bu'utun, jach éetel kanáan yo'osal ma' u yilaj tumen sajak ma' u k'a'amali'.

U t'úubul le k'iino' yáanchaj tu yóok'ol le bu'utuno', leti'e' tu jach cha'antaj bix u wenel yóok'ol le lu'umo', tu cha'aj u wenel tu juunal te ke'elo' ku ch'úuktik te naachilo', ka tu yuubaj ma' táan u páajtal múuk'yajtik u yóotsil leti'e' ka tu naatsubaj'. Leti'e' jak' u yóol, ka tu ka'a k'áajóoltaj u yiicham, yéetel jump'éel t'aan tíikin tu k'áataj ba'ax ku beetik te'elo', bey juntúul wíinik mix u k'áajóoli'. Le k'áat chi'o' jach j-na'ak' ti' le xi'ipalo', chéen ba'ale' ka tu núukaj bija'an te'elo' yo'osal u kanáanta'al. Leti'e' tu ya'alaj mix u yatani'

beyxan le paalo' mix u yaali', u béeytale' wa juntúul kili'ichil wa juntúul ma' na'at. Le xi'ipalo tu núukaj ti' wa juntéul ix kili'ichil yaan u meyaj ti' leti' chéen ba'ale wa juntúul x-ma'-na'at yaan u kanáantik. Ka ts'o'ok le je'elo', tu jóok'saj ichil u nu'ukulo'ob, jump'éeel síis chachakwaaj u yookoltmaj tu na' yéetel bin u ch'aj ja'il ti' jum'péel sayab; ka jaano'ob ta'akbe'enil tak úuchik u wenelo'ob.

Ti' u sáastal k'iine', Ix Muwaan Mat yéetel Kaan Mo Hix bin u xíimbalo'ob tu chinkabil le k'óomo'. Te'elo' tu yilo'ob jump'éeel sak beej ka tu ch'a'ob yo'osal u bino'ob tu'ux tak u k'uchlo'ob, u chankaajil Sak Tzi. Te'elo', le táamkelem nupo' taj chaanta'ab tumen le nojoch jaalachilo', Kab Chan Te, leti'e' ichil u taktal u yóojeltik yo'osal le máako'ob ka tu k'áataj ti' u yatan yéetel tu xbaalo'ob ka tséentako'ob. Tu chako'ob bu'ul yóok'ol le k'óobeno' yéetel tu pibto'ob polcano'on yóok'ol le chikis ta'ano'; le yuumilo'ob yéetel le wíiniko'ob t'aano'ob tu jaanto'ob le óotsil janalo'.

Te áak'abilo', le x-ch'úupo'ob tu yilo'ob tuláakal ba'ax yaan u meyajta'al yo'osal u yichkiil Ix Muwaan Mat, tak xan tu ts'áaj ti' jump'éeel túumben búukil; uti'al u weenelo'ob, tu ts'áajo'ob ti' jump'éeel naj yéetel óoxp'éeel mayak che'il wenel. Ix Muwaan Mat yéetel Kaan Mo Hix, ti' weno'ob, tu chúumuk leti'ob u yatan Kaan Chan Te. Le túumben táankelem nupo' kanáantabo'ob ichil ya'ab wi'inalo'ob; tu ts'o'oke', Ix Muwaan Mat tu chúumukil áak'ab siij juuj chaampaal ti' 9.8.9.13.0 (23 ti' marzo ti' 603), Ix Muwaan Mat tu ts'áaj u k'aaba' u chaampal Kinich Janaab Pakal. U péektsil ti' le' siijilo' j-k'uuch tak Baakal, lekéen Janaab Pakal, u yaal Ix Yóol Iknal, tu yóojeltaj j-ts'áab u

k'aaba' bey leti'e', ka tu u'uybu'baj k'aasil, yo'osal le
je'elo' ka sa'at u yóol.

9.8.10.0.0 (29 ti' junio ti' 603) Baakal ku k'iibesik u chúumukil le Katuno'

Le aj-koonolo'obo' ku taalo'ob tak chik'iin, ku kuuchmo'ob xaako'ob chu'ub yéetel ba'alo'ob ti' u koonolo'ob yéetel ku maano'ob ichil le meyaj máako'ob ku yutskintiko'ob le beejo' yéetel jump'éel túumben sak ta'an. Bey u bin u xíimbalo'ob, le beejo' ku suutul bey jump'éel noj beel, yéetel ma' u pajtal u yi'iliko'ob u naajo'ob ya'ab ba'alche'ob, chéen ba'ale' ya'abkach much' najo'ob; le xiibo'obo' ku booniko'ob le pak'o', le lu'umo' beyxan le je'es beejo'obo' yéetel u yáal tok tuunich xa'aktan yéetel ja'. Jach jats' uts ba'ax ku paktik, tumen u kaajil Baakal táan u líik'sikuba'ob yo'osal u k'amik u k'iibesaj ti' u chúumuk le Katuno'. Tu jats'utskinto'ob u naajil k'uj, u noj naajil jala'achil beyxan u kúuchil koonol, yéetel túumben meyajo'ob, tak xan yéetel tu boono'ob yéetel ta'an, chak, sak, ya'ax yéetel k'an, yo'osal u lenkil le kaajo' yéetel boonilo'ob yóok'ol tu tséel le ka'anal luumo'.

Tuláakal le ba'alo'obo' beeta'ab tu yo'osal Ix Yóol Iaknal yo'osal u táasik aj-koonolo'ob ku táasiko'ob ba'alo'ob u koono'ob yéetel ku bo'otiko'ob bo'oli kaaj; beyxan ku k'uchulo'ob le aj-xíimbalo'ob ku kili'ich k'uubo'ob ba'alo'ob ku taasiko'ob ti' aj-kujo'ob Baakal, yo'olal u ts'áaj tóoj óolal yéetel u kanáantalo'ob ti' le k'ask'aas ba'alo'. Jach chi'ika'an leti'e' mixtan u ts'áaik u yóol ti' u noj- naajil k'uj ti le Óoxlaak'il K'ujo'obo', le ba'alo'ob tu beetaj tu ts'áaj k'aasil ti Nuk Yajaw Chan yéetel tu wíiniko'ob, yo'olal le je'elo', leti'e' jach siij óoli' ka tu xuupaj jump'éel nojoch táak'in yo'osal u yutskintik tuláakal u naajil k'ujo'ob

tu'ubsa'ano'ob Balu'n Chan Yoon, Waxaklaju'un Yoon yéetel Balu'n Tz'akbu Ajaw yo'osal u yéesik u áantaj ti le Jun Yalaw Chan yéetel u múuch' wíiniko'ob le áantiko' tu taanil u k'aasil Ix Muwaan Mat. Chéen ba'ale', u alab óolil le kaajalo' mixtan u k'eexpajal jach séeb, aj-xíimbalo'ob chéen tak u xíimbaltiko'ob u naajil k'uj ti' Óoxlaak'il k'ujo'ob, kex táaytak u lúubul, le je'elo' jach tu p'u'ujaj le ix-k'uj u láak'e' yo'osal u sajkil ka p'ooch'ok tumen jach yaan u taasik loob yéetel k'aasilo'ob.

Jach u jela'anil ti' le Ix-k'uj, Ix Yóol Iknal u ka'atúul u paalal, Ajen Yóol Mat, ts'o'ok yaantal ti' uklajun ja'ab, yéetel Janaab Pakal ka'ap'éel ja'ab u chichnil, jach máan k'ajóolta'ano'ob tumen séeb u t'aano'ob yéetel xan ku ma'alob báaxalo'ob yéetel u chi'isaj u súuto'ob ti' jump'éel ch'i'ibalil xiibo'ob. Ti' leti'o'obe' ma' u yéejentiko'ob le xooko', chéen ku máansko'ob u k'iino'ob chéen ts'oon báalamo'ob yéetel kitamo'ob, wa u jo'olil kambal aj-ba'atelo'ob. Yo'olal tuláakal le ba'alo'obo', jach uts u yilik u ba'axtiko'ob p'oktap'ok, jach máan uts u yiliko'ob, ke mix juntúul xi'ipalalo'ob ti Baakal mu páajtal, yéetel mixtan u tsa'ayal u petslo'ob ichil jump'éel báaxal. Yo'olal le nojoch k'íimbosal yéetel u cha'anil le máank'iinalo' ti le chúumuk le Katun ti Baakalo', ku yúuchul le nojoch báaxal ti' p'oktap'ok; ti' jump'éel áak'abil jump'éel u báaxlil, le xiibo'ob ku meentiko'ob u buulil ti' al u yaalo'ob Ajaw, éentas u liisiko'ob u táak'in ti' al u yatano'ob yéetel u paalalo'ob; yaan u alab óolilo'ob u yaantal u táak'in yóok'ol u láak' wíinik.

9.8.10.4.19 (8 ti' octubre ti' 603) Kinich Yonal Ahk ti' Yokib ku beetik loob ti' Óoxlaak'il k'ujo'ob

Tuláakal jach uts, le kaajo' bey yaan ti' kuuxtal tumen yo'osal le k'iimbesajo'ob, chéen ba'ale' Nun Ujol Chak, k'uuch te'elo' ti' mix máak tu ya'alaj, tu yilaj yaan alabóolil ti Óoxlaak'il k'ujo'ob jach yaan múuk ti'; tak xan tu yilaj u buuj le aj-k'iino'obo', le kaajalo' yéetel le ix-k'ujilo'; jach máan ki'imak u yóol yo'osal u k'aasil tu ts'áaja ichil leti'ob. Le k'aasa'an ajawwo' tu ya'alaj u tsikbal ti U K'ay Kaan ti u lu'umil-ajawil kaano'ob, ka'a tu ya'alaj u láak' ba'atelil yaan u lúubsik le k'ujo'ob mix ba'al yaan u beetik tu kaajal Baakal; beytúune' ma' u yaantal mixba'al u k'aato'ob yo'osal u ts'o'ok ba'atelo'ob yaan u ts'o'oksik u ch'i'ibal Ix Muwaan Mat. Jump'éel ba'atelil ti' Yaxchilán yaan u koojol ti' la'en U K'aay Kaan tu ts'áaj ti' Kinich Yonal Ahk (Uts Àak) ti Yokib u béeytal u jo'olpóoltik le ba'atelo'.

Ti' mix úuchak wíinalo'ob ti' le k'iimbesajo', le múuk'a'an óol yajaw. Kinich Yonal Ahk, naats' ti Baakal yéetel u múuk'ilil túuxta'al tumen Nun Ujol Chak (24 ja'abo'ob) ti' Wakaab (Santa Elena, Poco Uinik) yéetel Áayin Chan Aak (áak ti ka'anal) ti' Pipa. Le áak'abo' tu sataj u tuukulil yéetel tu ts'áaj mixtan u k'áajóoltalo'ob. Le múuch' wíiniko'ob j-bino'ob chaambelil ichil le beejo' tak te k'íiwiko'. Chéen ba'ale' ma' u béeytal u tuusik K'an Aak ka'atéeni', u yíicham le ix-k'ujil Ix Yóol Iknal; kalikil Chok Báalam yéetel le ka'atúul u yaal ajaw ku kaanantiko'ob u noj naajil jala'achil, leti'e' j-bin yéetel u jolkano'ob ichil le k'íiwiko' tak tu noj naajil jala'ach ti' le Óoxlaak'il

K'ujob yéetel te'elo' tu pa'ato'ob u ch'a'k'uuxo'ob ma' u béeytal u yiliko'ob.

Le kaxan ba'atelo'ob óoko'ob u toopo'ob u jba'atelo'ob Baakal jach seeb-k'aasa'an yéetel mina'an u yichil. Jach tu loomo'ob le máako'ob ichil le áak'abo' yéetel xoteb tuunicho'ob, ka ts'o'oke j-na'ako'ob te eebo'ob tak tu noj naajil k'uj. K'an Aak mix tu yóotaj u p'atkubaj te ba'atelo'ob chéen ba'ale' peets'a'abij. Tu chuko'ob yéetel taanil ti' leti'e' kíinsa'abij u aj-kanánilo'ob. Yéetel mina'an u múuk'il u ba'atel, le kaxan ba'atelo'obo' tu tóoko'ob yéetel tu k'askuunto'ob u noj naajil k'uj. Ajen Yóol Mat tu yilaj bix le k'áak'o' ku jóok'ol tu noj naajil k'uj ka tu ch'a' sajkil tu yuum, ma' béeychaj u beetik mix ba'ali'.

Tu chúumukil le ba'atelo', kukulpaachnajo'ob le ookolo'obo', ka j-éemo'ob te múulo' yéetel juntúul máak u chukmo'ob ka tu t'it'uba'ob ichil u yoochel le kaajo'. Yéetel u yoochel le kaajo' ku yeelel, tu paachil Kinich Yonal Ahk, Nun Ujol Chak yéetel Áayin Chan Aak tu biso'ob le máak u chukmo'ob tak te noj lu'umo', yéetel u ki'imak óolal tu ya'alo'ob ti' u jala'achil ts'o'ok u náajaltiko'ob le ba'atelo'ob yóok'ol u aj-k'ujob Baakal yéetel xan u ch'i'ibalil Baakal mix táan u kuxtal tu láak' ts'o'ok ba'atel.

9.8.11.6.12 (4 ti' noviembre ti' 604) U kíimil Ix Yóol Iknal (36)

Le Nacom Chok Báalam yéetel u aj-ba'atelo'ob suutnajo'ob tu noj naajil jala'ach yéetel tajche'ob tu k'aabo'ob ka tu múuch'uba'ob aktáan le Ix-ajawo'. Leti'e' tu k'áat chi'taj ti'e' yo'olal u kili'ichil k'ujo'ob leti'e' tu núukaj le naajil k'uj ts'o'ok u k'aaskuunta'al. Leti'e' tu yilaj tu baakpaach yéetel tu k'áataj yo'osal u yíicham. Le Nacom tu ya'alaj chúukij yéetel bíisa'ab tumen Kinich Yonal Ahk. Ix Yóol Iknal mix tu ye'esaj mix ba'al ka j-lúuk'ij ch'ench'enkil tak tu kúuchil wenel; p'áat paachil u nook'il che'enebil ya'ab k'iino'ob. Lúuba'an u yóol le kaajtalo'.

Le Óoxlaak'il K'ujo'ob ka'a óokolta'abij, te súutuka'e' le k'aasilo' yaan u lúubul yóok'ol leti'ob. Kex beyo' mix mak óojelmi', ku ya'ala'al le Ix-ajawo' jach máan k'oja'an. Le k'aasilo' ku yéesik ti Ix Yóol Iknal yaan le k'aasilo' ti Muwaan jach jaajil yéetel ts'o'oke jach máan k'aas. Tu taanil le ba'alo'ob k'aaso'obo, leti'e' jach j-lúub ti' chíichnakil, mix jaani' mix táan u kanáantik u wíinkilil. Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal tu k'aatóoltajo'ob ti' ka u kanáantubaj tu juunal, chéen ba'ale' bey yaan u múuk'il bey ix-k'uj, jach tak yaan u múuk'ilil u kíimil. Bey ma' táan u béeytal u wenel, Ix Yóol Iknal tu ts'a u yáalab óol ka j-kíimij 9.8.11.6.12 (4 ti noviembre ti' 604). Ken Janaab Pakal, u yaal Ix Yóol Iknal, tu yilaj u kíimil u na', ka j-óok u sajikil, tak tu jaantaj u nook'il piits yaan tu kúuchil tu'ux úuch u kíimil u na'; Ahen Yóol Mat, u nojoch suku'un, yéetel muka'an u yóol bey suukile', tu ya'alaj ti' u t'aan juntúul ix-chokoj pool ma' u béeytal u

beetik u lúubul u ch'i'ibalil Baakal.

9.8.11.9.10 (1 ti' enero ti' 605) Ajen Yóol Mat (19) ku na'aka'al tu k'áanche'-ajaw Baakal

Yéetel u ma'alob jala'achilo'ob máaniko'ob, Baakal ts'o'ok u bin utsil ti' yéetel Ajen Yóol Mat tu k'a'abéetkuntaj le ma'alob táak'ino' yo'olal u ma'ak'antik jump'éeel ma'alobil k'iimbesajil ti'a u na'akal tu k'áanché ajaw. Tu taanil u aj-k'ooso'ob yéetel u múuch'bajo'ob, Ajen Yóol Mat tu k'amaj u ya'ax-took' peet jo'olil, Tu ye'eso'ob le e'esajil Baakal póola'an ti' jump'éeel ya'ax tuunich yéetel le aj-k'ooso'ob, aj-ba'atelo'ob yéetel le aj-k'iino'ob tu ta'ano'ob bey u ajawil Baakal. a'ala'ab ti'ob ti' ajaw ka k'aaynako'ob yéetel ka ts'áaba'ak ti' táak'in ti' le túumben ajaw; tuláakalo'ob ku jak' óoltiko'ob le túumben ajawo' Ajen Yóol Mat bey ku ka'a líik'sik le ch'i'ibalo'.

Ti' u ts'o'okol le ta'akbe'ensil k'iimbesajo', le máako'ob ku cha'ano'obo' jach ki'imak u yóolo'ob ti' le tsool xiimbalo' ti' wíiniko'ob u ts'áamo'ob u nóok'o'ob jach utstak ti' jejeláas ba'alche'ob ti' lu'um yéetel ti ja' te k'íiwiko'. Le aj-paaxo'obo' ku paaxiko'ob le lajun paaxo', le baakelo'ob yéetel le xuuxo'ob; tu yáanal u sáasil le tajche'o'obo', le óok'oto'obo' ku súuto'ob yéetel ku poponchejo'ob. Ti' le máako'ob ti' le noj naajil ajawo' yéetel u yajawo'ob ti' le yuumtsilo'ob ku t'oojol k'ab, x-chok'ob yéetel u chachakwaaj kéej yéetel úulum. Le jach ya'ab janalo' ku láak'intal yéetel payalchi' ti' káaltal, ix-kaakbacho'ob jach uts u boonmuba'ob ku t'oojko'ob, ti' luucho'ob yéetel p'uulo'ob, jump'éeel kaaltalil uk'ul ti' jach k'áaj u yóojelo'ob le xiibo'ob ma'

u tsa'ayalo'ob yéetel tumen ku sa'atal u yóolo'ob, ku xéejo'ob yéetel ku ta'ob beyxan ku che'ejtalo'ob tumen le máako'ob yaano'ob te'elo'.

Chéen ba'ale, le x-ch'úupo'ob ti' le ajawo' ma' ti' yaano'ob ichil le k'iimbesajilo', ku k'alkubajo'ob ichil u naajil ajaw u ts'áamo'ob sak búuk yéetel u jats'utskinmo'ob yéetel chowak kaalo'ob beeta'an yéetel ya'ax tuunich u ti'al payalchi' ti' k'i'ik'áankil yéetel kili'ich k'ub ku betiko'ob uti'al leti'ob.

Kex yaan le cha'ano'obo', u kaaj Baakale' ma' táan u pa'atik u bisa'al tumen u kichkelemil yéetel p'u'uja'anil u ch'i'ibalil báatsil ajaw yéetel ix-awaj. Le báatsilo' kuxukbaj tu xuul táalamilo'ob, yo'osal u k'áat óolal le k'ujob' wa uti'al uts beelil; u k'aam óolal le janalo'obo' yéetel le tooj óolalilo' jump'éeel k'iine' suuk u taal u tsay paachil tumen le óotsitalilo' wa le k'oja'anil tu láak' k'iino'. Ya'ab u yóojlo'obe' jump'éeel nuxi' k'aasil ta'aytak u lúubul ti'ob yo'osal u náay óol le óoxtuul yuumtsilo'obo'. Le sajakilo tu pak'aj xoot' óolalil, chéen ba'ale le kaajo' táan u meyaj, le xiibo'obo' tan u paktiko'ob k'aas le túumben ajawo'; U k'abo'obe' ma' páajchaj u kanáantik le k'ujob', u ma'alob tuukul bin k'aasil tumen ma' páajchaj u yáantik u yuum ti' kíimil yéetel u óole' ma' páajchaj u kanáantik Ix-ajaw Yóol Iknaal ti' k'aaskuunalil.

Chéen ba'ale', le óol yaan yo'osal le túumben ajawo' Ajen Yóol Mat ma' bey ka'ach jump'éeel ch'a'a' k'uuxe', chéen ti' ch'a'a' óotsilil, te kúuchil koonolo', tu'ux Ajen Yóol Mat suuk u chíimpoltik yéetel ku k'aamik síibalo'ob tumen leti'e' juntúul aal-ajaw, le loolo'obo yéetel le poomo' ku ts'aabalti' bey jump'eel chan máatane'. Bey ma' táan u paakta'alo', wíiniko'ob ma'

k'áajóolta'ane' táan u láajaltik u paach ichil u bin u xímbal ichil le wíiniko'obo', tak tu yu'ubaj bix u mukul t'aan le wíinko'obo', chéen ba'ale' ma' beychaj u yiliki', le mukul t'aano'obo' jach j-sa'at beenil; Jach jaaj yaan ti jump'éel buy bak' tu yich, ba'ale' ku paakat tu x-ts'íik tak tu x-no'oj tumen u páakate' ma' toopoli'.

Ts'o'oke' tu yilaj le ch'úupalo'obo' ti' yaano'ob te beejo' beyxan te kúuchil koonolo' yéetel máaxo'ob t'ak' cha'antik, bejla'e' chéen taan u mukul t'aano'ob yéetel ku beetiko'ob óotsil "aa", ku paakta'al yéetel óotsil ich, ba'ale' ma' bey yéetel yakunaji'. Tak xan tu'ux ku báaxta'al poktapoke', Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal suuk u topik u ch'a' k'uxta'an yéetel ma'alob ka'anal báaxal, ba'ale' Bejla'e' le wóolis báaxalo' ku ts'áajbal ti'ob ka'anaj yéetel chéen ch'a'abil; Le ku to'opolo'obo' ku t'aano'ob yo'osal le nojoch kaambal báaxalo' yaan ti' le suku'untsilo'obe', Ba'ale' ma' táan u k'uchul tu nojoch kaambalo' tu'ux leti'obe' ma' tu yóoto'obi', tuláakalo'ob tsay paachtano'ob meen jump'éel k'aay "aa". Ajen Yóol Mat ma'atan u jach na'atik ba'ax ku yúuchul, ba'ale' ku yu'ubik u p'aatal ajaw jach maan ok'om óolal, yéetel je'el ba'axe' séeban u chi'ich naktal.

9.8.17.15.16 (4 ti' abril ti' 611) U K'aay Kaane' ku topik Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal

Ma' k'a'ana'an jach yaan u na'at Ajen Yóol Mat yo'osal u na'atik u Lu'umil-Ajawil le Kaano' táan u beetik jump'éel túumben loobil ti leti'ob. Tu k'amaj juntúul aj-bis-t'aan tak Dzibanché, ti' u taal u Ch'i'ibal Kaan naats' tu Bahía Chetumal, tu jaal u ja'il chik'in tu péetenil Yucatan. Yéetel jump'éel ch'ench'enkil tu beetaj ti' Ajen Yóol Mat jela'an u yu'ubikubaj, le aj-biist'aano' ku'ulaj tu aktáan u k'aanche'-ajaw tu jantaj yéetel tu uk'aj le ba'ax ts'abti'o'. Le ka' ts'o'ok u janale', le Aj-biist'aano liik'i ka'a tu beetaj juump'éel beech k'ab tu paalitsil yo'osal u k'ubik jump'éel síibal. Le paalitsilo' tu ch'inaj jump'éel xaak yéetel tu p'ataj u lúubul jump'éel xiich' wóolis ka'a' síit'naj tak tu yook le ajawo', ma' tu ya'alaj mix jump'éel t'aani', le aj-bis-t'aano tu liik'saj u wool k'ab ka tu ts'áaj yóok'ol u puksi'ik'al ka j-jóok' tu noj naaj ajawil. Janaab Pakal tu tsiikbaltaj bix jela'anil u wíiniki u kajil kan, ba'ale' te'elo le jalacho'obo' tu na'atajo'ob le ba'atelo'.

U molay k'atuno'ob Kane' ts'o'ok u léekel u j-bino'ob chik'in tak tu jaal ja' Caribe tu puksi'ik'al u lu'umil maya, U K'aay Kaan tu xíimbaltaj u nuxi' kaajil OxTeTun yéetel tu paaktaj u múuk'ilil koonol ichil le ya'ax t'ook tun ka'anal lu'umil nojol, sayab ta'ab noojol tu petenil yucatan, boonil yéetel piits'il u cik'in lu'umil-mexicano'ob, bey kakaw yéetel u yoot'il u beelil koonol ti' k'áak'nabil jaal ja'ob, U K'aay Kaan jbin u j-bin u weets' chik'in tak uchik u k'uchul tu xuul Páajtal Kaan.

Le nojoch ajawo' j-bin tu chik'in jaal ja' tak Usumacinta. Jump'éeel áalkab ja' lóolocha'an yéetel chaambelil u máan, leti' bisik le luuk'i ja'o tak te' jool yaan te ka'anal lu'umil Petexbatuno', u lu'umil Mutul u nojoch k'uxtán, uti'al u k'uchul u ja'il tak tu golfo méxico. Béeychaj u yilik tu uláak' u tséel le ja'o tu'ux ken beksajil u ba'ate', u péets' óol Baakal. Ka'a' péets' óolta'ak Baakale' ku ya'alik pets'a'an yéetel jeets'a'an tuláakal le koonolo' beyxan u K'uubenil u xuul u lu'umil chik'in ti' yóok'ol kaab maya. Ku jeechik tu'ux ku máan ukun koonol ku bisiko'ob ya'ab ba'ax uti'al koonbil yéetel wíiniko'ob, u nocjoch Molay k'atuno'ob kane' tu k'aatmáansaj le ja'o yéetel tu k'uux ti' táanxel lu'umil. Tak Pipa (Pomona), le k'asa'an ajaw yawawo' tu tuusaj Baakal, Áayin Chan Aak, tu k'a'aytaj u ts'aalik k'aam u'ula' tu aj- ba'atel u ajaw. Maan u ka'analilo'ob yéetel ma'alob u yu'ubikubajo'obe', u aj- ba'atel U K'aay Kaan bin u weets' chéen jump'éeel k'iin tak chik'in tu yóokil le táax lu'umo (altiplano central) p'áat weenel tu'ux ku yúuchul páak'al yáanal Baakal.

Te áak'abo', Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal j-na'ako'ob tak tu ka'analil u naajil ajaw. Te'elo', le suku'untsilo'obe' wa'atlajo'ob tu pakto'ob senkech sáasililo'ob ku pixik u beelil yáanal le kaajo'. Jach táaj ki'imak u yóolo'ob, tumen u k'iinil u ba'atel yéetel juntúul k'uxtán jach máan k'áajóolta'an, yo'osal u k'áajóoltalo'ob tumen tuláakal le lu'umo', lela' u béeytal u ya'ala'al u chuunul jump'éeel túumben k'ajal bey nukuch jala'ache'.

Ka sáaslaje', u aj-ba'atelo'ob Baakale' j-éemo'ob te kaajalo' yo'osal u ba'atelo'ob yéetel u ch'a' k'uxta'ano'ob yaano'ob te kaambalo'. Ichil u

búukintiko'ob u nook'ob yéetel ku ma'alob kunsikubajo'ob le aj- ba'atelo'obo', u kaajil Baakal jóok'xan tu múuch'ukabajo'ob tu kúuchil p'aakal tu'ux kun yúuchul le ba'atelo bey aj-cha'anilobe' tu xuul le coliseo'. Náay u yóol, Ajen Yóol Mat tu ya'alaj tu aj-kuuchobo'obo' ka bisa'ak te aktáano'; Te'elo', tu ya'alaj tu aj- ba'atelo'obo' yéetel kichkelem t'aano'ob ku líik's óol, tu ya'alaj le k'aasilo' mina'an tu ya'alaj le tamoxchi'o' tu'ux ku xu'ulul u ch'i'ibal Baakal ma' jaaji'. Tu ya'alaj leti'e', nojoch Ajen Yóol Mat, yaan u bisik tu jump'éeel nojoch tsiikbal tu'ux yaan u ja'asik u yóol le túumben ch'i'ibalo'ob ku taal'oobo'.

Le aj-ba'atelo'obo' tu yu'ubajo'ob yéetel tu chíin óolajto'ob, ba'ale' ka suunaj le ajawo' tu pachil le tsoolo', j-k'uuch u ch'enxikintik Nacom Chok Báalam u ya'al jump'éeel "aa", ka t'uch'naje' ka tu laaj u xikin. U K'aay Kaan j-p'áat muun yu'ubik k'ajal, ma' táan u péek, la'aten Ajen Yóol Mate', tu ch'a'aj u poolil, ka tu líik'saj u-Hulte' ka'anaj tu'ux tu yawaltaj u náajal. Le kaajo' tu núukaj yéetel jump'éeel múuk'a'an awat', ka tu yilaj bix úuchik u núuka'ale', le ajawo' tu yu'ubaj le uts beelil yéetel le múuk'ilo' táan u jóok'ol tu pixan yéetel tu kúuchil le ba'atelo'. Ba'ale', tu chíin óoltaj u nojochil, yaan ti' u lu'umil jach ka'anajlo', tu ya'alaj ti' Chok Báalam yéetel Janaab Pakal ka p'áatiko'ob je'ex bix yaniko'ob yéetel ka kanáata'ak u cháak' che' ajaw.

U K'aay Kaane' tu yúustal le baakelo' yéetel lelo' u aj-ba'atelo'ob Kaane' tu ch'a'ajo'ob bej u na'akal, chéen uti'al u lúubul u múuk'ilel Baakal. U K'aay Kaan tu jéel a'alaj ka jéel úuchuk ba'atelo', chéen ba'ale' aj-ba'atelo'obo' to'opo tu púulo'ob u tsopche' ka éemo'ob kaambal ook'olnajo'ob yéetel tu péekso'ob u k'abo'ob

iik'. Janaab Pakal tu yáataj ti' Chok Báalam ka ch'apaachtak le aj- ba'atelo'obo' ichu' bíin u púuts'ulo'obo'. Chok Báalam, tu káajale', tu ya'alaj ma' u beetik beyo', bey le Aal Ajawo' ts'o'ok u káasik le ba'atelo', tu yilaj ma' u béeytal u p'atik le ba'atelo'. U K'aay Kaane' tu yilaj ka'atúul Jala'acho' u júubko'ob u tsoolo'ob tu'ux ku ch'a'ik u líik'il ba'atel, tu ya'alaj ti' Nacom ka xiik' te bu'utuno' yo'osal u káajal u ba'atel tu'ux mix máak yaano'.

Tu ka'anlil le bu'utuno', Ajen Yóol Mat beyxan tu yilaj u t'iit'kubajo'ob; awta'ab Nacom yéetel u suku'un, ba'ale mix máak u'uye. Yéetel jak'óolalile', tu yilaj bix Nacom Kaan u máan ichil u ajba'atelo'ob yo'osal u k'uuchul tu iknal. Jump'éel ts'oopche' k'áat maan tu yich, beyxan le aj- kuucho'obe taan u kíinsa'alo'ob; le ch'áak che'o lúub yéetel Ajen Yóol Mat. Uuch u yila'aj u chaacha'al u tso'otse'el pool Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal, u máakil yéetel aj-ba'atelo'ob Baakale', púuts'o'ob bey siiniko'obe', p'aat tu juunalo'ob te bu'utuno'.

Úuchik u yila'al u noj múuch' aj- ba'atelo'ob U K'aay Kaane' táan u náats'a'al te kaajo' yéetel óojelta'an mina'an u k'ujo'ob yéetel u ajawile', u kajnáalilo'ob Baakale awatnajo'ob ka'a' kaaj u púuts'lo'ob ichil le kaajo'. Jeel tuno' U K'aay Kaan tu cha'aj ti' u aj-ba'atelo'obo' u ch'a'ik u bo'olalo'ob, le aj-ba'atelo'obo' p'aato'b jáalk'ab yo'osal u yokolta'al le noj kaajo', tu laj yokolto'ob k'íiwik y'wttwl kúuchil koonol, laj tóoka'ab u naajil k'uj, yéetel le ánalte'o'obo', tu k'askunto'ob yéetel tu jaato'ob le nook' yéetel le éets' wíinkilalo'. Le óotsil aj-ts'íib yéetel aj-k'iino'obo' kaxantabo'ob, láaj tse'el u nook'o'ob yéetel p'aat'ob bey

chuka'an máako'obe'. Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal mix páajchaj u beetik mix ba'ali chéen taan u yilik'o'b bix u yeel u kja'anlil Baakal

J-máan óoxp'éel k'iine', le lobo ts'o'ok u yuchul yéetel le ch'a' k'uxta'an ki'imak u yóolo'ob. U K'aay Kaan tu ya'alaj u suuto'ob u aj- ba'atelo'obo', tu beeto'ob jump'éel xíimbal ichil u beelil le nojkaajalo' yéetel k'aaxan u k'abo'ob u máakil Baakal tu'ux ku jíirichtáalo'ob ichil awat yéetel la'achil ataanob, na'ob yéetel aalo'ob. Yo'osal ootsil xíimbalale' Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal, tu ka'atulil píitiso'ob, k'aaxano'ob yéetel páaja'an u súutalo'ob aktáan tu Kaajalo'ob. U bookel yéetel u buuts'iláankil le peets'óoltalo' táan u ye'esik u ka'a' éelil le kaajo'. Le kúuchilo' mix máak yani', le wíinko'ob p'aat'obo'ob te'elo' sáajako'ob ti'o'ob ka taak u láak' ba'alo'ob jach k'aastakti'ob; tuláakal ch'i'ibalil ku ta'akubaj Ichil u yotoch, Ku k'ubik u k'i'ik'el yéetel kíinsaj yéetel alab óolal yo'osal ka xiik le k'i'inano' ya'abkach yajil yo'osal ma' u suut ya'ab ba'alo'ob.

Payalchi'najo'ob yo'osal u suut u k'ujo'ob yéetel áantal ti Ajen Yóol Mat, meen wayé maas k'aas u sa'atal juntúul ajaw k'et ka chu'ukuk, wa ka k'iimik juntúul ajaw. Wa le ajaw kuxa'ano', le kaajo' yaan u chinpoltik le ajawo', ba'ale' wa chuka'ne', le ajawo' ma' leti' u jalachil le kaajalo'.

19.8.4.6 (8 ti' agosto ti' 612) U kíinsa'al Ajen Yóol Mat (26) yéetel Janaab Pakal (24)

Lúuba'an u yóol Baakal ichil le jejeláas k'iino'obo' tu'ux ku táasikti' jump'éeel túumben chíchnakil yo'osal u ch'ench'enkil púuts'il báalam k'iin. K'as mix máak yaan ichil u kúuchil koonol, tu'ux ku yilk'ajal jump'íit wíinik yaan te k'íiwiko'. Tu ts'éeel le bejo', le aj-xíimbal koonolo'obo' kulajo'ob yáanal le k'áaxo', mix máak ku maan, le aj- koonolo'obo' tu p'atajo'ob u koonolo'ob ichil le kúuchilo' yéetel le aj-p'aat ba'alo'obo' ch'éen u beetiko'ob u meyajilo'ob.

Ichil u máan le k'iino', láaj jelekbalob'ob yo'osal ma' u yu'ubko'ob u chokol óoxolil chokokúunsik le lu'umo' yéetel ku tóokik le íik'o' tu'ux chéen k'oxol ku yilk'ajal u máan u xik'nalo'ob, tu'ux ku náaksik u yóol le xiibo'obo' yéetel le ba'al che'o'obo'. Ba'ale' jach minan ku bisiko'ob tu yotochobij, yo'osal u u'uykubajo'ob ma'alob le máako'obo' ku bino'ob kaxa'an tak tu ka'anlil u lu'umo'. Le x-ko'olelo'obo' ichil le k'áax ku máano'ob u kaxto'ob u yich che'i', wa yaan u yutsilil u kaxtik u k'i'ixil u le' k'áaxel yaan u yeej taalbij tu k'áaxil ch'ome', ku t'ojko'ob u yich tu puksi'ik'al uti'al champaal, kex a'alanti'obe', tu chu'uchajo'ob u nooyil tak chéen óok'onako'ob yéetel u yáak'o'ob yéetel u jóok'ol u k'i'ik'el u xuul u chi'o'ob.

Chéen p'aatak ma' taan u ka'axtikob'ob kéeje', le xiibo'obo' ku chukikob'ob juuj yéetel u peten aak'e' chéen jóok'-ko'ob tu mejen áaktuno'ob. Le paalalo'obo' ku bisiko'ob k'áax jump'éeel ba'ax ti' u yuusko'ob u ts'ono'ob mejen ch'íoch' yéetel mejen wóolis tuunich,

beytúuna' ku ka'axtik'o'b u yáax janlil chuka'an yéetel ma'alob janal.

Ichil jump'éeel talam k'iine', jum-múuch' ko'onolo'ob j-k'uucho'ob tak Baakal tu'ux tu tsikbaltajo'ob péeksil t'aanob ti Dzibanche. U piik'il le k'iin tak metnalo', ku chíikpajal yáanal ichil u máan le k'iino', ma'ili' u yéemel báalam k'iin yóok'ol kaab. Tsikbalta'ab U K'aay Kaane' tu ya'alaj ka báaxta'ak jump'éeel báaxal wóolis yo'osal u ts'áabal u páajtalil kuxtal ichil ma' jóok'olil yéetel paajsu'utalil. Ajen Yóol Mat yéetel Janaab Pakal j-ts'áab u nok'o'ob ti' u báaxalo'ob ka ye'esabo'ob tu kùuchi báaxalo' aktan ya'abkach aj-cha'anilo'ob. espectadores. Takxan bin Nun Ujol Chak ka k'áam yéetel papax k'ab yéetel xan k'i'iki t'aan tumen le winiko'ob ku chano'obo'. Janaab Pakal káaj ka'ach u p'u'ujul úuchul u pakta'al u yich Ajen Yóol Mat tumen Nun Ujol Chak tu'ux tu tselaj u ti'ilil u pixan.

Meenta'ab le báaxalo' yéetel le láak'tsilo'ob ti' Baakal tu tso'ol t'aanto'ob jach k'aas u ju'uno'ob ti' ba'ax biin úuchuk a'ala'an. Tu tso'ok u yaabile', mina'an alab óol mix óol, le wooliso' lúub tu xuul paachil le lu'umo' ti' Janaab Pakal, le suuku'untsilo'obo' lúubo'ob taanxolil yéetel náak's óolil. K'a'ax le sùuku'untsilo'obo' ti' jump'éeel okom te' k'íiwiko' tu tàanilil tu'ux ku báaxta'al p'ok ta p'ok te'elo' jp'áato'ob u pa'ato'ob u ts'o'okil u kuxtal.

Ti' ¿9.8.18.15.17? (30 ti' Marzo ti' 612), Mercurio u xuxil sak ti' k'iin báalam, lets'bajij kaaten jach yook'ol chuun ka'an, ma' saaslak ti'al u paaktik Saturno, eek' k'an. Le suuku'untsilo'ob k'aas kuxano'ob, k'aaxano'ob jununtuulo'ob ti' okom, ilajo'ob tumen jump'éeel muuch

aj-k'iino'ob u chúuch maachmo'ob ch'ililib che' puputs'ki' ti' tok tuunich. Muuchlaj jach ya'abcach winiko'ob ku alab óoltiko'ob yéetel ku xokiko'ob ya'abkach tu baapach u lu'umil ti' báaxal.

Tak tu ka'analil u noj naajil k'uje', u'uya'ab u juum jump'éel lajun paax jach k'a'am ku yajkuntik a xikin ti' tuláakal táankabo'ob yéetel k'iiwiko'ob. Le aj-k'iino'ob chuun u yok'ooto'ob tu ba'a'pach Janaab Pakal. Ajen Yóol Mat tu k'aatal tu suku'un ka u k'aam u kiimil yéetel ki'imak óolil, chéen ba'ale' Janaab Pakal ok' ti' sajakil, ka yaajchaj u naak' yéetel ka tu yo'otaj. Beytúune', le aj-k'iino'ob j-naats'o'ob ti' Janaab Pakal ka tu jolo'ob u puksi'ik'al. Leti'e' ma' tsa'ay u múuk'yajte' u ka' puputs'ki' che', ma' puuluk ti' u óoxpelilo', jets' óoltaj u na' Ix Yóol Iknal ka j-kíim te okomo'. Le aj-k'iino'ob táan u yok'oto'ob yéetel táan u lomiko'ob u puk'si'ik'al Janaab Pakal ti'al ka ts'o'okok le k'iimbesajo'. Beytuno' le alaab t'aano' k'uuchi', sáam kíimik u ts'o'ok u chi'ibalil Baakal.

U píikit k'iin ti' 9.8.19.4.6 (6 ti' Agosto ti' 612), ka j-jóok' u k'iin báalam ti' metnal, le' k'aas kíimen noj eek' tu yilubaj te' ka'ano' yéetel chak Marte. Ajen Yóol Mat bisa'ab iknal lakam tun úuchben ajaw, te'elo' le' aj-k'iino'ob tu chikuunto'ob yok'ol jump'éel siij tuunich. Juntuul aj kíin wa'alaj taanil ti' yéetel jump'éel xotob tuunich tu kab. Ajen Yóol Mat, tu yóotaj u pùuts'ul, chéen ba'ale' chu'ukij. Le aj kíino' tu baaja' le xotob tuunich jach sèba'an uch u xotik u báapach u puksi'ik'al; yéetel tu tselaj u ch'ala'at beyxan tu tselaj u puksi'ik'al kex kuxa'an. Tan u muk'ulmuk u xuxlil u yiike', Ajen Yóol Mat tu paaktaj u ek' u sáastal yéetel u pixam luuk' tu winkilal. U K'aay Kaan tu k'iimbesaj uch u yúuchul u

kimil Ajen Yóol Mat, u ch'i'ibal Baakal xu'ulij.

Yéetel u ts'o'ok u ajaw ti' Baakal kimene', le kajtalo' jeel u páajtalil u tukultino'ob u na'akal juntúul máak ti' u k'áanche ajaw mix ba'al kun yúuchul ti'. Chéen ba'ale', le chi'ibalil uch yanike' ts'o'on u xu'ulul, Ajen Yóol Mat chéen juntúul taankelem paal ti' wak ka'ak'al ja'al yaanti' ka k-kíimij yéetel ma' tu p'ataj mix juntúul u yaal. Le almejo'ob yéetel aj-k'iino'ob tu múuch'uba'o ti' le noj naajil jala'ach yéetel tu yoto'ob t'aan yo'osal le ba'atelo'ob, chéen ba'ale' mina'an junt'uul noj poolil, le' jach yaab tukuulo'ob tso'ok u k'askuntik le ketlamo'ob yaan te' k'iino'obo'. Yéetel le' óotsila', le etailo'obo' p'ato'ib bey k'uch táambalo'ob, le utsil máako'ob p'áato'ob k'aso'ob jeel u páantal a wik tu yicho'ob yéetel tu t'aano'ob. Ka ts'o'oke', Jun Yalaw Chan yéetel le aj-k'iino'ob ti' le tuubsan k'ujo'ob mixtan u alab óoltiko'ob ka ka'a ta'ache'etako'ob.

Le' k'ak'aas ba'alo'ob ku yila'al te iik'o ku man te' beejo'ob yéetel te' k'iwiko' te' ak'aabo'. Awato'ob yéetel yaj ok'oolo'ob ku yubk'aja' tak te noj naajil jala'ach beyxan te naajo'ob natso'ob, mix maak ku yotik jok'ol u áantiko'ob. Ichil jejelas bonilo'ob tse'elo'ob ti'a'an aj-k'iino'ob ti' Óoxlak'il K'ujo'ob. Nuk Yajaw Chan, mina'an tu yotoch tumen táan u ma'ak'antik k'iimbesejo'ob, páachajij u puuts'ul ti' le k'ak'aas máako'ob.

Le kíinsajo' beeta'abij tak tu sáastal, yéetel le k'iin baalam páajchaj u chíikpajal le ba'atelil j-chun te ak'aabo'. U winkilal le' batsilo'ob ayik'alo'ob bisa'abo'ob te' bejo'ob ti'al u mu'ukulo'ob tu lu'umil u yotocho'ob. Yéetel u áantajil sáasil, le' aj-k'iino'ob ti' u naajil k'uj tu'ubas'ano' tu' ts'áaj u múuk'iilo'ob ka tu

k'amaj le máako'ob taka'an u poolo'ob, ma'ax ku pa'atalo'ob ka kíinsako'ob, u k'abo'obe' tatak'kij yéetel k'i'ik, le lu'um ti' sak ta'an boonol yéeatel chan jo'open. Le k'iin baalam ti' chumuuk k'iin ku meentik u liisik u book kiimen yéetel ku meentik u ya'abtaj ya'achkach.

Nuk Yajaw Chan tu tuukultaj u yila'al u yaajil tumen le' K'ux xiimbalo'ob. Ka tu ta'akubaj te' ichil le' k'aaxo'obo' yéetel ti' u kúuchil ya'abkach ba'alche'o'ob ka u naakal te' muulo'. Ka saaslaje' kuuch tu kaajil Sal Tzi; u ootsilil k'aas k'uchul tu béetaj u peeksik le winiko'ob te' kajo' tán u ximbal te kaajo', tán u t'aanal Ix Muwaan Mat. Ka kuuch te k'iwiko', yaab mako'ob ts'o'ok u much'kubao'ob ti'al u yila'al, xoolano'ob, tán u yawata'al u k'aaba', juntúul x-chuup yéetel u chan paal wa'alaj tàanil ti' much' taambalilo'. Leti'e' tu li'saj u pak'aat ka tu yiilaj u yich, ka tu yilaje' sam u kaxtej.

9.8.19.7.18 (19 ti' octubre ti' 612) Ix Muwaan Mat suutnaj te' tu'ux jóosa'abo'

Le aj-k'iino'ob ti' le Tuubsa'an K'ujob'ob' tu ch'a'abo'ob le' noj naajil jala'ach, chéen ba'ale' ti' tuláakal máak ku ts'akubaj ka na'akal ku k'aamiko'ob yéetel ba'atel beyxan loox. U beelil Baakal jeets'chaja'an. Te k'iino', le x-ch'upo'obo' ku ta'akikubao'ob te' kuuxtalilo', ku yok'olo'ob ch'éen'enkil, chéen ba'ale' tu yo'olal áak'abile' le pixano'obo' mina'an u yóolo'ob ku weenelo'ob ti' piit, le' Jma'atan takxan letio'obe ku chuupko'ob le' kajo' yéetel ku kiki' yawato'ob jach toop u yu'uba'al. Le' aj kiino'ob ti' noj k'uj tu'ubsano'ob tu jaas'o'ob le' nojoch naaj Òoxlak'il k'ujob'ob tu'ux ka'ach yaanchajo'ob u kili'ichil ti' Hun Ajaw Kinich Ajaw yéetel Unen Kawiil bejla'e' ku kanantaj u kili'ichil k'ujob'ob Balu'n Chan Yoon, Waxaklaju'n Yoon yéetel Balu'n Tz'akbu Ajakiyéetel loolo'ob, poom, yich che'o'ob yéetel u k'ub ti' k'i'ik'.

Yo'olal lelo' le' x-ch'úupo'obo' tu meentajo'ob u kili'icho'ob yéetel chuun u payalchi'ob ti'al u yáantiko'ob ma' u k'aalal u yotocho'ob; áakam yéetel saajakil tu yiilubao'ob te' lu'umo' tu'ux wa ka paajlak u k'uuchulo'ob yilknal Ix Muwaan Mat yéetel u mejen ajaw paalil. Ki'iki' t'aanajo'ob yéetel payal chi'jo'ob tak ka uuyk'aajak u yawat t'aano'ob tu meeto'ob tu lakal le ak'a'abilo' ti'al u kaastiko'ob líik' óolal tu lakal le k'iino'.

Kaan tu tóokaj ak kili'ichilo'ob, k'askuuntajo'ob ak kichkelem yuumo'ob.

Sat u uts'talil yéetel sa'at tak in ka'anal óolo'on.

Ix Muwaan Mat jóosa'ab.

Sa'at le x-k'ujo'ob, u na' ti' k'ujokob.

Ix Yóol Iknal lúusa'ab tumen Kaan ka tso'oke'
kiimij.

Tin sa'atóon in x-k'ujo'obo'on, ok'olnajo'on tak ka
tij in wicho'on.

U K'aay Kaan j-taalij yéetel tu kiinsaj Janaab Pakal.

Sa'at u ts'o'ok u siijil ti' Ix Muwaan Mat.

Ajen Yóol Mat leti' u ts'o'ok ajaw kiimi.

In yuumo'one' saataj kach, Baakal chéen tu juunal
yaan.

Jun Yalaw Chan tu kiinsaj in xiibo'on te bejo'obo'.

Sa'atalo'ob in yuumobo'on, ichamo'ob yéetel
aalo'ob.

Ix Muwaan Mat tin t'àankonech u la'a' junten.

Taas ka'atéen in k'ujobo'on yéetel taas ka'atéen xan
in ajawo'on

Ti' u óoxk'iinil ki'ki' t'aan yéetel payalchi' le
palalo'obo' alkabnajo'ob tu yotocho'ob, ku yaliko'ob tu
yilo'ob Ix Muwaan Mat u kuuchul te' kaajo'.

Le báatsilo'ob j-jóok'o'ob tu yotocho'ob ka ts'aay tu
pach u palalo'obo' tak tu joolil le' kaajo'. Le'
winiko'obo' ku much tambalo'ob tu ts'eelil le' beejo'
yéetel tu táanilil u chokojil le' k'iin baalam, Nuk Yajaw
Chan táan u xiimbal ku jitik u yook, jach kaana'an,
yok'o'ol kabil le lu'umo chéen ba'ale u ch'a'óolmaj. U
yicho'ob p'iil ti'al u yiko'ob oochelo'ob ku taaj tu

paaach leti'. Ix Muwaan umoó ti' bolom ka'ak'al ja'ab, u yaal Pakal, ti' boolon ja'ab yéetel Kaan Mo Hix, ku xiimbalo'ob chaambelil te beej ch'ench'enkilo'.

Le mejen paalo'obo' j-na'ako'ob te che'o'ob yéetel tu t'o'ko'ob u le'o'ob ch'iit ti'al u tsayiko'ob bo'oyil le xiibo'ob yéetel x-chuupo'ob ti' Ix Muwaan Mat yéetel ku boonik tu lakal le' beej yéetel u boonil ya'ax. Kuuch aj paaxo'ob yéetel paaxnajo'ob yéetel lajun paaxo'ob ti'al u ki'iki' t'aanko'ob le x-k'ujo' yéetel u yaal; le' ch'ench'enkil ki'ik' t'aan tumen le winiko'obo' suut ki'imak óolil. Le aj-k'iino'ob tu'ubsano'ob ti' Óoxlak'il K'ujo'ob kuucho'ob tu joolil le' kaajo'obo' yéetel tak u chuukiko'ob Nuk Yajaw Chan, chéen ba'ale' le kaajo' tu jaatso'ob yéetel chuuko'ob.

Ix Muwaan Mat j-máan te k'iiwiko' yéetel ka kuuch taanil te' muul ti' Óoxlak'il k'ujo'ob. Naak te' eebo' yéetel u yaal u maachma' u kaab ka naats' tu joolil le' naajil k'ujo'. Jun Yalaw Chan yéetel aj-k'iino'ob te' k'ubo'ob tuubsa'ano'obo' jóok'o'ob ka tu ts'a'ubajo'ob táanil tu beelo'ob. Jun Yalw Chbeetu ya'alaj ma' jaaji' x-k'ub yéetel tu ya'alaj k'akaas balo'ob tu tãan u kaajil ti' Baakal. Chéen ba'ale le k'iino' u kletlaam, leti' yéetel tuláakal le' aj-k'iino'obo' jiltabo'ob ka éemsabo'ob te' muulo'. Ix Muwaan Mat okot yéetel tu ya'alaj ka puuluk tu naajil k'uj le kili'ichil ti' Balu'n, Waxaklaju'n Yoon yéetel Balu'n Tz'akbu Ajaw. U la'a' u puul jook' tu naajil k'uj ka tu paaktaj le winiko'ob ti' Baakal. Le' k'akaas balo'ob ku meeta'al yéetel ya'abach múuk'il oko'ob ti' Ix Muwaan Mat ma'ax ts'a' junp'éeel kóoche' te k'ujo'obo' yéetel u tãan u yook, letio'obe' tu juuto'ob le k'axche' yéetel ka lúub te' muul tu tãan yooko'ob le aj-k'iino'ob keetlamo'obo' ku yawato'ob yéetel otsitalil.

Chéen tu juunal táan u naajil k'ujo'ob, Ix Muwaan Mat tu yalaj te winiko'obo':

“Le talamilo'obo' uch k'ana'an u yuchul, chéen ba'ale' bejla'e' ta laakale'ex te'exe' ka ts'iiboltike'ex u la'a' kuxtalil. Le x-ajawil saat tu kaab le' k'iino'. Le ajaw saat tu kaabo'ob le' jtáanxel kaajilo'obo'. Le ichamilo'obo' saato'ob tu kaabo'ob u kletlamo'ob. Chéen ba'ale' te'e' kiimilo' ku yaanchaja' u la'a' kuuxtambalil. Yéetel beyo' u paalo'obe' mantats' ku p'aatalo'ob yéetel u pixan u yuumo'ob, tu yicho'ob, yéetel tu t'aano'ob. Le ch'i'ibalil ti' Ix Muwaan Mat tso'ok yéetel u kiimilil x-ajaw Ix Yóol Iknal yéetel u paalal. Bey je'ex sáansamal le k'iin bsalam eem te' xibalba' le uj yéetel u paalo'obe' eeko'ob sijo'ob ti' leti'. Beytuno' teen Ix Muwaan Mat p'aaten in mach lu'um, ti' u chuun in nak' síj Unen Kawiil je'ex Kinich Janaab Pakal, yéetel leti'e'e' yáan u p'aatal u chi'ibalil Ix Muwaan Mat, beyxan u kaajil ti' Baakal yáan u ka'a kuuxtal yéetel u ka'a' k'i'imaktaj u yóol.”

Le t'aano'oba' j-éemo'ob tu naajil k'uj yéetel tu chuupo'ob le kaajo' yéetel u túumbenil pixan k'iimak óolal yéetel alab óol, chéen ba'ale' yaanchaj sáajakil, p'eeklanil ti' Jun Yalaw Chan yéetel le aj-k'iino'ob ti' le tu'ubsa'an k'ujo'obo'.

9.9.0.0.0 (12 ti' mayo ti' 613) k'iimbesaj ti' Bolom Katun

Chéen ts'o'ok lajun wi'inal ti' Ix Muwaan Mat ka ka'a suutnaj Baakal, le nojoch kajo' tu k'iinbesaj le bolom katún ti' 9.9.0.0.0 (12 ti' mayo ti' 613). Le tsikbalo' ti' ix-k'uj yéetel u yaal ts'o'ok u xiimbaltik le sak bej ti nojoch kajo'ob, ti' mejen kaajo'ob, tu kuchil ba'alche'o'ob yéetel yotocho'ob, yo'olal ya'abkach láak'tsilil bino'ob xiimbal yeetel nojoch ba'alo'ob ti' púut beeyxane' taak tu beel ja' Usumancinta, taak tu lu'umil yaanal kaj ti Yaxchilan, Yokib yéetel Bonampak, ka túumbenchajij u naajil k'uj ti' óoxlaak' k'uj yéetel tu ichil p'aato'ob le kili'ichil ti' Chan yéetel Kinich Ajaw, yeetel tu tséelo'ob jump'éeel kúuchil póola'an ti' che' k'opte'.

Le yáax áak'ab ti' mánk'iinal ti' le k'iiwik chuup yéetel ya'ab wíiniko'obo' tuláakal le maaya kaab, ba'ale' le aj-ximbalo'ob ma' táan u t'ano'ob. Ix Muwaan Mat yéetel u yaal Kinich Janaab Pakal chikpajo'ob tu eeb ti' u noj naajil jala'achil, leti'e' ma' u ts'aamij le chan ipil ti' pits yéetel wiit' ti' tso'otseel taman, te súutika u buukintmaj jump'éeel jeep' nak' yeetel jump'éeel wiit' beeta'ab yéetel mejen ba'abal ya'ax tuunich. Beeyxan u ts'amaj uts ba'alo'ob tu xikino'ob, ti kal k'ab yeetel u wool k'a. Yéetel jump'éeel jeep' nak' tuulakal yaanti'o'ob mejen ba'alo'ob ya'ax tuunich. Yéetel lelo' máan ti' u kanantik u naajil k'uj ti' u suutul bey juntúul ix-kili'ichil ti le noj lu'umilo'.

Kinich Janaab Pakal k'aas piítis, chéen u bukinmaj jump'eeel síil (faldón), beyxan u nook' u chukbensa'an yeetel uts mejen boonilo'ob, kal k'ab, leech kaal yeetel

jump'éeel jeep' naak', tuláakal meeta'an yéetel mejen ba'abal ya'ax tuunich. Na' yéetel aal nako'ob tu eeb muul yéetel ka oko'ob ichil u noj najil Óoxlaak'il K'ujo'ob. Tu táanil jujuntúul kili'ichil, nojoch k'óoben beeta'ab yéetel k'at bey pool K'ujo'ob jach chúup yeetel k'áak', Yook'ol le Nuk Ajaw Chan ku ch'inik u iits poon yéetel ku yibij beyxan ku suutul yooxol, ku chupik le najo' yeetel jump'éeel tuumben ch'ujuk book. Ix Muwaan Mat natsij yéetel tu balaj jujuntuulal kili'ichil yéetel u yaal nook'il pits jejeláas boonilo'ob, beyxane' tu balaj u keléembal Pakal yéetel u piits'il nook'.

Beyxan, aj-k'iino'ob tu k'ubo'ob ti' Pakali' jump'éeel jobon che' yaan u jooli' ts'o'ok u chuupu' yeetel tikin k'uuts, ts'o'okole' tu táabo'ob yéetel chuuk. Le butso' tu chuupaj le najo' yéetel jump'éeel book ka tu cha'aj u pixan le kíimil máako'obo'. Ka kaj le kíimbesajo', le wíiniko'ob nako'ob te eebo' ti' jump'eeel tsolil yéetel ka oko'ob jujuntúulo'ob tu noj naajil kuj yo'olal u k'ubiko'ob u siibalo'ob yéetel u payal chi'ob ti' Óoxlaak'il K'ujo'ob yo'osal u ts'aabal k'aam óolal yéetel ka kanantako'ob ti' balo'ob k'aaso'.

Ba'ale', u aj-k'iinolob ti' le Tu'ubsa'an Kujo'ob chichnako'ob; Ix Muwaan Mat mixtáan u xiimbaltik biin u naajil k'uj yéetel mixtáan u k'ubik nook' ti' le uchbeen k'ujo'ob Balu'n Chaan Yoon, Waxaklaju'n Yoon yeetel Balu'n Tz'akbu Ajaw. Beyxan kaachile', le noj naajil k'uj p'áat ichil ejoch'e'en, kalikil le naajil k'uj ti' le Óoxlaak'il K'ujo'ob táan sáasil yéetel k'ult; le aj-k'iino'ob ti' le Tu'ubsa'al K'ujo'ob ku yaaj óoltiko'ob le loob ku yuuchul ti' leti'o'ob yéetel ku múukult'aanajo'ob u p'eekil Ix Muwaan Mat.

Ix Muwaan Mat tu taasaj tu ka'atéen le ki'ki' óolal

ti' le Óoxlak'il K'ujo'obo', ba'ale' u ts'a óolal chéen ti' leti'o'ob. Tu ma'alobkunsaj yéetel tu utskintaj u pak'il ti' le Óoxlak'il K'ujo'ob, ba'ale' le beejo' yaantij ya'ab joolo'ob, le kúuchil koonol ma' utsi' yeetel u ta'anil ti' le kúuchil u báaxta'al p'oktap'ok táan u luuk'ul u boonil yeetel táan u teeje'. Tu'ux ku ts'abal ba'alo'ob ti' u noj naajil jala'ach chuupo'ob, ba'ale' leti'e' ts'u'ut yéetel ku p'íisik u t'ooxik le xiimo' ti' le wíiniko'obo' ti' Baakal. Ma' u xuupik taakin ti' p'okta p'ok mix ti' cha'an wíinik, leti'e' ma' uts u yilik le ba'ax beyo', tumen u k'aat kaaj náalo'ob ts'áaj u yóolo'ob ti' le kili'ichil k'uub yéetel payal chi'. Ma' u ts'aik u yóol ti'al u meyaj jalachil yéetel Peetenil, ku p'aatik le máako'ob yéetel le aj-meyajnajil peetenil yáan u yookoltiko'ob táak'in yéetel yáan u meentiko'ob ba'al k'aas te kaajalo', yéetel yáan u chaiko'ob le yajawo'ob u k'axtiko'ob túumben ba'alo'ob ichil u kuxtambalo'ob

9.9.2.4.8 (26 ti' julio ti' 615) Kinich Janaab Pakal (12) ku na'akal tu K'áanche' Ajaw

Ix Muwaan Mat ts'o'ok u sutik u yóol le noj-naaj k'ujo', ba'ale' le ba'al jach u k'aat leti'e' u na'akal u yaal Pakal yéetel u ka'a yaantal u ch'i'ibalil Baakal, bey uch u yuuchul ka'achilo', tu yaax sijil Ix Muwaan Mat ts'o'ok u yilik u na'akal u yaal Unen Kawiil. Tuláakal le yajawo'ob taalo'ob, ka tu yaalo'ob yaan u a'alab óoltiko'ob le táamkelen paalo' ka tu e'eso'ob u a'alab óol yéetel kilich' k'ub. Le k'iimbesajo' ku jach pa'ata'al u yuchul, tak u ajaw yaanal lu'umilo'ob ku k'uchulo'ob u ts'áajo'ob a'antajil yéetel ku pa'atiko'ob u a'antajil nojoch jo'olpóopil ti' nojol tu lu'umil maya.

26 ti' julio ti' 615 (9.9.2.4.8), beeta'ab jump'éeel ma'alob noj be'enil yéetel ma'alob k'iimbesaj ti' na'akal nojoch Kinich Janaab Pakal, juntúul xiipaal chéen yaanti' ka'a lajun ja'ab, baále' tu ts'ao'ob kili'ich k'ubo'ob yéetel payalchi'ob ti' u noj naajil k'uj ti' le Óoxlaak'il K'ujo'obo'. Ka ts'o'oke', Ix Muwaan Mat tu meetaj jump'éeel múuch' xíimbal ti' le mu'ul yéetel tak te k'iiwiko', tu'ux ya'ab máako'ob ku lalajk'abtiko'ob Ix Muwaan Mat yéetel Kinich Janaab Pakal. Le múuch' xíimbalo' bin tak tu noj nojil le Óoxlaak'il K'ujo'obo' yéetel na'ak te eebo'obo'. Kukinsa'ab Kinich Janaab Pakal ti' jump'éeel k'áanche' ajaw poola'an bey wa juntúul báalam ka'ap'éeel u pool. Ix Muwaan kulaj te lu'umo' yéetel tu lootaj u yooko'ob aktáan u k'áanche' ajaw yéetel tu yeesaj jump'éeel pet jo'ol utskinta'an yéetel ba'abal ya'ax ko'oj yéetel u ya'ax k'uk'umel ketsal ku leembal.

Nuk Yawaj Chan tu chíinpooltaj Kinich Janaab Pakal. Le aj-k'iino'obo' tu k'a óoltaj Ix Muwaan Mat bey u ka'a síijil x-na'tsil k'uj ti' Baakal; tu k'a óoltaj u ya'ax aal, u kili'ichil Hun Ajaw, bey u máakil ti' ka'anajo'; tu k'a óoltaj u ka'a aal, u kili'ichil ti' Kinich Ajaw, bey u máakil metnal; ka tu k'a óoltaj u óox aal, Kinich Janaab Pakal, bey u ka'a kuxtalil Unen Kawiil, le máako' ti' kuxtalil yóok'ol le lu'uma'. Beytuno' Chok Báalam tu k'áajóoltaj Kinich Janaab Pakal bey u ajaw ti' Baakal yéetel u poolil aj-ba'atelo'ob. Máako'ob ti' Baakal tu ye'eso'ob u chíinpoolil te k'ujó' yéetel te' ajawo', le yajawo'obo' tu ya'alo'ob yaan u ts'áaiko'ob chimpoolil yéetel yaan u meentiko'ob je'ex ba'ax ka a'aliko'ob, tu bo'oto'ob yéetel poom ti' ya'ax-tok', u laap' u k'u'uk'umel Ketsal, yéetel u paakbil piits'il nook' xaako'ob ti' kakaw. Ba'ale' Jun Yalaw Chan yéetel le aj-k'iino'obo' ti' le Tu'ubsa'al Kujo'ob mix k'aamo'ob tumen Ix Muwaan Mat, la'ene' mix juntúul máak bin u k'a jóol Kinich Janaab Pakal bey u k'uj yéetel u ajawil.

Juntúul ajawil náats'ij yéetel tu ya'alaj leti'e' Nun Ujol Chak ti' Wakaab, yaantij wak lajun ti' ka'a k'áal ja'ab beyxane' tu ya'alaj u yuume' ka'achile' juntúul yajawil ti' Bakal, ba'ale' bey ka'ach tu tamkele'eni' yéetel u pooch táak'in, tu ku'ubaj Bakal yéetel tu ka'axtaj jump'éel áantajil ti' u ch'i'ibalil kaan. Beyxane' tu ya'alaj le ja'abo'obo' ku taasiko'ob mantuukulil yéetel k'eex tuukul. Le k'asa'an ajawo' lu'ub te lu'umo' ka wok'otnagi', tu k'áataj ti' Kinich Janaab Pakal u ye'es u nojochil yéetel ch'a' óolal, beyxane' u k'aam u k'uuben Wakaab. Nuk Yajaw Chan ma' páajchaj u t'aan yéetel p'u'uja'anil tumen Nun Ujol Chak tu ts'oyesubaj

yéetel tu k'uubaj u yóol beyxan u kaaj.

9.9.13.0.0 (28 ti' febrero ti' 626) Kinich Janaab Pakal (23) ku ts'o'oksik u beel yéetel Ix Tzakbu Ajaw (18) ti' UxTeKuh

Yéetel Kinich Janaab Pakal je'ex le túumben ajawo', le ch'i'ibalo' káaj tu ka'atéen, ba'ale' le nojoch kaajo' ma' chúuka'ani'. Le aj-k'iino'obo' ku xuupko'ob le kili'ich k'uubo', le aj-ba'atelo'obo' ku ts'áajiko'ob jets óolal ti' jala'ach wíinik kíimak óolalo'ob ti'e' ajaw yéetel u Aj-ts'íibo'ob beyxan Aj-béelankilo'ob tu túumtajo'ob boch'besaj yéetel tojil k'aas. Yéetel u ka'a púut ka'achil ch'i'ibal, u Jejeláasil múuch' máako'ob k'aaso'ob ti' u noj naajil jala'ach kuxtambajo'ob yéetel p'u'ujanil ya'abka'ach ja'abo'ob, ba'ale' yéetel le túumben ya'abkunaj beyxan u ba'atel toop tu lu'umil túumben mek'tan, le k'uxtambalo'obo' yéetel tuláakal u p'u'ujanilo'ob ba'ate'ob beyxan u noj yaajil ya'ab máako'ob sajakchajo'ob yo'osal le ba'atelo' tumen je'el u ch'eensik le jets'tambalo'. Chok Báalam, le Nacom wa yéeya'an Aj k'a'tun wíinik, tu múuch'ubaj yéetel Kinich janaab Pakal, Ix Muwaan Mat beyxan yéetel Nuk Yajaw Chan, ka u ya'alajti'ob yo'osal le k'uuba'an paacho' yéetel u toop u kuxtalil le ajawo', tumen beyo' u lu'umil ajaw je'el u páajtal u jaatsal yéetel u yaantal jump'éeel Muul ba'atel. Leti'e' tu ya'alaj u ts'o'ok t'aane' k'a'abéet u k'ajóoltiko'ob u jejeláasil múuch' máako'ob, ka páay óoltik u páajtalilil beyxan tooj be'enilo'ob yéetel ch'i'ibalil ku ya'ala'al Tuubsa'an K'ujo'ob.

Ix Muwaan Mat tu chinubaj ka tu pets'áaj u ts'oono'ob tu naak', yeetel u jach p'u'ujanil tu óoltaj u jaats' le aj-k'iino'obo', máaxo'ob tu k'aaskunto'ob u k'ujo'ob, ti' u yaalo'ob, u kuxtal yéetel u máako'ob.

Mixbik'in u sa'asik si'ipil ti' le k'aaso' beyxane' tuláakal kíino'ob yaan u k'a'ajsik le k'uubilo'. Le máako'obo' sajko'ob baykunaj yéetel le tsikbalo' te áak'abo', ba'ale' ts'o'ok ya'abkach k'iino'ob, le ba'atelo'ob tu noj naajil jala'ach tu ts'aaj u kíinsa'al u yaal Chok Báalam; u noj naajil jala'ach oolak yaancha'ak jump'éeel ba'atel tu'ux ku sajak kuntik u kuxtal junjuntúul ch'i'ibal. Yéetel tikin óol, Chok Báalam tu yilaj wa ka'ach u yaanta'ti' jump'éeel kíimil tu meyaj Baakal, leti'e' yaan u kíimil bey ma' utsil, U lu'um-ajawil je'el u béeytal u maansik tu ka'atéen le su'utslil pets'il. Beytuno', le aj-meyajo'obo' ti' jaalach tu káajso'ob jump'éeel meyajil yéetel Nuk Yajaw Chan, ti' le Jejeláas múuch' máako'ob ti' Óoxlaak'il K'ujob, yéetel Jun Yalaw Chan, ti' Jejeláas múuch' máako'ob ti' Tu'ubsa'al K'ujob.

U yutsil ku beetik u ka'amúuch' máako'ob je'el u pajta'al jump'eeel ts'o'oko' beel yo'osal u múuch'ik u jeb óolal lu'um-ajawil. Jun Yalaw Chan tu ya'alaj UxTeKuh (Óoxlaak' k'ujob) ka'ach jump'éeel kaaj yaan tu buuts'il ka'anal lu'um, yéetel u kaajnáalo'ob, jalk'ata'ano' beyxan kanano'ob ti' u k'aasil tu jem mexicano', ku meentiko'ob u suukbenilo'ob úuchbeno'ob yéetel ku k'uj óolaltiko'ob úuchbentak Tu'ubsa'an K'ujob. Te noj kaajlo' yaanchaj juntúul x-áal ajaw, Kinich Janaab Pakak k'a'abéet u ts'o'okol u beel yéetel leti'e', beytuno' u taasik jump'éeel t'aan tu ch'i'ibal Baakal. Yéetel u yáantajil Chok Báalam, tu yutskintaj le nojoch t'aano'.

Tu jem UxTekuh, juntúul ix-ch'úupal tu líik'saj u wiit' yéetel ka na'ak áalkab tu eebo'ob te mu'ulo'. Ka k'uch taak te kaanlo' tu ch'akbesaj le buuts'o' yéetel u

yooxol ku jóok'ol taak tu jóol u naajil k'uj ka ok te kúuchil éejoch'éeno'. Le Óoxlaak' K'ujo'ob úuchbentako'ob ti' yaano'obi' tu paach te k'óobeno' t'abaj. Tu táanil leti'ob, juntúul ch'úupal xolokbaj. Le X-ch'úpalo' tu suutubaj. U yiich ch'ul yéetel u ja'il ich beyxan u no'och' boonol yeetel k'iik' ku chojkubaj tu xuul u chi'. Yéetel u yáantaj u kooso'ob, ka wáalaj chambelil ka tu liisubaj ti' u jóok'ol te najo'. Tu ts'eel le ix-aal ajaw, le ajaw ti' UxTeKuh tu k'aamaj Chok Báalam yéetel Jun Yalaw Chan beyxan ka tu jepajal óol le ts'o'ok beelo'. Tu p'atubaj k'aasan, leti'e' tu ya'alaj k'a'abéet u ts'abal jump'éeel noj naajil k'uj u ti'al u k'ulto'ob u k'ujo'ob, le nacomó' tu ya'alajti' bix yaan u yúuchul.

Le 9.9.13.0.0 (28 ti' febrero ti' 626) Kinich Jaanab Pakal tu ts'o'oksaj u beel yéetel Ix Tzakbu Ajaw ti' UxTeKuh. Leti'e yaan óox ti' ka'ak'aal ja'ab, jo' ja'ab u nojchil ti'; ki'imak óolta'ab le táankelem nuup'o' yéetel ya'abkach síibal beyxan ki'ki't'aano'ob. Ix Tzakbu ku suutul bey Ix-ajawil atane', tumen ku bisik jump'éeel nak yéetel ya'ax tun.

Ichil le k'uup óolal yajawo'obo', Nun Ujol Chak bin te' ts'o'oko' beelo 'yéetel tu ts'áaj tooj óolal ti' leti'ob, beyxan ya'alo'ob yaan u síiko'ob k'uub tu naajil k'uj. Ba'ale' ka tu xíimbaltaj u naajil le Óoxlaak'il K'ujo'obo', ka tu yilaj u pool kili'ichil k'uj Unen Kawiil u ch'amaj le pet-jo'ol-ajaw ya'ax ko'oj. Tu k'áataj ti' juntúul aj-xíimbal ba'axten le ba'alo' beyo', le aj-xíimbalo' tu ya'alaj ti'e Kinich Janaab Pakale' leti'e' u yuum k'uj Unen Kawiil tumen ka'a siijij bey juntúul ajawil ma' táan u kíimil ti0 u kaajil Baakal. Yéetel le t'aano'obo', Nun Ujol Chak jak' u yóol yéetel tu chi'aj u

booxel chi'. Bey úuchik u ka'a kuxtal Baakale' yéetel tu nupkíintaj u Lu'umil-ajaw Kaan; ts'o'ok u to'opol kili'ichil k'ujob ka'ach, ba'ale' tu tu'ubso'ob u kíinsiko'ob le kuxa'an k'ujob'.

Tu jáal le beel ja'o' yéetel tu yóok'ol le kooto'obo' le x-ko'olelo'obo' táan u ya'aliko'ob u ki'ichpanil le túumben ix ajawil Ix Tzakbu Ajawo'. Tu táankab u naajo'obe', le x-ch'úupalalo'obo' tu kaano'ob u beeto'ob le boonilo'obo' yéetel u beeta'al nook' yéetel búuko'o'b, beyxane' ku jii't'ko'ob u ts'o'otse' u poolo'ob bey uti'al le ix-ajawilo' le kéen u xiimbaltikubajo'ob wa ku bino'ob u ch'a'ob ja' te' toox ka'anal kabilo'. Ix Muwaan Mat tu yilaj le túumben suukbe'enila' yéetel tu yaaj óoltaj, tumen te' súutukila' leti'e' ta'aytak u tu'ubsa'al. Le yaaj óolilo' ku nojoctal le kéen u yil bix IxTzakbu Ajaw ku xiimbal sáansamal te' kaajo', ku máansik ka'ap'éel jáalkab ja'ob tak u k'uchul te' tu'ubsa'an k'ujilo', tu'ux ku much'bal ya'abkach x-ch'úupalalo'ob yo'osal u yila'al bix u payalchi' tu' naajil k'uj yaan aktan ti' le síijil báalam k'iino'.

(628?) Kinich Yonal Ahk ti' Yokib tu yóotaj u kíinsa'al Kinich Janaab Pakal

Yéetel u máanil le k'iino'ob yéetel uk-k'iino'obo', le máax ilik le Ix Tzakbu Ajawo' p'aat jach u yet máano'ob, ya'abo'obe' tu múuch'ubajo'ob uti'al u kaniko'ob payal t'aan, tumen le Ix-ajawo' chéen ku yu'ubik u kaajil le Tu'ubsa'an K'ujo'obo'. Le úuchben máako'obo' láayli' ku ts'áaj óolaltiko'ob Ix Muwaan Mat beyxan le Óoxlaak'il K'ujo'obo', yéetel ku yu'uba'al u kaajtilil múuch máako'ob ti' le Óoxlaak'il K'ujo'obo' tumen Kinich Janaab Pakal; beytuno', tuláakal le ts'iibolo'obo' yéetel le p'ek-óolalilo'obo' tu pets'o'ob le nuup' ajawilo', tumenb beyo' le kaajo' yaan u jóok'ol táanil yéetel siinan kuxtal beyxan ki'imak óolalil.

Ix Muwaan Mat ma' tu' cha'aj u alab óolil ti' Ix Tzakbu Ajaw u náay óoltik u ti'alo'. Sáansamale' leti'e yéetel u ch'a' óokilo'obo' ku kanáantiko'ob u kili'ichil k'uj Hun Ajaw yéetel Kinich Ajaw, ku múuch'kubajo'ob yéetel ku k'iimbesajo'ob Kinich Janaab Pakal yéetel k'aay beyxan tuusil.

Jump'éel áak'abe', lekéen táan u beeta'al le payal t'aano'obo' yáanal u léets' le tajche'obo', Chok Báalam tu' t'anaj Ix Muwaan Mat yéetel k'om óolal t'aan ka tu ya'alaj ti'e taan u naats'kubaj te kaajo' jump'éel múuch' k'atun wíiniko'ob. Tu ye'esaj Kab Chan Te, juntúul u yajawil Sak Tzi lela' u ts'áamaj pasel ti' jo' ti' ka'a k'aal ja'ab ti' Ix Muwaan Mat. U wíinikil le aj-ba'atelo' boona'an yéetel u boonil noj ba'atel beyxane' ya'ab aj-ba'atelo'ob yaan tu paachil. Tu yóojeltaje' Yokib tu meetaj jump'éel túumben ta'akbil tsikbal yéetel wak

yajawo'ob ti' Baakal yo'osal u beeta'al jump'éel túumben loobil tu naajil k'uj Baakal, yéetel u tuukulo'obe' u jaats'ko'ob u yáalab óol le kaajo' bey tu meetmo'ob ka'achile', beyxane' le loobilo' k'a'abéet u beeta'al te áak'abo'. Ix Muwaan Mat tu ya'alaj ti' Chak Báalam ka u bo'oybes U naajil k'uj le Óoxlaak'ilo' tumen leti'e' yaan u bisik Kinich Janaab Pakal yéetel Kaan Mo Hix u ta'akubajo'ob.

Te' noj naajil jala'acho', Ix Tzakbu Ajaw tu k'áataj máakalmáak u yúuchbal le wookino'; ka tu yóojeltaj le kiblajo', jach máan ja'ak' u yóol tumen Ix Muwaan tu bisaj Kinich Janaab Pakal u ta'akubaj tumen leti'e' k'a'abéet u paybe'etik u kaajal bey juntúul u ajawil yéetel u k'ujil Baakale'. Ix Muwaan Mat tu ya'alaj ti' ma' u p'atik u yaal ti' jump'éel ba'atel tumen ku pak'sajkiltik le ch'i'ibalo'. Le láak'tsilil ajawo' j-na'ak tu julbil noj naajil jala'acho' ka tu yilaj le áak'abo', ba'ale' chéen tu yilaj u tajche' u molayil k'atuno'ob Baakal ichil le naajil k'ujo' ti' le Óoxlaak'il K'ujo'obo'.

Tuláakal ba'axe' ch'ench'enkil, chéen u tóojol le peek'o'obo'ob ku yu'uk'ajal, ka túun j-k'uuch jump'éel júum tu jool xaman, le molay k'atuno'obo' ba'atenajo'ob ti' jump'éel k'aas k'atunyaj. Chok Báalam ma' k'eex kex yéetel u áantajil Kab Chan Te, le aj-ka'analilo'obo' to'opo'ob. Le k'atunyajo' táan u to'opol te' naajil k'ujo', u awatil nojba'ate' ku yu'uk'ajal tu káabali le najil ajawo'. Chok Báalame' náayal u yóol te naajil k'ujo', ba'ale', u aj-ba'atelo'ob Kinich Yonal Ahk taan u bin tu noj naajil jala'ach. Awato'ob jach maan k'aas tu baakpachto'ob le noj naajil jala'acho'. Le láak'tsil ajawo' tu yu'ubo'ob u lúukbesajil le aj-ba'atelo'ob kanáantik le noj naajil jala'acho'. Ba'ale'

ila'abe' leti'ob le tak u kíinsa'alo'obo'. Te tu'ux yaano'obo' tu chinaj u poolo'ob beyxan tu yu'ubo'ob u awatil u kíinsa'al máak je'ex u bin o ookol le aj-batelo'ob ti' le noj naajil jala'acho'. Taan u yiliko'obe le kíimilo' táan u náats'al tu yiknalo'ob, éemo'ob te' julbilo', te' lu'umilo', ka tu yilo'obe' ma' taan u béeytal u púuts'ulo'ob.

Mix tu'ux u púuts'ulo'obe' Ix Muwaan Mat tu biso'ob tu joolil le satun sato' tu'ux ku ta'akal ba'axo'ob yéetel mejen beejo'ob ku bino'ob tu kaabalil le naajil ajawo'. Mix ba'ax ku yiliko'obe' taan u bin u xíimbalo'ob chéen yéetel u k'aabo'ob u kaxtiko'ob u beelil, bino'ob tak tu ts'úu le satun sato'. Ix Muwaan Mate' u yóojele' le mejen bejo'obo' u jóok'ol tak tu noojolil u naajil le ajawo', chéen ba'axe' tuláakal le bejo'obo' mina'an le ku jook'olo'ob. Mix ba'ax ku yiliko'ob yo'osal u éejoch'e'enil le kúuchilo' beyxan u wíinkilalo'obe' k'aalatako'ob.

K'aalalo'obe', ma' táan u t'aano'obe' yéetel chéen ka'a' tu yu'ubo'obe' ti' yaan le k'uuxtaambal te ka'analo'. Uts yaaniko'ob te' kaabal ka'achilo'. Le bitunpak'o'obo' taan u wóowóoch'tiko'ob jump'éel jach uts sáasilil; ken k'uchuk le sáasilo', le oochelo'obo' ku chowaktalo'ob yéetel ku péeksikubajo'ob. Le ch'i'ibalil ajawo' ma' taan u péeksubajo'ob, tumen beyo' ku ta'akiko'ob u juum u ch'a'ik'o'ob u yíik'. Ti' tun tu yilo'ob le tajche'o', Ix Tzakbu Ajaw páajchaj u yilik u yich Nun Ujol Chak. U yicha waal le kuxtalo' wa kex leti' le kíimilo'. Leti'e' ku naats'a'al, yéetel mina'an tu'ux u púuts'ul, tuláakal le ch'i'ibalilo' yáan u yila'al. Kaan Mo Hix púuts' tu yeet' Ix Muwaan Mat ka xíimbalnaj tak te sáasilo'. Le tajche'o' tu sáaskuntaj u

yich yéetel Nun Ujol Chak táanile' tu ts'áajubaj k'aasil, ka túun che'ejnajij. Kaan Mo Hix tu k'áataj ti' áantajil, ba'ale' Nun Ujol Chak tu k'áataj ti'e tu'ux yaan Kinich Janaab Pakal; te' súutukilo' Kaan Mo Hix tu yóojeltaj táan u yilik le k'uuxtaambalo'. Kaan Mo Hix tu ya'alaje' chéen tu juunal yaan, Nun Ujol Chak tu ye'esaj jump'éeel che'ej ka suut jump'éeel k'aas eets'il. Ix Muwaan Mat yéetel u jeelo'obo' tu yilo'ob le ba'atelo' tumen u ta'akmubajo'ob yéetel mix u t'aano'ob te satun sato'. Le aj-ba'atelo'obo' j-jóok'ob ka tu chuko'ob Kaan Mo Hix; Nun Ujol Chak j-bin yéetel u makul.

Ix Muwaan Mat, Kinich Janaab Pakal yéetel Ix Tzakbu Ajaw tu ta'akubajo'ob ichil le booxel yéetel ch'ench'enkil joolo', ku ch'enxikintiko'ob wa yaan u je'el sajbe'enil. Mu béeytal u kasuuto'ob te' jóok'olo', ba'ale' u tajche' NunUjol Chak tu ye'esaj jump'éeel jóok'olil, Ix Muwaan Mat tu bisaj le máako'ob mix kíimo'obi' tu yáanal le áaktuno' tu'ux le iik' ti' le áak'abo' tu jaats'áaj táan u yicho'ob yéetel t'ona'an u juulul tu sáaskuntaj taanil. U áaktun-beejo' ku jóok'ol tu noojol le noj naajil jala'acho'. Tu baakpaachil ti' yaan le k'uuxtaambalo', tu'ux ku ch'úuko'ob u yéet k'uuxtaambalo'ob.

Ichil u yoochel le áak'abo', tu jíiltuba'jo'ob tak jump'éeel beejil ku bin tu tséel le noj naajil jala'acho' yéetel tu p'aato'ob u bisajlo'ob tumen le ja'o' tak le uk'umo'. Ma' tu yilajlo'ob tumen le k'uuxtaambalo' yaan tu bakpaachilo'ob, tu p'aato'ob u bisajo'ob tak tu'ux ku k'uchul le uk'umo', tak toox ka'analkabil ja'; ka jalchajo'ob yóok'ol le tuunichobo' yéetel j-lúubo'ob te mán ja'o', chéen ba'ale', tu múuk'yajtajo'ob le loobilo' ti ch'ench'enkil yo'olal u sajkil wa chéen tu

yo'olal jump'éeel t'aan yaan u t'anik le k'uuxtaambalo' yéetel ma' u kuxtalo'ob. Le ts'o'ok toox ka'analkabil ja'o' tu beetaj u bino'ob ti' jump'éeel kúuchil ichkiil, te'elo' tu ta'akubajo'ob tuláakal le áak'abo' kalikil ku yu'ubiko'ob bix u k'aaskunta'al u bakpaachilo'ob.

Jump'éeel chíinil k'iin tu nikkabtaj le áak'ab ka'ano' IxMuwaan Mat, IxTzakbu Ajaw yéetel Kinich Janaab Pakal ka'a suutnajo'ob te kaajalo'. K'uucho'ob te noj naajil jala'ach tu taanil máako'ob ti' Baakal yéetel ka tu cha'anto'ob le ba'alo'ob k'aaskuntaba'ob yéetel tu niiko'obo'. Ti' tuláakal kúuchil weenel yéetel u beelil máan, tu yilo'ob u wiinkilalo'ob u éetailo'ob kíimentako'ob yéetel mina'an u yutsilo'ob. U táak'in le noj naajil jala'acho' óokoltaj, k'aaskunta'abij wa beeta'ab u yeelel, chéen j-p'áat u yóotsilil. Ix Tzakbu Ajaw chak-xike'entachajij tumen u p'u'uja'anil yéetel le sublakkuni' ka j-bin yéetel tuláakal u múuk'il yóok'ol Kinich Janaab Pakal, tumen k'a'abéetchajij u p'aatal u kanáantik u kaajal yéetel u máako'ob ka xi'ik yéetel tu paach u na'tsil u ta'akikubaj. Ix Muwaan Mat tu ts'áajubaj taanil u yáalkab tu ya'alaj ti', Ix Tzakbu Ajaw ix-k'uj atan, IxMuwaan Mat u na'tsil le ajawo' yéetel le k'ujo', beyxane' u Ix-k'uj kalikil kuxa'an, ka tu jach ya'alaj ti' chéen te x-ch'úupalo' ma' u ya'alik mix jump'éeel t'aan k'aasil ti' leti' wa tu yaal. Ba'ale', jach p'u'uja'an yéetel ma' u béeytal u p'atik u takpoolil Ix Tzakbu Ajaw.

U ka'aanik le molay k'atuno'obo' tu naats'ubaj tu noj naajil jala'acho'. Ix Muwaan Mat tu yilaj u mina'an Chok Báalam yéetel le Yajaw Kab Chan Te'o'. Le aj-ba'atelo'obo' ok'olnajo'ob yéetel tu ya'alajo'ob chukabo'obil yéetel bisa'abo'ob tumen Kinich Yonal

Ahk ku taajbal Yokib. U naajil Óoxlaak'il K'ujo'ob mix k'aaskunta'abi', tumen mix táak u k'aaskunta'al le kili'ichilo'obo'; chéen j-taalo'ob u kíinso'ob Kinich Janaab Pakal, u kuxa'an k'uj ti' le Óoxlaak'il K'ujo'obo'. Ka tu óojeltajo'ob le k'áajóolalo', ok'olnajo'ob le kaajalo'. Ix Muwaan Mat tu k'amaj le k'áajóolalo' yéetel u múuk'il, ts'o'ok u t'aan yéetel ka'aanik le molay k'atuno'obo' yéetel u máako'ob, ba'ale' tu puxsi'ik'al, Ix Tzakbu Ajaw tu ya'alaj jump'éel k'aas ch'a tóojil tu yóok'ol Nun Ujol Chak tumen le t'oonkíinsajilo' tu meentaj tu yíicham.

9.10.0.0.0 (22 ti' enero ti' 633) Baakal ku k'iibesaj le Lajun Katuno'

Tu ts'o'ok le loobil ti' Óoxlaak'il K'ujo'obo' yéetel Kinich Janaab Pakal, Ix Muwaan Mat tu yu'ubaj jach máan p'u'uja'an yo'osal ba'ax tu beetaj Ix Tzakbu Ajaw tu taanil le máako'obo'; leti'e' ma' táan u k'amik u sa'asaj si'ipil. U p'u'uja'anil j-k'uuch tak le múuch' ba'atel yaan tu paachil le ch'úupaló'. Te taanil k'áanche' ajaw, Ix Muwaan Mat tu ch'aj tuláakal u múuk'il, ma' k'a'abéet u bino'ob u aj-k'iino'ob ti' le Tu'ubsa'an K'ujo'obo'.

U na'tsil Unen Kawiil tu jets'aj Baakal yéetel jo' ja'abo'ob tu kanáantaj Kinich Janaab Pakal, tu ts'o'oke' j-k'uuch u k'iin le Lajun Katúno' 9.10.000 (22 ti' enero ti' 633). Mix ba'al ts'o'ok u k'eexpajal te Katun beeta'ab je'exbix 20 ja'abo'obake'. Ix Muwaan Mat tu paybe'entaj u tsolante'ob u naajil k'uj ti' le Óoxlaak'il K'ujo'obo'. Leti'e' ku piixik yéetel nook' jin taman le k'ujo'obo', ka túun Kinich Janaab Pakal ku ts'áaik tu wíinkilal pak' Unen Kawiil le k'ax jo'ol ajawo' jats' utskinta'an yéetel ya'ax tok' tuunich.

Ba'ale', Ix Muwaan Mat ma' u k'amik mix jump'éel tsola'an te ku meenta'al ichil u naajil le Tu'ubsa'an K'ujo'obo', jach máan ya'ab u páajtal ka tu ya'alaj ti' le nojoch jala'ach Ix Tzakbu Ajaw ma' u ts'áaik nook' ti' le póobil kili'ichilo'ob ti' Tu'ubsa'an K'ujo'ob, nojoch u p'EEKIL yaan ti' yo'osal u jejeláas múuch máako'ob ti' le k'ujo'obo' jach k'aasa'an.

U láak' ba'ale', u kaajnáalilo'ob Baakal tu yilo'ob áantabo'ob ti' u loobil múuch' Tu'ubsa'al K'ujo'ob ba'ale' leti'obe' táan u muk'yajtiko'ob u ma' ojelil

yéetel múuk'ilil IxMuwaan Mat. Chéen u ts'áaj óolal ku beetik u péeksikubaj, leti'e' tu yéet aj-meyaj kaajtalil ti' le máako'ob k'a'ananti'obo', beyxane' ma' u béeytal u yutskintik le noj naajil jala'achil. Mu yilaj ayik'alil yéetel ki'imak óolil ichil le Lajun Katuno' chéen ku yilkajal óotsil yéetel jach ba'alo'ob mina'antak. Te k'iibesaja' u máako'ob j-na'ako'ob te kúuchil e'esajil, ba'ale' ma' u ya'aliko'ob ba'alo'ob u beetik a che'ej wa utstak, chéen ku paymun u k'áato'ob sa'as k'eeban.

Ti' le waxakp'éel Katun Ix Yóol Iknalo' yo'osal le k'ujo'ob
ku ts'áaj nook'o'ob tuláakal jejelasil boonilo'ob ti'al
le najo'obo'.

Aje Yóol Mat leti' ka'ach u máakil Baakal.
Janaab Pakale' leti' ka'ach u ts'o'okil tu ch'i'ibal

U K'aay Kaane' taal tu ts'ook ka tu tóokaj u naajil
k'uj.
J-kíim ak Ix-k'uj ka ts'o'oke' ak Ajaw

Ka ts'o'oke' Ix Muwaan Mate' tu machaj lu'um u
láak' junpuulil.
Leti'e' tu ts'áaj u nook' ti le k'ujo'ob u yaabilmaj
ka'acho'

Jun Yalaw ma' táan u béeytal u ye'esikubaj mix u
yaantali'.
Le yuumtsilo'ob te úuchben najo' jach
tu'ubsa'abo'ob

Muwaan Mate' ma' tu ts'áaj le boonil nook'o'obo'.
Mina'an u nook'o'ob ka'atéen le ooxtúul k'uj
tu'ubsa'ano'obo'

Mix ba'al yaan te xaako'obo', le janalo' ja' chaja'an.
Ku k'iimbesa'al u Óoxlaak' K'ujo'ob ba'ale wi'ij
yaan te mejen paalalo'.

Ma'ach u beeta'al báaxalo'ob, mina'an náajalo'ob.
Ma'ach u pirinsuuto'ob le aj-óok'oto'obo', le
balts'amo'obo' ma' óoltako'ob.

9.10.2.6.6 (20 ti' mayo ti' 635) ku síjil Kinich Kaan Báalam II

Ix Muwaan Mat yaan ka'ach jump'éeel páajtalil ti'e', ba'ale jach ya'ab páajtalil ku yaankunsik p'éeka'anil yéetel u yo'osalil le páajtalilo' tu ts'o'oke' mantats' ku jela'anta'al. Le múuch máako'ob ku k'iimbesko'ob le k'ujo'ob tu'ubsa'ano' jach man p'uja'ano'ob yo'osal le ma' k'aamo'. Tseela'ab u páajtalile' le múuch' aj-k'iino'obo' ichil kojo'obe' ku k'ak'aas t'aantik u k'áaba'ob. Ix Tzakbu jala'ach wíinik yéetel je'k'uul le payalchi'o' jóok'sa'an ka'ach tumen Ix Nuwaan Mat yéetel ma'ach u k'ama'al utsil tu taanil u k'áache' ajaw Kinich Janaab Pakal, le kex yaan ti' 32 ja'ab, mina'an ti'u páajtalil ti'al u yáantik u yatan yéetel le Ix nojoch jala'acho'.

Jump'éeel k'iine' k'uch tu xikin Ix Muwaan Maat u t'aan le x-ch'úpalo'obo tu Noj Naajil Jala'ach, tu'ux ku ya'alik, tu 27 ja'abile, yo'omchaja'an. Ti' le je'ela' Ix Muwaan Mate' yaanti' 48 jabo'o, u yojele' le chéen k'uuchuk juntúul áabile', yaan u jaajkuunsik u ch'i'ibal yéetel le síibalo'. Ba'ale chíichnak u yu'ubik u nak'. Jump'éeel áak'ab jach chíichnak u yu'ubikubae' mix tak taan u yu'ubik wa taan u múuts'ul u yich, ka tu juts'áaj u nook'il-ch'éenebil ti'al u yilik eek'te áak'abo', ma jach nak óol yanik túuni', ku péeksikubal ichil kúuchil wenel yéetel eek'. Ichil u yoochelo'obo te chíinil k'iino' j-chíikpaj u ix-k'oos u k'at máan te táankabo' ka ts'ab ti le péeksilo'; beytúuno' le 9.10.2.6.6 (20 ti' mayo ti' 635), te' chak ka'an ti' le áak'abilo', ka'ap' u ma'acha'al le ek' tumen le túumben ujo', síij Kinich Kaan Báalam II, tu yuumo'ob Ix Tzakbu Ajaw yéetel Kinich Janaab

Pakal.

U kaajnáalo'ob Baakale' ki'imakchaj u yóolo'ob yéetel le péeksilo'. Le x-ch'úupo'obo' tu tsolajuba'ob yéetel áantajnajo'ob ti'al u beetiko'ob jump'éel nojoch cha'an ti'al u k'iimbesa'al u síijil Kinich Kaan Báalam II. J-chu'uko'ob, kíinsabo'ob yéetel búulo'ob úulumo'ob ichil chokoj ja' ti'al u t'ut'alo'ob. Le máako'obo' tupano'ob joolo'ob ka tu chupo'ob yéetel tuunich yéetel che' ti'al u t'abko'ob k'a', tu chúukilo' mu'uk u bak'el kéej yéetel kitam to'a'an yéetel u le' ja'as ti'al u k'a'k'ajal te máan áak'abo'. Le buuts'o' ku tóokik ich, u booke' jach ki'.

Ix Tzakbu Ajawe tu beetaj le k'iimbesej te k'íiwiko', yo'osal u béeytal je maxake' je'el u páajtal u naats'a'ale' yéetel u ki'iki' t'anik le chaampalo'. Ix Muwaan Mate' ma' tu páataj wa Ix Tzakbu Ajawe ka u meek' le chaampalo'. Yéetel mix ba'al tu ya'alaje', le táankelem x-ch'úupal na'o' j-káaj u ximbal yéetel u lúuk'sikubaj te chúumuk le ya'ab máako'obo' yéetel máansik le k'íiwiko'. U aj-k'iinilo'ob le k'ujjo'ob tu'ubsano'obo' tu bino'ob tu paach, tak xan j-bino'ob tu paach u máaxo'ob k'uuba'an u tuukulo'ob yéetel tuláakal le kaajo' tu múuchkinsubao'ob tu ximbal tu naajil k'uj yuumtsil tu'ubsa'ano'obo'. Leti'e' j-ook tu ootsil naajil k'uj yéetel le chaampaal u meek'majo', kalikil tuláakalo'obe' táan u pa'ata'al te táankab kulenmako'ob ichil ch'en yéetel ya'abkach chíimpool. Tu ts'áaj jump'éel síibal ti' le yuumtsil tu'ubsa'ano'obo' yéeteltu k'áataj ka ki'iki t'aana'ak yéetel ka kanáanta'ak u chaampaal Kinich Kaan Báalam II ti' tuláakal le k'aaso'ob

Ken ts'o'oke', ka j-jook' te tu naajil le k'ujjo', mixba'al tu ya'alaj ba'ale' ku paakyik le máax

yano'obo' yéetel ku che'ejtik. Le máako'obo' tu ts'áajo'ob tu'ux u máan le Ix-k'ujo' kalikil u máan le ya'abkacho'obo', j-bin tak k'iíwik. Ix Muwaan Mate' ka suutnaje' tu yilaj tuláakal le máako'ob Baakalilo'obo táan u baakpaachta'al. Le Ix-k'ujo' bin tu naajil k'uj le Óoxlaak' K'ujo'ob j-na'ak te eebo' ka j-ook te' tu kúuchil weenelo' ka tu yilaj Kinich Janaab Pakal le je'elo ka j-bin tu paach u yatan. Te naajil k'uj túune', le táankelem x-ch'úupal na'o' tu yaakunajsaj le Óoxlaak' K'ujo'obo', Kinich Janaab Pakale' tu ki'ikit'anaj le chaampalo' yéetel tu kanáantaj ti' le k'aasilo'. Nuk Yajaw Chane', le yáax aj-k'iin ti' le Óoxlaak' K'ujo'ob tu yilaj le je'ela', ka tu ki'iki' ma'alob t'anaj le ix-ajaw Ix Tzakbu yéetel u yaalo'.

9.10.7.13.5 (7 ti' Septiembre ti' 640) U kíimil Ix Muwaan Mat

Tu k'iinil le je'elo', je'ex u na le k'eexil ajaw ti le k'áanche'-ajawo', Ix Tzakbu Ajawe' j-suut u Ix-k'ujil te lu'um-ajawilo'. Ti' le súutik je'elo', Ix Muwaan Mate' b+eeychaj u yilik biix u bin u sa'atal u páajtalil yéetel u k'a'ana'anil. Je'ex Ix-k'uj ku jo'olpóopile', Ix Tzakbue' tu k'áataj le wiit'o' yéetel le nook' piixa'an yéetel ya'ax tok'. Ix Muwaan Mate' ma' béeychaj u ya'alik wa ma'i' ka tu k'uubaj. Le Ix-k'ujo' yaan u buukintik le nook'a' ti'al u ye'esikubaj ti je'el máakalmáak k'iimbesajile'.

Tak te súutuk je'elo', ka p'at mix páaybe'en ti' mix máake', Ix Muwaan Mate' ku k'ubak u yóol ti'al u yáantik Nuk Yajaw Chan ti'al u kanáat le kili'ichilo'obo' yéetel u naajil k'uj. Le síibal k'i'ik' yéetel le su'uk'in p'áat u k'uuba'an tuukulil; tu xootaj u wíinkilal ka tu je'esaj tak túun u t'onanchajij yo'osal le loobilo' kex beyo' le kili'ichilo'obo' ma' ka t'anajo'obi'. Yéetel u máan le k'iino' Ix Muwaan Mat k'oja'anlaji' ti' 9.10.7.13.5 (7 ti' septiembre ti' 640) síislak u wíinkilale' ka lúub te tu naajil le k'ujo'. Nuk Yajaw Chane' tu méek'aj kalikil taan u yok'ol, leti'e' táan u cha'ik le kuxtal tu wíinkilalilo'. Yéetel u máan le k'iino', Nuk Yajaw Chan ts'o'ok ka'ach u sáata'al ti' u múuk' óolal yéetel u páajtalil, tumen ts'o'ok u bin u yóol. Tu beetaj u páajtal u lúubul ti' jump'éel náay yéetel ok'olnajib ch'ech'enkil. Tu ts'o'okole', kalikil u paktik le ka'ano', Nun Yajaw Chan tu ch'a'aj u ts'o'ok u yiik'.

Ichil ka'ap'éel ja'ab úuch u kíimil Ix Muwaan Mate' k'aak'as péeksilo'ob j-k'uuch ti' Baakal. Tu yóojelto'obe' bey takbesa'an ti' le k'iimbesaj te

Waakabo', u yíicham Ix Muwaan Mat yéetel u yuum Kinich Jaanab Pakal matnij, Kaan Mo Hixe' ts'o'ok ka'ach u ye'esa'al tumen Nun Ujol Chak. Leti'e' tso'ok ka'ach u alab óotik ch'a' óotsilil ba'ale u payalchi'e' ma' u'uyabi' yéetel ka j-ts'áab yoóok'ol jump'éel tuunich mayakche' tu'ux Áayin Chan Aak jo'osa'ab u puksi'ik'al yéetel yaan u ye'esk'ajal ti' le yuumtsilo'obo'. U yaalab u wiinkilalo' k'u'ub tu yatan Nun Ojol Chak le máax meyajt jump'éel janal t'o'ox yéetel janta'ab te k'iimbsajo'. Ka ts'o'ok le je'ela, tuuchi'ta'ab jump'éel ts'íibil ju'un ti' Baakal tu'ul ku tsikbaltik u sublakkun kíimil Ajaw.

Mina'an mix ichil lajun ja'abe', ti' 9.10.11.17.0 (2 ti' noviembre ti' 644) síij u ka' yaal Tzakbu', Kinich Kaan Kíimak Chitam II táan u jetsik bey u bin úuchuk u ch'i'ibal Kinich Jaanab Pakal.

9.11.0.0.0 (9 ti' octubre ti' 652) Baakale' ku k'ímbesik u bulukil Katún yéetel u jo'olpóopil Kinich Janaab Pakal

Ix Tzakbu Ajaw ts'o'ok ka'ach u na'atik u almejen le noch najo' yéetel xan le mokt'aano' yéetel le Ajaw yéetel u máako'ob. Le máako'obo yaan ka'ach u ts'áaik janal yéetel chi'ich óolal ti Ajaw, ba'ale Ajawe' yaan ka'ach u ts'áaik múuk' ti'al u kanáatiko'ob ti' u ch'a' k'uuxo'ob: tak zane' yaan u ts'áaik ka'ach k'uub ti'al u kanántik ti' le ch'a' k'uux pixano'obo', yéetel xan yaan ka'ach u p'áatal jump'éel k'ímbesaj ti'al u taasik ayik'alil ti' le kúuchil koonolo' yéetel te cha'ano'obo'. Yéetel le je'el túuno', le Ix nojoch Ajawo' tu beetaj tuukulo'ob ti'al u k'ímbesik u bulukil yaal Katun kun beetbil ti' 9.11.0.0.0 (9 ti' octubre ti' 652).

Leti'e' tu ts'íibtaj le k'iin je'elo' je'ex jump'éel chunbal k'iin ti' Baakal tu yáanal u jo'olpóopil Kinich Pakal. Ti le je'ela', ka ts'o'ok u kaambale' yéetel u kaanik uts le k'ímbesaj nook'o', a'ala'ab ti' leti' kun ilik le k'ímbesajo'ob ti le u naajil le k'ujo'obo' ti' le Óoxlaak' K'ujo'obo', yéetel ti' le k'ujo'ob tu'ubsa'ano'obo'. Le máako'obo u yaabilmajo'ob ka'ach Kinich Jaanab Pakal tumen leti' le yáax Ajaw kun beetik le je'elo u ts'o'ok úuch máan ya'abkach ch'i'ibalo'ob.

Le ix-ajawo' ku ts'íibolale', ma' chéen un k'áat wa u yichame' leti'e' Ajaw ti' ajawilo'obo', u k'áat xane' leti'e' maas k'áajóolta'an ichil tuláakalo'obo'. Tu yilaj u jela'anil ichil juntúul nojoch Ajaw yéetel juntúul Ajawe' leti'e' u e'esajil yéetel le ba'ax bix leti'o'.

Ka ts'o'ok le cha'ano', le Ixnojoch ja'alach Ajaw Ix Tzakbu Ajaw tu k'áataj wajump'éel noj meyajilo'ob

yáax taanil ti' jun láak Katun. Leti'e tu k'áatak ti' le aj-xook-naj ka u beeto'ob u láak' jump'éeel nojoch naj, u p'éeel ti'al u béeytal je'ex jump'éeel kúuchil weenel ti' Kinich Jaanab Pakal. Tuláakal le najo'obo' chak u boonilo'ob, le je'ela jela'an tumen yaan u boonol yéetel sak yéetel yaan u k'áaba'tik Sak Nuk Naaj. Tak xan kaaxta'ab baaltsamo'ob yéetel le aj-ts'íibo'obo' ti'al u tutskinta'al u ichil yéetel ts'íibil ichi pak'o'ob ti'al u ye'esik u tsikbalil Kinich Jaanab Pakal yéetel u ch'i'bal.

Ichil ka'p'éeel ja'ab ti' meyaje' tu ch'íisajil le tuukulo'ob ti' le Noj meyajo' yéetel u xookil u ts'íibil le pak'o' ti'al u líik'sajil le Nojoch Sak Nuk Naajo' kaj ti' 9.11.2.2.1 (9 ti' noviembre ti' 654).

U xu'uk'il le ix-ajawo' ku ya'alik u tsikbalil u nojochil Kinich Janaab Pakal je'ex juntúul Ajawe. Yo'osal le je'elo' ka p'áataj u láak' túumben Noj meyajil, u líik'sajil ka'p'éeel naajil k'uj ti'al kíimeno'ob, jump'éeel u ti'al Ajaw u láak' jump'éele' u ti'al leti'. Nojoch najo'ob kun líik'sa'al tu tséel le Nojoch najo', tu tojil chik'in. le Naajil k'uj'oba' yaan u yaantal jump'éeel nojoch utsil ti'al u jak'al u yóol le k'uj'ob te metnal yéetel le xíinxinbal máako'o tu láak' naachil lu'um-ajawilo'. Ts'o'ok ka'ach u kíinsa'al ya'abkach koolnáalo'ob, ts'o'okole' paaliltsil chuka'ano'ob ti'al le meyajo'; ts'o'ol u pak'il ti'al wíinkilil, ka ts'o'oke' ka beeta'ab u xuul le yáax eebile' múulo' ka líik'sa'ab u pak'ilo'obe' muknalo'; u wíinkilil le chúumuko' j-chup yéetel u yáalab le jajalkil tuunicho'. Le meyaja' toop ka'ach, le báalam k'iino' ku k'alik u kaal yéetel uk'aj yéetel ku p'uchik u paach yéetel u seten ooxoj júul le k'iino'. Tak xane', le meyajo'ob te tu najil le k'uj Ix Tzakbu Ajawo' ts'o'ok u chuunul.

Layli'e', u jeel noj meyaj táan u beeta'al te chaltuno'obo'. Yóok'ol jump'éeel póolbil tuunich seten aale', yéetel u jo'olpóopesajil ti' aj-k'iino'ob yéetel aj-xookil-éek'o'ob, le aj-póolil-tuunicho'obe' ku ts'iibtiko'ob ts'iitilo'ob biin chambel póola'ak te pak'o'. Tu xuulil le xmaako', yaan junts'iitil uti'al éek'il-woojilo'ob, yéetel tu taamil le oochelo', yaan jump'éeel u juulil k'áak' ku juulul beyxan ku chupik le k'óobeno' yéetel bey wa Ix Muwaan Mat, le Ix Ch'iich'il Ja' K'ujó'. Tak tu ka'analil le xaak k'óobeno', yaan jump'éeel mejen nu'ukul janal tu'ux yaan ba'alo'ob ti'al kili'ich k'uubo'ob je'ex jump'éeel k'úutsil wóolis, jump'éeel xixim piixa'an yéetel k'i'ix yéetel junts'iit kojkan, leba'axo'ob ts'o'ok ka'ach u bílilal ti'al tsikbal yéetel le k'ujó'obo' yo'osal u ka'a siijil Unen Kawiil, lemáax ts'o'ok ka'ach u síijil yóok'ol le xaak k'óobeno' yéetel ts'o'ok ka'ach u síibal u kuxtal je'ex Kinich Janaab Pakal.

Tu taamil le oochele', yaan jump'éeel oochel u ti'al Hun Ajaw, u suku'un Unen Kawiil, bey jump'éeel che'ma'alobkiinta'an yéetel éek'il ba'abalo'ob ku ki'ichpankúuntiko'ob u jéek'ilo'ob le che'obo', le tsáab kaano' ku bisik u pixano'ob u ti'al le úuchben máako'ob tak te ka'ano'. Jump'éeel Ketsal ch'iich'e' ku t'úuchtal tu xuul u ka'anal le che'o', ku ye'esik u ch'i'ibalil Hun Ajaw. Póola'ab u tseelilo'ob le máaben kíimeno' ti'al u ye'esa'al u láak'tsil le ch'i'ibalo' tu'ux ku taakpajal Ahkal Mo Nab, ken ts'o'oke' Kaan Kíimak Chitam, Kaan Báalam, Ix Yóol Iknal, Ix Muwaan Mat yéetel Kaan Mo Hix. Le máaben kíimeno' j-bisa'ab tak ichil le waach'a'an múuknalo', ken ts'o'oke' j-bisa'ab le nojoch maako', yaan ka'achij te chaltuno'obo', yéetel e'esa'ab

yéetel jump'éeel noj payalchi' beyxan jump'éeel cha'anil. Jump'éeel mejen kúuchil k'aas waach' úuch u p'aatal. Beyxane', ma'ak'anta'ab u làak' k'iimbesaj tu yo'osal u máaben kíimenil u ti'al Ix Tzakbu Ajaw. J-k'aala'ab le múuknalo'ob ichil u p'om le najo' (arco falso) yéetel beeta'ab le múulo'obo'. Tu ts'o'okole', bey tsikbe'enil tu yo'osale', le ix-ajawo' tu tusbentaj u tumbéenkiinsa'al u Naajil k'uj ti'al le Tu'ubsa'an K'ujo'obo'.

Ix Tzakbu Ajaw ku yilik yéetel ku jo'olpóopesik u beeta'al le tumbéen naajil k'ujo'ob yéetel le k'íiwiko'obo'; tuláakal le meyaja' ku beetik u yu'uba'al Baakale' táan u ch'íijsik u nojochil. Chéen ba'ale', le ix-ajawile' tu yilaj le naajil k'ujo'ob yéetel le lakam tuno'obo' bín k'a'abéeta'ak u tsilkbaltiko'ob jump'éeel k'aaylaj yo'osal u nojochil u ti'al Kinich Janaab Pakal, la'aten, k'a'abéet jump'éeel noj-ba'atel, jump'éeel náajalil yéetel u jeel noj-ba'atelil.

9.11.6.16.11 (5 ti' agosto ti' 659) Kinich Janaab Pakal ku topik Nuun Ujol Chak yéetel le k'uuben màak yajawo'obo'

Le ix-ajaw Ix Tzakbu Ajaw ku k'áatik Baakal u pets'ik ka'atéen tuláakal le lu'umo'obo' tumen Kinich Janaab Pakal. Ts'o'ok ka'ach u máan mas ti' junk'aal yéetel lajun ja'abo'ob, ichil jump'éeel yaajil k'uublajil, Nuun Ujol Chake' tu jo'olpóopesaj Wakaab, Pipa yéetel u jeel yajawil petenilo'ob, ti'al u k'uubo'ob Baakal yéetel ts'o'ok ka'ach u tukliko'ob u kíinsiko'ob Kinich Janaab Pakal. Ken ts'o'okok u ka'a ch'aiko'ob u yóol le yajawil petenilo'oba', le ix-ajawo' yaanti' u tuukulil ti'al u k'uuchul tak te áalkab ja'il Usumacintae', u xuul u kaajil ti' Baakal.

Leti'e' tu tusbentaj juntúul aj-k'uub-t'aan ti'al u bisik jump'éeel t'aan ti' Nuun Ujol Chak tu'ux u k'áatik u ka'a k'ubikubaj tu tuusbenil Kinich Janaab Pakal. Te k'uben t'aanila', leti'e' tu ts'áaj jump'éeel síibal, jump'éeel xiich' wóolis báaxal, leba'ax tu pulaj le aj-k'uuben-t'aano' tu yookilo'ob le k'aasa'an yéetel k'uubil-máak ajawo'. Nun Ujol Chake', lemáax ts'o'ok u yaantal ti' 80 ja'abo'ob te súutuko', tu núukaj yéetel jump'éeel payt'aan ti' Kinich Janaab Pakal uti'al u yaantal jump'éeel ajawil-múuch-tsikbal yéetel uti'al u k'aaxt'aniko'ob u bixilo'ob ti' le tumbéen k'aaxt'aano'. Ta'akbe'ensile', tu tuxtaj xan aj-k'uub-t'aano'ob tu yéet aj-k'aaxt'aano'ob ti'al u k'áatiko'ob u líik'ilo'ob ba'atel yéetel uti'al u múuch'ikuba'ob tu yéetel tak Waakab yo'osal u k'amiko'ob beyxan u chukiko'ob Kinich Janaab Pakal; yéetel le je'elo', ka ts'áaba'ak tsikbe'enil ti' U K'aay Kaan, u nojoch jala'achil.

Kinich Janaab Pakal yéetel u poolil le ba'atelo'obo', ku yiliko'ob u múuch' tuukulil ti' le ba'atelilo' yéetel tu yilajo'ob je'exbix u chíikpajal te ju'uno', Wakaabe' yaan ichil le ka'analtak lu'umo'obo' ku beetiko'ob u páajtal u yila'al le kaabal koolo'obo'. Te xaamane', jump'éel u p'íichil ka'anal ja' tu táanil le bu'utuo'obo' ku ta'akbesik le kaajo' yéetel le Ka'anal K'áaxo' (Monte) u k'aabae' Naj Chak te chik'ino'. Ka'anilkabil ja'ob yéetel séebil-àalkab ja'ob beyxan u beelilo'ob le ja'o' ti'al Río le Jatete' ku séebkúusik u yáalkabil tu tseelil mas naach yaanij te ka'anal lu'umilo' yéetel ku k'uchul tak le Río Tzaconeja te kaabal bu'utuno'obo'. Mas ma' talami' u naats'al wíinik tak Waakab te lak'ino' ket u xíimbalta'al p'iisikbaj ti'al ka k'uchuk te kaajo', lebéetike' le nacomó' tu ts'áaj tuukulbil le beejo'.

Le ix-ajawo' tu máan chi'taj Nuun Ujol Chake' tu jaajile' bíin ka'ach u pa'atej Kinich Janaab Pakal te lak'ino' ti'al u chukik tu yéetel u k'atun jayakbal ichil tuláakal le kúuchilo'. Leti'e' tu ts'áaj tuukulbil mas uts wa le ajawo' u bin tu beel mas naach yaanij te ka'anal lu'umo', tu chuunil le beelil ja'o' tak túun ka xaxta'ak le k'uuxtaambal tu paachile'. U poolilo'ob le ba'atelo' yaanal u tuukulo'ob yéetel tu ya'alajo'ob jach sajbe'en wa ku bisa'al jump'éel ya'abkach k'atun ti' jump'éel beej ku beetik u k'aala'alo'ob tu baakpaachilo'ob; le ix-ajawo' ma' xuul u ya'alik yéetel Kinich Janaab Pakal tu keetaj le tuukulo'.

Kinich Janaab Pakal tu bisaj le k'atuno' ti' u noojolil jo'ol Baakal tak le ka'anal lu'umo'obo'. Ka k'uchnajo'ob tu bu'utuno'ob ti'al le Río Tzaconejae', j-bino'ob te kambal lak'ino', te bu'utuno'obo' ka j-k'ucho'ob te Río Jatete' ku yookol je'ex junts'íit u

jéek'il che' te áalkab ja'o' (jumúuch' áalkab ja'ob). Kinich Janaab Pakal tu líik'saj u paakat yéetel tu yilaj u kaajil Baakal tak tu kaanalil u p'iichil le ka'anal lu'umo'. J-na'ako'ob yóok'ol u lu'umil jaal ja' ti le áalkab ja'o', tu mas naachil u beel le K'áax Naj Hako' tu'ux le áalkab ja'o' ku sutikubaj bey jump'éel ka'analkabil ja' tu'ux ts'o'ok ka'ach u yaantal jump'éel noj kaabal lu'um.

Le k'atuno' ka'a xímbalnajij ichil tuunicho'ob yéetel le séebil-áalkab ja'obo', matats' u tuukultiko'ob yéetel u sakbe'esikuba'ob wa u yila'al tumen le aj-xímbalo'ob wa le aj-ch'uko'obo'; u yutsile', le k'uuxtambalo' ma' j-máani'. Tu ts'o'okole', Kinich Janaab Pakal j-k'uuch tak le ka'anal lu'umo'obo' ichil 9.11.6.16.11 (5 ti' agosto ti' 659) yéetel lekáan táan u naachta'al tak Wakal, tu múuch'ubaj yéetel junmúuch' ya'abka'ach aj-ba'atel wíiniko'ob ts'o'ok u líik'ilo'ob ti'le ba'atelo', ba'ale' táan u pa'atiko'ob le k'uuxtaambalo' u k'uchul te xamano' yóok'ol chíichin beejo'. U aj-ba'atel wíiniko'obe' j-lep' u yóolo'ob, káaje' xímbal u bino'ob ka áalkab- xímbalnajo'ob, ka ila'abo'ob tu séebkúuntajo'ob u xímbal ti'al u sèeba'an wool ba'atelo'ob.

U k'atun Wakaal, Pipa yéetel u jeel kanmúuch' yajawo'obe', ma' u líik'usuba'ob, le kiblajo' ka tu yilajo'ob sáam káaja'ak, la'aten ma' tsa'ayal u keet ba'atelo'obi' ka sajbe'entsil puuts'najo'ob tak le kaabal lu'umo'obo'. Ka tu yilajo'ob le loobilo', u aj-poolil ba'atelo'ob ti' Kinich Janaab Pakal tu chukajo'ob jujuntúul le yajaw ajawo'obo'; ba'ale', le ajawo' k'a'abéet u beetik ba'ax tu tusbentaj le ix-ajawo'; ka bisa'ak ti'e' le ix-ko'olelo'obo' yéetel u yaalo'ob

je'exbix chuka'an máako'ob.

Ken ts'o'ok u xíimbalo'ob óoxp'èel k'iino'obe', Kinich Janaab Pakal yéetel u k'atun j-kuucho'ob tak Baakal, tuláakal u kaajnáalil le kaajtalilo' tán u pa'atik le aj-ts'oylajo'obo'. Lekáan j-ooko'ob te jo'olile', juumnajo'ob te kaajo' k'aam awato'ob yéetel papaxk'abo'ob. Le wíiniko'obo' ku puliko'ob u le'obil lool tu poolo'ob yéetel ku ts'áaiko'ob u le'ob ch'iit tu yooko'ob. Le paalo'obe' ku ch'iiniko'ob tuunich te óotsil aj-chuuka'an máako'obo' ku taalo'ob tu ts'o'ok le múuch' xíimbalo'. Bisa'ab le xiibo'obo' te k'iiwiko' yo'osal u peeche' óolta'alo'ob kalikil le x-ko'oleo'ob yéetel le paalalo'obe' tu sutajo'ob bey u paaliltsil; Ix Tzakbu Ajaw tu k'amaj u yatan yéetel u yaalo'ob ti'al Nuun Ujol Chak je'exbix u ti'alo'ob. Le kaajnáalo'obo' tu meentajo'ob le k'iimbesajo' yéetel óoxp'èel k'iino'ob úuch u yùuchul le k'iimbesajo'.

Je'exbix le báalam k'iino' ku jóok'ol te metnalo' yéetel u k'uchul yóok'ol kaab, le aj-kanáan-beejo'obo' j-bino'ob tak te k'iiwiko' yéetel tu ch'a'jo'ob le aj-chuuka'an máako'obo' ti'al u jíilto'ob tu paach le ajawil-múuch'-xíimbalo'. Ti u tselilob le toox ka'analkabil ja'obo', le aj-cha'anil máako'obo' tu yilajo'ob bix úuch u ts'áabal Nuun Ujol Chak, Yáax K'iin yéetel u láak' kantúul yajawil ajawo'ob yóok'ol jump'èel tuunich beyxan tu jaykúuntajo'ob.

U aj-k'iin ti' le Óoxlaak' K'ujo'obo' tu ch'a'aj jump'èel tok'-tuunich yeej yéetel tu séeb beetaj jump'èel xoot' ichil le ch'ala'ato'obo', ts'iikilil úuch u yooksik u k'ab ka tu t'okaj u puksi'ik'al ma' u xuul u t'ut'upáanil. Seten séeba'an le je'ela' lebéetike' le loobita'ano'ob junmp'íitil tu yu'ubajo'ob le yaajilo' ken u yiliko'ob u

puksi'ik'alo'ob tãan u bin u sáatal u kuxtalo'ob. Le aj-k'iino' tu beetaj jump'éel séebil payalchi' yéetel tu kili'ich k'usajo'ob le puksi'ik'alo' u ti'al le k'aasa'an ajawo' ti' u k'ujo'ob le metnalo' yo'osal ka kanáanta'ako'ob ti' le k'ak'aas ba'alo'. Ti' jujump'éel kili'ich k'uube', le aj-k'iino' ku ch'a'ik le puksi'ik'al ku jóok'ol u k'i'ik'el, beyxan ku pulik te toox ka'analkabil ja'obo' tu'ux ku sáatalo'ob ichil u beelil ja' beyxan ku bisa'al tak te metnalo'. Ken ts'o'okoke', le aj-cha'anil máako'obo' j-lúuk'o'ob yéetel tu líik'saj u yóolo'ob yo'osal le k'iimbesajo'. Ix Tzakbu Ajaw tu t'anaj u aj-k'iino'ob ti' le Tu'ubsa'an K'ujo'obo' yéetel tu tusbetajo'ob yo'olal u bisa'al u paaliltsil ti'al u yáantiko'ob u máak'a'anta'al le wíinikilalo'ob ti'al le áak'abo'.

Le wíiniko'obe' táant u yichkiilo'ob yéetel u ki'ichpankúutikuba'ob yo'osal le noj-janalo' ts'o'ok u ma'ak'anta'al aktáan te noj-najil-jala'acho'. Le k'iimbesajilo' j-chun yéetel u máanil le aj-paaxo'obo' lemáaxo'ob tu yuustajo'ob le baako'obo', le bobom paaxo'obo' yéetel le xuuxo'obo'. Ku tu ch'a'jo'ob u k'áanche' Kinich Janaab Pakal, Iz Takbu Ajaw yéetel u aj-meyajilo'ob le ajawe', le aj-k'iino'obo' tu tuusbetajo'ob le paaliltsilo'ob u t'oxiko'ob le noj-janalo' te múuch' ajawilo'; u yatan Nun Ujol Chake' ku yok'ol ken u t'oxik jujump'éel janalil.

Ken ts'o'okole', j-t'oxa'ab janal tu jeel le máako'obo' je'exbix yanik u eebil-meyaj. Kalikil Kinich Janaab Pakale' u ki' yu'ubik u janale', tãan u beeta'al jump'éel e'esajil ti' le ba'atelo'. Óok'ot wíiniko'ob xíimbalnajo'ob yéetel tu ts'aypaachtajo'ob le k'uuxtaambalo'; tu jak'antajo'ob u yóolo'ob yéetel tu

beeto'ob loob tu paach. Ka e'esa'ab le ba'atelo' yéetel juntúul máak u beetikubaj je'ex le ajawilo' yaan tu yóok'ol le k'uuxtambalo'. Tu tselajo'ob u nook'o'ob, tu jiich'ajo'ob yéetel tu beetajo'ob le múuch' xiimbalo' ti'al u suuto'ob Baakal.

Beyxan tu ka'a j-e'eso'ob le kili'ich k'uubo', yéetel le x-ko'olel ku beetikubaj bey Ix Tzakbu Ajawe' tu k'áataj le óok'ot wíiniko'ob u ts'áaiko'ob le wíinkilalo'obo' ichil k'atbil nu'ukul-janalo'ob. Ken ts'o'oke', óok'otnajo'ob tu baakpaach le nu'ukul-janalo'ob yéetel u k'ayiko'ob le ts'oylajo', beyxan ku beetikuba'ob táan u janalo'ob yéetel x-lap'an maacho'ob. Kinich Janaab Pakal tu sutubaj ti'al u yilik u yatan yéetel tu yilaj leti'e' táan u paktik le k'iimbesajo' yéetel jump'éel ki'imak yéetel p'éek óolalil. U yatan Nuun Ujol Chake' kulukbal te lu'umo' yéetel senkech u yok'ol.

9.12.0.0.0 (26 ti' Junio ti' 672) Kinich Janaab Pakal (69) ku k'iimbesik le ka'alajun Katuno'

U kaajnáalo'ob Baakale' ku pa'atiko'ob u k'iimbesajil ti' le ka'alajun katuno'. U jach u yóojeltiko'ob le k'iimbesajo' yaan u p'aatal bey u mas nojochil ichil tuláakalo'ob. Le xiibo'obo' ma' tu jaatajo'ob bak', ma' u k'áato'ob u jaatiko'obi', u jeel ki' waajo'ob ma' teech u ts'áaiko'ob ta'ab yéetel ts'ulubmayi'; beyxan tu ts'ájaj u yóolo'ob ti'al ma' u wenelo'ob yéetel u yatano'obi', yéetel xane' tu bonajo'ob u wíinikilal yéetel boox ti'al u ye'esiko'ob u yaajil yéetel u k'uj-tuukulil. Le k'iimbesajila' bín p'ata'ak bey jump'éel k'iimbesaj yo'osal túmbenil, lebéetike' le x-ko'olelo'obo' tu pulajo'ob u k'atil nu'ukulo'ob, u mayakche'ob, u k'áanche'ob yéetel u yúuchben nook'o'ob. Beyxane', tu ma'alobkúuntajo'ob u yotocho'ob yéetel tu bonajuba'ob yéetel jump'éel jayil ti' ta'anil-k'u'um ja'.

Ix Tzakbu Ajawe' tu líik'saubaj xan ti' le k'iimbesajilo'. Le sak kúuchilo' sáam ma'ak'anta'ak. U yáax k'iin ti' le K'iimbesaj ti' le Ka'alajun Katuno', 9.12.0.0.0 (26 ti' junio ti' 672), je'ex u yáaxil meyajil, tu k'áataj te Máako'obo', te Aj-k'iino'obo' yéetel te yajawilo'obo' u múuch'ikuba'ob te ajawil-kúuchilo'. U pak'o'ob ti' le nojoch najo' ma'alobkúunta'an yéetel u yoochelo'ob ti'al u ch'i'ibal Baakal; tu ts'o'ok le kúuchilo' j-ts'áab jump'éel k'áanche'-ajaw yéetel jump'éel oochel bey wa jump'éel báalam ka'ap'éel u poolo'ob; jump'éel oochel ti'al Ix Muwaan Mat ku ts'áaik u pet-jo'ol-ajawil ti' Janaab Pakal tak'akbal te

pako' paachile', je'xebix u ajaw ti' Baakal.

Kinich Janaab Pakale', le máax 69 ja'abo'ob yanti'e', tu k'amaj u kúuchil ti' le ajawil k'áache'o'; le ja'atskab je'elo', le aj nojoch jala'acho' tu k'amaj bo'olo'ob yéetel je'ets' u nupikubáaj yéetel tuláakal u yuumtsililo'ob yéetel u aj-kanáanilo'ob Baakal.

Ti' u ts'o'okol le tsikbal ajawilo', le yuumo'obo', le aj-k'iino'ob yéetel le aj-nojoch jala'acho' múuch'táambalnajo'ob ti' jump'éeel xímbal tu noj yotoch jala'ach tak tu naajil le óoxlaak'il kili'ich k'uj'o'obo'. Yanilo'ob te'elo', le aj-k'iino'obo' chak u bonilubáajo'obo', kulajo'ob tu ti'itsilo'ob le naajo' yéetel tu sats'áajo'ob juntiich' k'áan uti'al u k'aliko'ob le baakpaacho'. Ichile' le aj-k'iino'obo' tu t'abajo'ob u xaakilo'ob le k'áak' jts'áabo'ob jujump'éeel tu taanil le kili'ich k'uj'o'obo'. Yo'osal u yutskúuntiko'ob le kúuchil yéetel u jóok'siko'ob je'eba'ax k'ak'aas iik'ile', Kinich Janaab Pakele' tu pulaj u tuunichil u búuts'il poom ti' jujump'éeel u xaakil le k'áak'o'. Ka ts'o'oke', tu ts'áaj ti' jujuntúul le 21 k'uj'o'ob sak piits'il nook yéetel u boonil bey Unen Kawiile', tu ts'áaj u peetil u jo'ol utsikúunta'an yéetel ya'axtun.

Ka'a ts'o'ok le k'iimbesajo', Ix Tzabku Ajaw tu bisaj Kinich Janaab Pakal ti' le táankab tak chik'ino', tu túumben najil le tu'ubsa'an k'uj'o'obo'. Te'elo' j-e'esa'bo'ob u kili'ich k'uujilo'ob Bulu'n Chan Yoon, Waxaklajun Yoon yéetel Balun Tz'akbu Ajaw. Ka' ts'o'oke', tu etskúuntajo'ob ichil u kili'ich kúuchil u túumben naajil k'uj'o'obo' yéetel leti'ili' le payalt'aan meenta'ab tu ka'atéen uti'al u pu'ulul le k'ak'aas iik'o'obo', bey ti' le naajil k'uj j-máane'.

Ts'o'okole' le aj-nojoch jala'acho' ts'o'ok u tsolik le

kili'ich ajawo'ob uti'al u k'a'amalo'obo', le aj-k'iino'obo' tu wach'aj u analte'obe' yéetel tu xokajo'ob le k'iin ku náats'alo' ka'a tu ya'alajo'obe' yaan u nupik u múuk'il yéetelo'ob. Yéetel jump'éel tsikbe'enile', le aj-k'iino'obo' tu ya'alajo'obe' le ka'alajun katuno' yaan u chúunul yéetel pulya'aj bey xan kíimil.

Ken ts'o'okok u yutsikúusa'alo'ob, le kili'ich k'ujo'obo' yéetel ts'o'ok u ts'o'okol le kili'ich payalt'aano'obo', ya'abkach aj-xíimbalo'ob tu tsolajubáajo'ob yéetel jna'ako'ob ti' le múulo'obo' ichil u bin u ts'áaiko'ob u k'uubilo'ob xi'im, chíich'o'ob, janalo'ob, yéetel u láak' ba'alo'ob ti' u kili'ich k'ujo'ob.

Le ajawil ch'i'ibalo' tu k'amaj le noj kaaj yéetel jump'éel noj jaanal síib ti' nukuch laako'ob bonlanta'ano'ob yéetel u yoochel le k'iimbesajo'ob je'ex u k'áasajil le múuch'táambalo'. Kinich Janaab Pakal, le yuumo'ob yéetel le aj-k'iino'obo' j-bino'ob ti' le noj naajil ja'alch tu'ux jaano'ob yéetel tu yuk'ajo'ob Balche' mina'an je'elelil la'atene' k'a'abéetchaj u máansiko'ob yéetel xééjil, ta'il yéetel u wixil tak ka'a tu bokaj le naaj máaja'an ti' u book kíimeno'. Ix Tzakbu Ajawe' ts'o'ok u bin tu kúuchilil u weenel yéetel ts'o'ok u ta'akikubáaj ti' le k'iimbesajo'. Te'elo', ku k'áatiktubáaj bix úuch u máanchi'tiko'ob le aj-k'iino'ob jump'éel u taal k'iin jach talamo'. Leti'e' ts'o'ok u meentik ba'alo'ob uti'al u ka'a taasa'ak ti' tuláakalo'ob tooj óolalil tumen le payalt'aano'obo'.

Ichil u sajkilil ka ts'iib óolta'ak u kíimil tumen le k'ujo'obo', Ix Tzakbu Ajawe' tu tseelajubáaj ti' le naajil jala'ach yéetel u lúubul óol paalitsil u Ix Yukil yóok'ol kaab, le máax ku bin yéetel beyxan táan óoltmajil u

meyajtik áak'ab yéetel k'iin. Leti'e' j-éem tu eebeníxil chik'in yéetel jk'áat te táankab ti' u bin tak tu kúuchil kíimen naajil k'uj chéen máaja'an chúumuk u pak'il ts'oka'an. Le aj meyaj naj yéetel le aj-k'iino'obo' tu bisajo'ob tak te jool p'aataj je'ek'abilo' yéetel tu jeel k'iine' yaan u ba'ala'al tumen le aktáanil éebo'obo'. Te yano'ob jach ichil le múulo', u jobonil le lu'umo j-k'éechij yéetel bisa'abo'ob tak ti' jump'éeel u kúuchil je'esajbáaj; tu chúumuke' te yaan le póola'an ts'u'utsu'uy tuunichil muknáal k'úubsa'an úuch u chuunul u meyajta'al le naajo' yéetel yaan u aal maak k'as jeebel uti'al chéen k'uchuk u súutukile' u wíinkilil le Ix noj ja'alacho' je'el u páajtal u ts'áabal ichili' yéetel u k'a'alali'.

Le bix k'a'ana'an u yúuchul u t'aanil kíimeno'obe' xo'ok tumen le aj-k'iino'obo', ku ya'aliko'obe' lekéen ts'o'okok u kíimil Ix Tzakbu Ajawe', yaan u bonik u wíinkilil yéetel chak tok'tunich, ku ta'akal u nook'il kimen ti' leti' yéetel ku ts'áabal u mejen ba'abal ya'ax ko'oj ti'. Le bix k'a'abéetil u meenta'ala' tu jets'aj u yóol, ba'ale' yaan jump'éeel ba'al tu k'áat óoltaj tu ka'atéen, ka'a láak'inta'ak yéetel táan óolta'ak Ix Yukil Yóok'ol Kaab ichil u xiimbaltik u beel kíimeno'ob. Ka'a tu yu'ubaj Ix Yukil Yóok'olkaab le k'áatan je'ela' óolak sa'atak u yóol, la'atene' tu k'áat óoltaj ti' le Ix jno jala'ach ma' u kili'ich k'ubta'al mix leti' mix u paalil yéetel u kíimilo'. Le Ix ajawo' tu paktaj u paalitsilo' yéetel mina'an óolilo' ka tu ts'áaj le k'aatan ts'o'ok u meentik ti'o'.

Ix Tzakbu Ajawe' k'oja'anchajij u pixan keex yéetel u yóota'al náaysbil u yóol yéetel u jets'el u yóol. Tuláakal le k'iino'obo' chuupo'ob yéetel chíichnakil

beyxan le áak'abo'obo' chuupo'ob yéetel u lobil u k'ak'aas wayak'o'ob. Ix Yukil Yóok'ol Kaabe', le máax láak'intik mantatse', tu k'áataj ka' u tsikbaltik u wayak'ti', leti'e' k tu ya'alaj ti'e' jach ku múuk'yaj yéetel leti'i' le wayak' ku meentik te áak'bo'obo', ku yu'ubik u tsáab u juntúul kaan ba'ale' ma'atech u páajtal u kaxtik tu'ux u taal. Le jak' óola' j-súut noj sajkilil ich u tukul Ix Tzakbu Ajaw yéetel tu k'áataj ti' u paalitsilo'ob. Ka t'a'abak le táajche'ob tu'ux ku wenel tuláakal le áak'abo'obo' uti'al ma' u yaantal bo'oyo'ob tu'ux je'el u páajtal u ta'akikubáaj le ba'alche'ob yo'osal u jóok'olo'ob le ken jo'op' u xímbal naats' yéetel u yokol yéetel jump'éeel loobil ch'i'ibalo'.

9.12.0.6.18 (11 ti' noviembre ti' 672) U kimil Ix noj jala'achil Ix Tzakbu Ajaw

Kex k'aas tooj óola'ab u yóol Ix Tzab Ajawe' laili' u yu'ubik te yaan le pulya'aj bak'bachtiko' ichil u máan le k'iin yéetel le áak'abo', je'ex jump'éeel k'ina'an yéetel pixan cha'antik yéetel sajbesike', ku yu'ubike' chéen ma' séeb bisa'aki'. U saatalil u tuukule' ku balik u chíichnakil, la'atene', ku tukultik yéetel le táan óolil ts'o'ok u meentiko' wa ma' layli' je'el u páajtal puutsul ti' k'aak'as loobil jets'an yóok'ole'. Yo'osal u saajkil ka'a téek chukpachta'ak tumen le kíimil tu paach le éejoch'e'ilo' oochelo'obo', leti'e' tu tubsaj u máan áak'ab.

Beyxan, yo'osal u sajkill ka'a chu'ukul tumen jump'éeel k'ak'aas iik'e' mantats' ku bisik jump'éeel bóoch' kex tu óoxoláankil le k'iin wa u chokowil le táajche'o'. Ma'atech u bin ti' xiímbalo'ob tu'ux ya'almaaj, beyxan ku tojil xiímbal yéetel mina'an u chéen bey mixba'ale' ku jáan k'éechel yaanal tu'ux. Layli' ku búukintik jump'éeel nook'e' ts'o'okole' ku ka'a pitik ya'ab u puulul, tuláakal le ba'alo'ob beya' ku tukultike' ku meentik yo'osal je'esik yéetel u che'ejtik le ba'ax ka'anan u yúuchul ku yilik táan u páa'ta'al je'etu'uxake', tuláakal u kúuchilil le najil ja'ala'acho'. Suuk u k'áatik jump'éeel o'och ba'ale le ma' kóojok le jaanal tu xuul u chi'o', ku juts'ike' ku k'áatik u láak'. U ts'o'oke' ku tséentikubáaj chéen yéetel u yich pak'áal, ma' táan u alab óoltik u láak' ba'al; ku k'alikubáaj tu naajil, chéen uti'al jóok'ol táankabe' ku jóok'ol te tu'ux jach naats'o'.

Le x-ch'úup ku puuts'ul ti' le puulk'iina' netslajij tu

yo'osal le chuuk nakik u yóolo', jump'éeel k'iine' j-aaj jach mina'an u múuk'il uti'al u líik'il tu k'aan, tu yilaj mina'an luuchil u wiixe' ka tu t'anaj Ix Yuukil Yóok'ol Kaab, tu t'anaj tu ka'atéen ba'ale' mix núuka'abi'. P'uja'ane', wa'atlaje' ka xíimbalnaj tak tu kúuchil táankab uti'al wixikubáaj. Le ka jo'op' u kutale' béeychaj u yilik jump'éeel jobon xaak naats' tu yook, te' súutuko' tu yu'ubaj u jump'éeel loolob juup'. Leti'e' síit'naje' ka tu yilaj u jool u nu'ukulil le táankabo' yéetel keex mix ba'al paajchaj u yilike' ba'ale' béeychaj u yu'ubik juntúul loolob tsáab kaan je'ex u chi'ibalo'; ichil el ta'ak'a'an áaktuno'obo'. Le aj-k'ooso'obo' jajak'oolo'ob taalo'ob yo'olal u yáantaj ka tu ts'áajo'ob tu mayakche'il weenel. Le aj-k'iino'obo' tu beetajo'ob payalchi'ob yo'osal u ts'aakaj u wiinkilal ba'ale chéen naajel, u wiinkilal bin u jaanta'al chambeelil tumen le' ts'aakilo', yéetel ti' yaan Kinich Janaab Pakal tu tséel, le ts'aakilo' j-k'uuch tu puxsi'ik'al, bey p'atik tak ka síslak u wiinkilal, ka j-p'aat ma' u péek.

Le ok'ol yo'osal u kíimil Ix Tzakbu Ajaw j-bin u náachtaj ti' tuláakal le kaajo', bey jump'éeel k'aam iik'. Leti'e' u ix-ajaw Baakal kach jach k'áata'an, tu yo'osale' ya'ab wíinko'ob ok'olnajo'ob u kíimil. Le aj-k'iino'obo' tu ma'ak'anto'ob u wiinkilil, tu boono'ob u wíinkilil yéetel chak tuunich beyxan tu ts'áajo'ob ya'ax ko'oj. Ka k'áata'ab ti' u Ix Kaab Kéej (Ix Kaab Kéej /Yuuk) yéetel u yaal yaan u kuchko'ob ba'al u ti'al x-ajaw yéetel u ts'áabal kili'ich k'uub tu lalajk'iin yo'osal u yaantal ch'a' óol tak óok'ol kaab. U Ix Kaab Kéej (Ix Kaab Kéej/Yuuk) tu k'áataj bix ken u máak'ante meentun le múuknalo' yaan u utsil k'aalal, le aj-k'iino' tu nuuko'ob kex ma' tan u kíinsa'al, yaan u k'aalal

kuxan pa'ate' yéetel x-ajaw, bix u ya'almij ka'ach.

Jump'éeel múuch xímbal tu bisaj u wiinkilil le x-ajaw tu'ux ku yaantaj, tu éemso'ob te eebo'ob ka tu ch'aktajo'ob u kúuchil a k'eexik a nook'. Le aj-kuucho'ob tu ts'áajo'ob u winkilil le ix ajaw ti' jump'éeel ch'aak che' yoolsal tuláakalo'ob u páajtal u yilko'ob, u Ix Kaab K'éej (Ix Kaab Kéej /Yuuk) yéetel u yaal Jak' u yóolo'ob yo'olal u ts'áabal, tu biso'ob ba'ao'ob uti'al u tsiko'ob te múuknáalo'.

Le múuch' xiibalo'ob j-ooko'ob tu noj-naajil k'uj ka xímbalnajo'ob tu yaanal lu'um tak tu puxsi'ik'al ti' ta'il pak' yéetel tuunich, tu t'aabaj le taj che'o tu jool le múuknáalo' ka ts'ab le wiinkilil utskinta'ano' ti'al le kuxtal tial le yóok'ol kaabo' ti' Ix Tzakbu Ajaw te muuknalo' yeetel u tuuchi maak jiiitabi yoosal u k'aalaj u wiinkil. Le Ix Kaab Kéej (Ix Kaab / Yuuk) ichil u sajkil yéetel u k'aasil ba'ax ku taalti'ob; ku awat báabaalt'aan yeetel ma' je'elel, u yaale' ku yok'ol, te'elo' le aj-kanano'ob tu beeto'ob u oko'olo'ob te múuknáalo yo'osal le pak' bal u káajal u utsil ka'aliko'ob le joolo' yeetel tuunich luuk' mortero.

Chéen jump'iit u yu'uk'ajal u yóok'ol ba'ale' Kinich Janaab Pakal k'aas u yuukubaj yo'olal le ba'ax ku yúuchul ba'ale u ts'áaj óolal ti' u yatan tu meetaj u ts'o'oko' le múuknáalo'. J-t's'áabij u láak' tuunich yéetel luuk' ka j-p'aat chéen jump'éeel chan jool j-p'aat tu yóok'ol u jool le múuknáalo. Le na' yéetel le yaale' táan u yok'olo'on yéetel ku ki' k'átiko'ob ichil u ts'áabal u ts'o'ok u tuunichil yéetel úuchik u maakal u ts'o'ok tu'ux ku yokol le iik'o'; púuts'ul ts'o'okil u yawat, tu ts'o'okile⁰ jump'éeel kíimil yóok'ol kaab j-p'at k'alán ichil u p'aakil le winko'ob yaaj u óolobo jok'o'ob te

múulo', le aj-xook-naj lík'sik naj tu ya'alaj ka beeta'ak
le eebo'ob tu yóok'ol le tu'ux ku yúuchul okol
áaktun-beejo'.

9.12.11.5.18 (28 ti' Agosto ti' 683) j-kíimij yeetel muukna'ab Kinich Janaab Pakal (80)

Kinich Janaab Pakal kuxlaj lajun ja'abo'ob je'lilie' u kíimil Ix Tzakbu Ajaw. Le nojoch máak ajawo' p'áat mina'an u múuk'ilil yéetel ma' táak u beetik ba'alo'ob tu kuxtalil wa mina'an u muk'óolalil u na' yéetel u toj beenil u yatan. Ma' tu k'áajsaj le túumben ba'atelo'obo' mix baksajilo'ob, ma' tu kaxtaj túumben k'aax t'aano'ob mix tu ts'áaj túumben t'aano'ob, chéen ku kultal tu k'áanche'-ajaw tu'ux mina'an mix máak te múuch' tsikbalo', tu máan le k'iino'obo' mina'an u múuk'ilil tu wíinkilil yéetel tu na'at. Mix jump'éeel tuukul wa poochta'aal, chéen uts u yilik u kanáantik Pakal yéetel ku xíimbaltik u lu'umil ti' Pakal.

Ku tsikbal je'ex u máan k'iin yéetel le koolnáalo'obo' yo'olal jeelbesaj-k'iin yéetel le éemsaj jooch. Ichil jump'éeel ti' le yaabkach xíimbalo ichil le koolo', j-sáat u yóol yoolal bisa'abij tu noj-naajil-jala'ach. Ku kanáanta'al tumen u yaalo'ob, kex u winkilil ku ch'áaik u yiik', u pixane' ts'o'ok u lúuk'ul tu wíinkilil, la'aten ti' u máan ya'abkach k'iino'ob, Kinich Janaab Pakal j-kíim xan.

Kinich Jan Báalam II tu yilaj le kilich k'inbensaj uchu kiimil u yuum, Kinich Janaab Pakal. Le nojoch máak ajaw biisabij tak tu ka'analil le múulo yeetel jump'éeel nojoch múuch' xíimbal ma' suuk u yilik. Tu lu'umil le noj-naajil-k'uj péeksa'ab jump'éeel tuunich, le aj-kucho'ob múuknálilo'ob yeetel le aj-k'iino'ob j-éemo'ob tu chiinkabil le múulo te eeb tak tu taamil le múulo'. Ichile', u puxsi'ik'al le múulo', j-ts'áab u

winkilil Kinich Janaab Pakal ichil u máaben kíimen ka j-ts'áab tu kambal jump'éel noj tuunich. U láak' le ja'abo'obo', Kinich Jan Báalam II tu k'ubaj u yóol uti'al u ts'o'oksik u naajil k'uj k'íimil u yuum, tu chupaj le áaktuno' yéetel u ta'il pak' yéetel tu mak u lu'umil le najo' yéetel jump'éel tuunich. Beyxa tu chukbe'esaj u ts'íibil u pak'il le najo', tu'ux ku tsikba'altaj tak be'elajke', ku tsikbaltik Baakal yéetel u nojochil Kinich Janaab Pakal.

9.12.18.5.17 (21 ti' Julio ti' 690) Kinich Kaan Báalam II tu k'ubaj u naaj Óoxlaak'il K'ujob

Ka ts'o'ok u kiimil Kinich Janaab Pakal yéetel Ix Tzakbu Ajawé', u paal Kinich Kaan Báalam II tu ya'alaj ka ma'ak'anta'ak óoxp'éel naajil k'ujob tu'ux yaan u líik'sa'al ti' jump'éel k'íiwik túumben tu ka'analil lu'um, tu pachil u noj-naajil-jala'ach. Le noj najo'oba' uti'al jujuntuul le Óoxlaak'il K'ujobo' uti'al u tsikbalta'al u ma'alob síibalil k'uj ti' Kinich Janaab Pakal.

Wa ka paktik xamane', ti' yaan u noj naajil k'ujob jach máan jats'utse', uti'al Hun Ajaw, yuum Júpiter, yuumil ka'an, beeta'an yóok'ol jump'éel múul Ukp'éel u ka'analil, Ichile' beeta'ab jump'éel k'at che' bey jump'éel chan naj ichile'. Tu chik'inil u jool le k'at che'o' ti' yaan u yoochel Kinich Báalam II; tu tséel le nojolo' ti' yaan Hun Ajaw bey juntúul wíinik ku ts'u'uts'ik jump'éel kóoleb-k'úuts. Ichil u noj naj k'uje', tu paachil le pak'o' ti' yaan u yoochel u táankelem xi'ipal yéetel nojoch máak' Kinich Kaan Báalam II tu'ux ku kuchko'ob u che'il u kuxtal ichil u k'áak'il u náajché' Ix Muwaan Mat yo'osal u ts'áaik wíinkilil ti' u sáastal le ka'analo'.

Wa ka paktik tak chik'ine', yóok'ol u paymun u chichanil le jaay lu'umo', ti' yaan u noj-naj k'uj Kinich Ajaw, u k'ujil Marte, u nojochil metnal. Ichil u kúuchil wenele', yaan ti' jump'éel ka'anche' ku ye'esik u yoochel Kinich Kaan Báalam II tu ka'a'péel tséelil le joolo'; Ichil le k'áanche'o' yaan u yoochel juntúul táankelem xi'ipal yéetel juntúul nojoch máak' Kinich Kaan Báalam II ku ye'esik u yoochel k'ujob metnal ti'

Kinich Ajaw, máax ku ch'a'ik u yoochel bey jump'éeel chimalil ba'atele'. Yáanale', u k'ujil metnale' topa'ano'obe' u kuchmo'ob jumpeel nojoch kóoleb-k'úuts.

Wa ka paktik lak'ine', ti' yaan u noj-naajil k'uj Unen Kawiil', u k'ujil saturno, u k'ujil yóok'ol kaab. Ichile' yaan jump'éeel k'áanche' ku ye'esik Unen Kawiil bey u páak'alil ix'iime', ku jóok'ol ichil u k'áak'il u náajché' Ix Muwaan Mat beyxan pet-jo'oltan tumen juntúul ketsal ch'iich' ku ye'esik u t'aanil k'uj.

Úuchul u yéeyiko'ob u yáak'abil ti' kíinsa'al ti' le túumben noj naajil k'ujo' tumen le aj-k'iinilo'obo', ya'abkach aj-k'ujo'ob tu múuch'ubajo'ob te'elo' aktáan le k'íiwiko' uti'al u táakpajalo'ob te xiimbalo'. Yéetel u nook' jach uts u búukitme' Kinich Kaan Báalame' tu chunbesaj le xíimbal yéetel aj-paaxo'ob yéetel aj-ook'oto'obo' tu paachile' aj- k'iino'ob u kuchmo'ob ch'áak che', u kili'ichil k'uj Hun ajaw, Kiich ajaw yéetel Unen Kawiil, tak paachile' kaajnáanalilo'ob ku bisiko'ob tu k'abo'ob loolo'ob yéetel kili'ich k'uubo'ob. Le xiipalo' j-na'ak yóok'ol le ka'anal lu'umo' tu paach le k'íiwiko' yéetel tu ch'a'ob u beelil le túumben k'íiwik Óoxlaak'il K'ujo'ob.

Tu chúumuk le k'íiwiko', baakpaachta'an tumen u wíiniko'ob Baakal, ti' wa'alakbal yóok'ol jump'éeel poopts'a'an Kinich Kaan Báalam II tu'ux ku paakat ka'anal. Je'ex úuchik u ya'ala'ale', u yáak'abil 9.12.18.5.16 (20 ti' julio ti' 690) 2 Kib 14 Mol, leti'ob ten u yilo'ob le múuch'kinaj yaan ti' Ix Muwaan Mat, Hun Ajaw, Kinich Ajaw yéetel Unen Kawiil e'esano'ob tumen Luna yéetel Júpiter, Marte yéetel Saturno. Kinich Ajaw Kaan Báalam II tu k'ayaj kili'ich k'aay ti le ujo'

yéetel ti' u paalal yóok'ol nukuch kúuchilo'ob, le wíinko'obo' tu takpaachtajo'ob yéetel kili'ich k'aay xan.

Tuláakal le wíinko'obo' k'aaynajo'ob yéetel kíimbesnajo'ob tak úuch u sáastal, ichil u k'iin báalam táan u jultik le lu'umo', Kinich Kaan Báalam II tu ts'áaj u kili'ichil k'uj Hun Ajaw, Kinich Ajaw yéetel u taata, Unen Kawiil, ichil u noj-naajil k'uj jujuntúulil ichil, ka ts'o'oke' tu ts'áajo'ob kili'ich k'uub k'i'ik'áankil yéetel chéen kili'ich k'uub. U ts'íibil beeta'an tu noj- naajil k'ujo'obe' ku tsikbaltik u tsikbalil Ix Muwaan Mat yéetel u ch'i'ibal, Kinich Janaab Pakal béeyli' leti' u nojochil ti' tuláakal u ajawil yéetel u k'ujo'ob.

Maya t'aan	Español	Ejemplo
Áaktun-beej	Túnel subterráneo	Ko'one'ex xiimbal te áaktuno'.
Aj Ba'atel K'ujil Metnal	Dios guerrero del inframundo	Leti'e' u Aj Ba'atel K'ujil Metnal.
Aj chilam	Profeta	
Aj-ch'uk	Exploradores/espi a	Ma' tin wilaj wa táan ak ch'uka'al.
Aj-ts'íib	Escriba	Yaan juntúul in aj-ts'íib
Aj-xookil-éek'o'ob	Astrónomo	Leti'e' juntúul aj-xookil-éek'o'ob.
Ayik'al	Riqueza	Ya'ab ba'alo'ob yaantem. Nojoch in ayik'alil.
Ba'ats' Maax	Mono	Il le ba'ats'o'
Báaxal t'aan	Bromear	Táan in báaxal t'aan.
Bajab che'	Mazo de madera	Leti'e' táan u beetik jump'éeel bajab che'.
Boch'besaj	Favorecer	Ku boch'besik u yaantal ba'atelo'ob.
Booch'	Chal, rebozo	Yaan manik jump'éeel booch'.
Bóoch'	Rebozo	Paal, taasten in bóoch'.

Búuk	Túnica	Margaritae' tu bukíintaj u búuk.
Ch'a' óolal	Clemencia	Ch'a' óolal te xi'ipalo'.
Ch'íich'il ja'	Tocado de cormorán	U ts'áamaj jump'éeel ch'íich'il ja'.
Chaambel xiímbalil	Paso	Táan in ts'áaik mejen xiímbalilo'ob.
Chak-ch'oj	Púrpura	Chak in nook'.
Chiichíin beej	Calle inclinada	Ma' bin te ciinchíin beejo'. Talam u máan wíinik te'elo.
Chíichnakil	Desesperación	Tene' jach chíichnaken.
Chíichnakil	Intranquilidad	Chi'ichnaken.
Chíinpool	Reverencia	Chíin poolta'abi'.
Chimal	Escudo	U kuchmaj u chimal.
Chuunil ka'an	Horizonte	Uts yila'al u chuunil ka'an.
Jaajkúunt Suut jaajil	Consolidar/Afirmar	Yaan in jaajkúuntk leba'ax tin wa'alaj teeche jo'oljeak.
Jak' óolt	Maravillarse	Tu beetaj u jalk'alta'al in wool.
Jeets' lu'um	Dominio	U jeets' lu'um ti' le jala'ach ts'o'ok u naachtal.
Jets-súul Jek'uul	Patrocinadora/Madrina	In jek'uul.

Jóok'ol tanil	Prosperidad	Ma' tuukultik yaan k jóok'ol tanil .
Jump'éeel ti'its'	Punto cardinal	Yaan kamp'éeel ti'its'o'b.
Juum	Eco	U'uye'ex bix u juum le baako'.
K'áabil	Caldo	Maria ku t'oojik le k'áabilo'.
K'áajóolalil	Fama	Ts'o'ok naachtal u k'áajóolta'al le aj-k'aayo'.
K'aatabmáanel máak	Vagabundo	“jaaj e lo' jach chen k'aata', pos ilawil u nook', láaj ja'aja'at”.
K'ak'aas pixano'ob	Malos espíritus	Tu tsikbaltaj juntúul máak tu yu'ubaj k'ak'aas pixano'ob.
k'eech	Amante	Leti'e' yaan u k'eech.
K'iimbesaj	Ceremonia	Yaan k meentik jump'éeel k'iimbesaj.
K'om / ok'om óol Lúuba'an óol	Depresión	Lúuba'an u yóol.
K'óoben	Brasero	“Le bey chak' t'abe'eno'bo' náajche'o', wa ka' a jóopse' bo'oras ku t'a'able”.
K'ub óol	Dedicar	Yaan in k'ubik in wóoli'

K'uj óolal	Devoto	Le máako'obo' jach k'ubo'ob u yóolo'ob.
K'ujil-tuukulil, jaajil óol, ts'áaj óol (como tercera persona)	Fervor religioso	Utsil ku ts'áaiko'ob u yóol tu k'uje'.
K'ult	Adorar k'ult	Kin k'ultik Yuum K'uj.
K'utbil pak'áalo'ob	Salsas	Jach ki' le k'utbil pak'áalo'ob yaan te mayakche'o'. Xeen a ch'a' jump'íit.
K'uub	Consagrar	Yaan in k'ubik le kili'ich te najil k'ujo'.
K'úuts	Tabaco	“Ahh sáami na'ate e yaan tu ts'u' e xsak chamalo' k'úuts”.
Ka'anal lu'um	Montaña	“áan elo' xka'ana lu'um le ka wa'ako”.
Kaakbaach	Adulterio	Fernandae' ku mään x-kaakbach.
Kili'ich k'aay	Alabanza	Tu kili'ich k'aytaj le x-ajawo.
Kili'ich k'uj	Santo	Kyuum yaanech te ka'analo'.
Kili'ich k'uub	Ofrenda	Yaan k bin ts'áaik le kili'ich k'uubo'ob tu kuuchil.
Kili'ich k'uub	Sacrificio	Tu beetaj jump'éeel kili'ich k'uub ti'al Itzamnaaj.

Kili'ich Kaan	Serpiente Celestial	Le Kili'ich Kaano' ku yéemem chu'umuk áak'ab.
Kili'ichil k'uj	Ídolo	Yaan in bisik in ki'ilichil.
Kisbuuts' aj-kanáan-kaaj	Patrulla	Táan u máan u kisbuuts' aj-kanáan kaaj.
Kojol	Presentimiento	Táan in kojtik ba'ax ken úuchuk.
Kóoleb-k'úuts	Pipa	Máanten jump'éeel kóoleb k'úuts.
Ku' che'	Cedro	Yaan in molik u sojol le ku' cheo'.
Kúuchil éesajil	Escenario	Ko'one'ex te kuchil éesajil yaan k'íiwik.
Kúuchil wenel	Aposento	J-bin takt u kúuchil wenel.
Lajun paax	Tambor	Táan u jeta'an juum le lajun paaxo'.
Léembal, léets'bal	Brillantes	Taan u léets'bal.
Líik's óol	Preparse	Yaan in líik'sik in wóol ti'al in bin meyaj.
Lu'umil Maya	Mundo Maya	Ko'one'ex xíimbaltik le Maya Kaajo'obo'.
Ma' k'aam.	Rechazar	Ma' tu k'amaj u ts'e' na'e'.

Ma' muuk', ma' óol Ka'anal Xuup Lúuba'an óol	Agotar	Tene' ma'óolen. Jach lúuba'an in wool.
Máak	Señor	Le máako'.
Máanel pixan	Espiritu vagabundo	Waye' ku yu'uba'al jump'éeel máanel pixan.
Meyaj kaajtalil	Trabajo público	Táan in beetik jump'éeel meyaj ichil in kaajtalil.
Mína'an u nook' Pitis	Desnudo	mina'an u nook' le máako'.
Múukul t'aan	Voz tenue	In na' yéetel in yuum táan u Mukul t'aano'ob.
Muun uj Chichan uj	Luna nueva	Paak'ej tu muun le ujo'.
Múuyal	Nube	Jéetúun le múuyalo'.
Noj eek'	Venus	Ki'ichkelem noj eek'.
Noj-janal.ajawil	Banquete Real	Yaan u bino'ob tu noj-janal-ajawil.
Noj-meyajil	Proyecto	Kin beetik Nojmeyajil.
Óol	Voluntad	Mína'an in wool.
Óot / cha'	Acceder	Cha' u bin tu paach / óot bin Iknal.
Óoxlaak'il K'ujo'ob	Triada de Dioses	Le Óoxp'éeel K'ujo'obo' ku meyajo'ob way yóok'ol kaab.

P'aat-ayik'al	Legado/Herencia	Leti'e' yaan u p'atik ti' u ayik'al.
Pakab	Manada	Peen a wilik u pakabil le peek'o'obo'.
Payalchi' Payalt'aan	Ritual	Le jmeno' ku beetik jump'éel tsolante'.
Pet-jo'ol-ajaw	Corona real	Le awaje' tu ts'áaj u pet-jo'olil.
Póolbil woojil	Glifo esculpido	Taas le póolbi' woojilo'.
Pos-ta'anta'an	Calcáreo (a)	Le ba'alo' pos-ta'anta'an.
Puul yaaj	Maldición	Tu pulaj ti' yaajil.
Sáat kimen	Moribundo	Sáat kíimen ka j-k'uuch way otoch.
Sabak	Hollín	Ts'o'ok u ya'abtal le sabako'
Sajbe'enil	Peligro	Juntúul kan jach sajbe'enil.
Sajkil	Pánico	Juane' tu ch'aa sajkil ka tu ojèeltaj kíimil.
Sayab ta'ab	Salina	Le wíiniko'obo' ku jóok'siko'ob ta'ab te chi'ibo'obo'.
Sèebil-àalkab ja'ob	Ràpidos (corriente de agua)	Je'el le àalkab ja'obo' sèeb u bin.
Síijil u ka'aj	Naciente	Le paale' ku síijil u ka'aj.

Sfiis wíinkilalil Loot' wíinkil	Paralizar/entumecer	Si'islanj in wíinkilali'.
Su'uk'in	Ayuno	Taan in beetik su'uk'in.
Su'ulakkúun Peech' óolt	Humillar	Sublakkunta'abi'.
Taalbal k'iin	Destino	Ma' in wóojelo ba'ax ken úchik ti' u taalabal k'iin.
Taamil	Fondo	Yaan in wokol tu taamil le ja' ja'ilo'.
Taan táab	Mecapal	K'a'abéet in manik
Táankab	Patio	Tene' kin pak'ik che' táankab.
Tajche'	Antorcha	Ts'o'ok in manik ka'ap'éeel tajche'ilo'ob.
Tatakbil ta'an	Mortero	Taasten jump'iit le tatak'bil ta'ano'.
Teep'	Envuelta en sabana	Le paalo' u teep'mubaj.
To'	Envolver	To' le ki' waajo'. Yaan a bisik tu yotoch a ts'e' na'e'.
Tok' túunich	Pedernal	Le je'ela' beeta'ab yéetel tok' túunich.
Toox ka'analkabil ja'	Cascada	“Ta wiláa bix úuchu pulkubáaj le apocalipto tu toox ka'anakabil u ja'i e tuunicho”.

Ts'áaj tooj óolal	Bendecir/elogio	ki'iki' t'aantaben. Ts'áabaj teen tooj óolal tumen k'uj.
Ts'éjeen túunich	Cincel de pedernal	Le ka'e' beeta'abij yéetel ts'ejeb túunich.
Ts'eelem	Avispa (comestible)	Bejlae' yaan k jantik ts'eelem.
Ts'íibil ju'un	Carta	Tin Ts'íibtaj ju'un.
Ts'íik	Serio	Jach ts'íik u yich le máako'.
Ts'oyesaj	Rendir	In tuukule jach ts'oyesajij.
Tsaam	Cojin	Máansten in tsaam.
Tseel	Privar	Tse'el teen in Celular.
Tuukul	Dudar	Tin tuklaj min in ts'o'oksik le ba'alo'.
Úulum / tso'	Pavo	Yaan in úulum.
Weenel	Yacer	Le ts'ejeb-túunicho'obo' ku weenelo'ob te lu'umo'.
Wiit'	Falda	Le x-ko'olelo'obe' ka'achil ku búukíintiko'ob wiit'o'ob.
Wooj/ e'esajil	Símbolo	Il le woojolo'.
Wool ba'atel	Atacar a todo galope	Yaan ik wool ba'atel te noj-ba'atelo'

X-lap'an maach	Cucharas de madera	Ts'áaten le x-lap'an maacho'.
Xch'úupal	Doncella	Ki'ichpam le xch'úpalo'.
Xix-tok'-túunich	Esquirla de pedernal	Kaxta'ab tumbéen xixi-tok'-túunich.
Xixim	Concha de mar	Ko'ox k kaxtik ulabo'ob.
Xkáakbach	Prostituta	Jach ya'ab Xk'aakbach te kaajalo'.
Xoop Móo	Guacamayo Guacamaya	Táan u naats'tal le xoopo'.
Xtuyul	Polilla	Tuup le foco'o' taan u na'ats'al le xtuyulo'.
Xuul	Destrucción	Taak u xuusa'al a tuukul.
Yaaj óolt	Afligía	Ku yaaj óoltik teen ka'achij.
Yáanal lu'um	Subterráneo	Kiimeno'ob yáanal lu'um.
Yáanalbil lu'um Metnal	Inframundo	Yuumo'ob ichil le metnalo'.
Yíicham / atan	Consorte	Leti'e' yaan u yíichan.
yo'omchaja'an	Embarazada	Leti'e' yo'omchaja'an.

